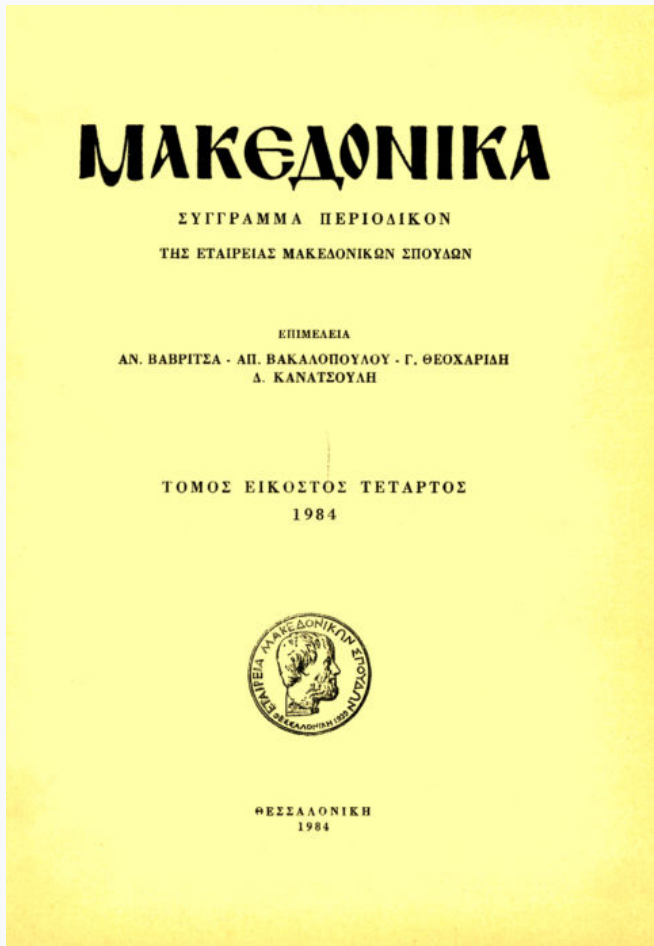

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία

Γιώργος Χ. Χιονίδης

doi: [10.12681/makedonika.261](https://doi.org/10.12681/makedonika.261)

Copyright © 2014, Γιώργος Χ. Χιονίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χιονίδης Γ. Χ. (1984). Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 24(1), 36-98. <https://doi.org/10.12681/makedonika.261>

ΟΙ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΙΩΤΗ (ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ) ΝΑΟΥΜ
ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΒΛΑΧΟΥΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ
ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878 ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Τα χειρόγραφα του πρωτοτύπου και της μεταφράσεως του κειμένου και οι συντάκτες τους

Οι «Αναμνήσεις από την ταλαιπωρημένη ζωή των Βλάχων», που δημοσιεύονται πιο κάτω, γράφτηκαν στο πρωτότυπό τους (στη ρουμανική γλώσσα) από τον Βλάχο Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ το 1954, όταν ήταν κιόλας 80 ετών.

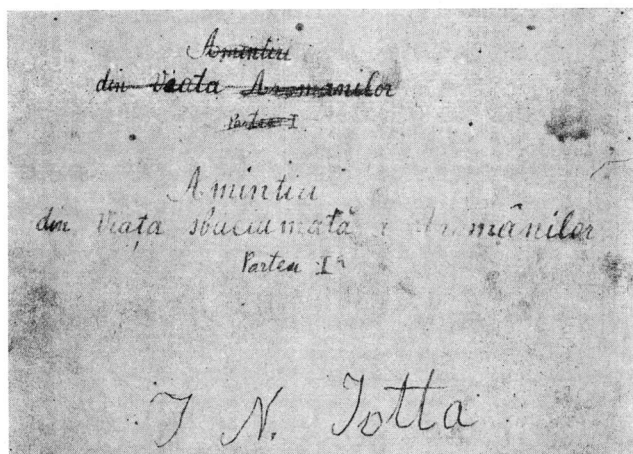
Ο συγγραφέας τους γεννήθηκε στη Βέροια το έτος 1874 και ύστερα σε ηλικία 46 χρόνων, δηλαδή το 1920, έφυγε και εγκαταστάθηκε στη Ρουμανία, όπου άσκησε το επάγγελμα του καθηγητή της Μ. Εκπαιδεύσεως. Πέθανε στο Βουκουρέστι το 1966, όταν ήταν 92 χρόνων. Δεν έγιναν γνωστές άλλες σημαντικές πληροφορίες για τουτόν, πέραν από όσες γράφει ο ίδιος στο κείμενό του για τη συγγένειά του με τους επικεφαλής πρωταγωνιστές των γεγονότων που εξιστορεί σε αυτές.

Το χειρόγραφο (εικ. 1, 2) παρέδωσε ο Γ. Ναούμ στον (Βλάχο της Βέροιας) Γεώργιο 'Αδ. Καπρίνη, σε μια από τις πολλές συναντήσεις τους, που έγιναν στα άλλεπάλληλα, άμοιβαία ταξίδια τους. Είναι γραμμένο με μελάνι στις μονές σελίδες (που ή καθεμιά της έχει 33 τυπωμένες σειρές) ενός τετραδίου, που αποτελείται από 39 γραμμένες σελίδες μεγάλου σχήματος (διαστάσεων 0,20×0,34), το οποίο έχει απ' έξω τον τίτλο που αναφέρθηκε στην άρχη (βλ. και τις 1η και 2η εικόνες). Βρίσκεται τουτό στα χέρια της κόρης του Γ.Α. Καπρίνη, δ. Βιργινίας Καπρίνη, άνωτερης ύπαλλήλου του δήμου της Βέροιας.

Ο Γεώργιος Καπρίνης του 'Αδάμ γεννήθηκε (1895), έζησε και πέθανε (1971) στη Βέροια και ήταν άνεπιός του συγγραφέα και συγκεκριμένα παιδί πρώτης εξαδέλφης του. Μαθήτευσε στη Βέροια και στα Βιτόλια (Μοναστήρι) και ήξερε να γράφει και να όμιλεί στα ρουμανικά και στα ελληνικά.

Η μετάφρασή του έγινε το 1967 και είναι γραμμένη με μολύβι σε 56 σελίδες (που καθεμιά έχει 30 τυπωμένες σειρές) ενός ειδικά κατασκευασμένου τετραδίου, από συνηθισμένες κόλλες (διαστάσεων 0,20×0,30), οι όποιες χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, μονάχα από τη μονή (μπροστινή) πλευρά. Το

κείμενο τῆς μεταφράσεως (εἰκ. 3) ἔχει πάρα πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη ἀλλὰ καὶ συντακτικὰ, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀφείλονται στὶς γνωστὲς ἑκφραστικὲς ἰδιορρυθμίες, ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἀπόδοση ὀρισμένων λέξεων καὶ φράσεων τῆς νεοελληνικῆς στὴν καθομιλούμενη λαλιὰ τῶν Βλάχων. Ὁ μεταφραστὴς—ὅπως συμπεραίνεται—εἶχε ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν ἀδυναμιῶν καὶ γι' αὐτὸ παρέδωσε τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεώς του στὸν πατριώτη του καὶ λόγιο δικηγόρο τῆς Βέροιας κ. Ἀλέξανδρο Παπαβασιλείου, ὁ ὁποῖος διόρθωσε τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ τὰ συντακτικὰ λάθη τῆς καὶ ἔτσι δόθηκε, τελικὰ, τὸ κείμενο γιὰ δακτυλογράφηση.

Εἰκ. 1. Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ χειρογράφου τοῦ Π. Ναοῦμ (στὰ ρουμανικά).

Τὸ δακτυλογραφημένο κείμενο πιάνει 51 συνηθισμένες σελίδες γραφομηχανῆς. Ἄπ' ἔξω μῆκαν οἱ ἐξῆς ἐνδείξεις-τίτλος: «ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ (ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ) ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΛΑΙΠΩΡΗΜΕΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΒΕΡΟΙΑΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ἡ ΓΙΩΤΗΣ ΝΑΟΥΜ: ΕΓΡΑΨΕ/Μετάφρασις: Γεωργίου Καπρίνη/Ἐπιμέλεια: Ἄλεξ. Παπαβασιλείου/Βέροια 1967». Προτάχθηκε τὸ ἐξῆς κείμενο:

«Πρόλογος τοῦ ἐκδότου

Ὁ Παναγιώτης ἢ Γιώτης Ναοῦμ, γεννήθηκε στὴ Βέροια τὸ ἔτος 1874 καὶ σὲ ἡλικία 46 ἐτῶν μετανάστευσε στὴ Ρουμανία, ὅπου καὶ ἤσκησε τὸ

Ἄπο τότε πίστευα ὅτι ἔπρεπε νὰ δημοσιευθοῦν ὀλόκληρες οἱ ἀναμνήσεις αὐτὲς σὲ εἰδικὴ αὐτοτελὴ ἔκδοση, εἴτε, στὴν ἀνάγκη, σὰν μελέτη σὲ ἱστορικὸ περιοδικό. Περίμενα λοιπὸν τὴ δημοσίευσή τους ἀπὸ τὸν μεταφραστή ἢ ἀπὸ τὸν «ἐκδότη», ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔγινε καὶ τὸ ὀλικὸ κείμενο ἔμεινε ἀνέκδοτο. Ὁ «ἐκδότης» τοῦ ὅμως εἶχε δημοσιεύσει εὐρεία περίληψη τοῦ κειμένου αὐτοῦ σὲ βιβλίον τοῦ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐτυμολογίας, ἱστορίας κ.λ. τῶν Βλάχων.

Τελευταῖα ἀνανεώθηκε ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἐκδοθοῦν ἡ ἀναμνήσεις τοῦ Ναοῦμ. Σὲ συζήτηση πού εἶχα μὲ τὴ δ. Βιργινία Γ. Καπρίνη πληροφορήθηκα ὅτι ἔχει στὸ σπίτι της τὸ πρωτότυπο χειρόγραφο καὶ τὴν ἑλληνικὴ μετάφρασή του. Δέχτηκε, μάλιστα, εὐχαρίστως νὰ τὰ θέσει στὴ διάθεσή μου καὶ γιὰ τοῦτο τὴν εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ, ὅπως καὶ γιὰ τὸν πολὺν κόπο πού κατέβαλε γιὰ νὰ ἀπαντήσει ἐπανειλημμένα σὲ ἐρωτήσεις μου σχετικὰ μὲ τὸν συγγραφέα καὶ τὸν μεταφραστή, ὅπως καὶ μὲ τὰ δύο κείμενά τους. Ἡ ἴδια, ἐξάλλου, εἶχε χρησιμοποιήσει ἤδη τὶς ἀναμνήσεις τοῦ Γ. Ναοῦμ σὲ (ἄνώνυμα) δημοσιεύματά της, στὴν ἐφημ. «Βέροια» (φύλλ. 50/11.8.1973 ἕως 54/8.9.1973) γιὰ τοὺς γάμους στὸ πανηγύρι τοῦ Σελίου. Συνάμα γνωστοποίησα στὸν «ἐκδότη» κ. Ἀλέξ. Παπαβασιλείου, πού τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια κατοικεῖ μόνη στὴν Ἀθήνα (μὲ συστημένη ἐπιστολή μου τῆς 23.10.1981), τὴν πρόθεσή μου νὰ δημοσιεύσω τὸ κείμενο.

Ἄπο τὸ προσεκτικὸ, συγκριτικὸ διάβασμα τοῦ δακτυλογραφημένου κειμένου καὶ τοῦ χειρογράφου τῆς μεταφράσεως στὰ ἑλληνικὰ διεπίστωσα ὅτι «ὁ ἐκδότης» δὲν διόρθωσε ἀπλὰ καὶ μονάχα τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ τὰ συντακτικὰ λάθη τῆς μεταφράσεως ἀλλὰ ἔκαμε, συχνά, παράφραση ἢ καὶ ἀλλαγὴ τοῦ κειμένου, προσπαθώντας νὰ τοῦ δώσει τὴ σωστή (καὶ πῶς «ἑλληνοπρεπὴ») διατύπωσή του, κατὰ τὴν ἄποψή του. Συμφωνῶ ὅμως μὲ τὴ γνώμη ὅτι τὰ χειρόγραφα ἀπομνημονεύματα κ.λ. πρέπει νὰ ἐκδίδονται πιστά, ὅπως γράφτηκαν, γιατί, ἀλλιῶτικα, ἀλλοιώνεται ἡ ἰδιορρυθμία καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμά τους, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὸ ἀληθινὸ νόημά τους. Ἔτσι, ἐτοίμασα νέο κείμενο τῆς μεταφράσεως, ὅπου διόρθωσα (σιωπηρὰ) τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη καὶ ἀπὸ τὰ συντακτικὰ μονάχα ὅσα τὸ ἔκαναν ἀκατανόητο ἢ πολὺ δυσνόητο. Ἐλάχιστες φορές ἔβαλα σὲ παρένθεση ὅποια ἐπεξηγήση χρειαζόταν ὅπωςδῆποτε, πράγμα πού εἶχε κάμει προηγουμένα καὶ ὁ «ἐκδότης», ὁ ὁποῖος εἶχε διαιρέσει τὸ κείμενο τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως σὲ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ὑποδιείρασε σὲ μέρη, πού δὲν ὑπῆρχαν στὸ χειρόγραφο. Στὰ κεφάλαια καὶ στὰ μέρη ἔβαλε καὶ τίτλους. Ἐντὶ τούτων, διαίρεσα τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως σὲ δύο μέρη καὶ τούτα πάλι σὲ ἐνῆρθημα κεφάλαια. Σὲ ὄλα ἔβαλα τίτλους. Εἶναι ἄλλωστε ἡ μόνη, ἄξιοσημείωτη παρέμβασή μου στὸ κείμενο, πού νομίζω ὅτι δὲν τὸ ἀλλοιώνει, ἀλλὰ ἀντίθετα κάνει εὐκολότερο τὸ διάβασμά του καὶ μεγαλύτερη τὴ χρηστικότητά του.

2. Το περιεχόμενο και ή αξία των άναμνήσεων του Γιώτη Ναούμ

Σκοπός τής δημοσιεύσεως των άναμνήσεων του Γιώτη Ναούμ δέν είναι ή κριτική έκδοσή τους, γιατί κάτι τέτοιο θά απαιτούσε νά γραφεί ένα μεγαλύτερο εισαγωγικό κείμενο, με τό όποιο θά έπρεπε νά συμπληρωθούν, νά αξιολογηθούν αναλυτικά και νά διορθωθούν σχολαστικά τά όσα αναφέρει ό συγγραφέας, όπως και νά γίνουν, σέ ύποσημειούμενους πίνακες, οί άπαραίτητες διορθώσεις ή ή άναφορά των λαθών του χειρογράφου, άκόμα δέ και ό έλεγχος τής πιστότητας τής μεταφράσεως. "Άλλωστε, φοβήθηκα ότι θά έπιβράδυνε ή θά ματαίωνε τελικά τή δημοσίευσή τους και ή επιδίωξη πραγματοποίησης τής έπιθυμίας μου νά έκδοθούν αυτές σέ αυτοτελές βιβλίο, άφου ή προσπάθεια αυτή δέν καρποφόρησε μιá όλόκληρη δεκαπενταετία (1967-1983).

"Έτσι, άπεφάσισα τελικά νά σχολιάσω τό κείμενο μονάχα όπου τούτο είναι τελείως άπαραίτητο και τούτο μάλιστα τό κάμνω με τή μορφή ύποσημειώσεων, πού δημοσιεύονται στό αντίστοιχο σημείο του, όπου γίνεται ή σχετική αξιολόγηση και ή κριτική των σπουδαιότερων δεδομένων πληροφοριών και καταχωρίζεται και σχετική βιβλιογραφία.

"Ο συγγραφέας στηρίζεται στην προφορική (στοματική) παράδοση και καταγράφει όσα άκουσε νά διηγούνται συμπατριώτες του, οί όποιοι έζησαν τά γεγονότα, τά όποια έξιτορεί. "Έτσι, οί «άναμνήσεις» του δέν είναι προσωπικές, άποκλειστικά δικές του, αλλά εκείνων, πού ύπήρξαν πρωταγωνιστές ή συμμετοχοί στα διαδραματισθέντα ή άμεσων συγγενών και συναγωνιστών-συμπatriωτών τους. Δέν πρέπει όμως νά μη σημειώσουμε τό γεγονός ότι οί άναφερόμενοι ως πρωταθλητές των γεγονότων αυτών ήσαν συνήθως κοντινοί συγγενείς του Γιώτη Ναούμ. Τούτο παρουσιάζει τό πλεονέκτημα τής δυνατότητας μεγαλύτερης άκρίβειας (άφου ό συγγραφέας είχε τήν ευχέρεια νά άκούσει τά σχετικά από εύκολοπλησίαστους ανθρώπους τής στενής ή τής ευρύτερης οικογένειάς του, με τούς όποιους συγχρωτιζόταν), αλλά και τό ταυτόχρονο και συνακόλουθο μειονέκτημα και τόν κίνδυνο τής αλλοιώσεως των διαδραματισθέντων από τούς συνομιλητές του ή από τόν ίδιο, με σκοπό νά υπερτονισθεί ή σπουδαιότητα τής ζωής και τής δράσεως των συγγενών ή, αντίθετα, για νά μειωθεί ή σημασία των όποιωνόδηποτε, τυχόν, λαθών τους. Και ως σημειωθεί ότι, σέ μερικά άτομα, ή λατρεία προς τήν ύπαρκτή ή άνύπαρκτη δόξα τής οικογένειάς τους είναι θερμότερη από τόν θαυμασμό πού τρέφουν για τήν προσωπική τους συμβολή και αξία. Δέν μπορούμε όμως δέν νά πούμε ποιá είναι, τελικά, ή άλήθεια στην έξεταζόμενη περίπτωση, άφου δέν γνωρίζομε και δέν έχομε δεδομένη τή συγκεκριμένη ψυχολογία του συγγραφέα. "Έτσι και οί άναμνήσεις αυτές πρέπει νά αξιολογηθούν με καλή πίστη και άντικειμενική διάθεση, χωρίς προκατάληψη μá και με

μεγάλη προσοχή και με κάποια επιφύλαξη, μιὰ και φαίνεται, πὸς ὁ προαναφερμένος κίνδυνος, τῆς οἰκογενειολατρίας, ὑπῆρχε καὶ στὸν Γιώτη-Ναοὺμ. Ἄρκει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας θεωρεῖ τὸν συγγενή του Παῦλο Δ. Μπαδραλέξη (Πατραλέξη) ὡς τὴν κινητήρια δύναμη καὶ σὰν τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 τῶν Μακεδόνων στὸν Κολινδρό, ἐνῶ τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι τοῦτος ἦταν ἀπλῶς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀξιόλογους καὶ περισσότερους πρωτεργάτες καὶ συντελεστές τῆς, ὅπως θὰ δοῦμε στὶς ὑποσημειώσεις τῆς σχετικῆς παραγράφου.

Πάντως, εἶναι ὁποσδήποτε ἀξιοσημείωτες οἱ ἀναλυτικὲς περιγραφὲς καὶ οἱ πληροφορίες, ποὺ δίνει ὁ Γιώτης Ναοὺμ γιὰ τὴν ποιμενικὴ (ἀτομικὴ καὶ οἰκογενειακὴ) ζωὴ, γιὰ τὶς γιορτές, γιὰ τὶς συνήθειες, γιὰ τὴ σύνθεση τῶν ὀμάδων, γιὰ τὰ ἦθη καὶ γιὰ τὰ ἔθιμα, γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ γιὰ τὶς ἀλλεπάλληλες καὶ τὶς συνεχεῖς μετακινήσεις τοῦ βλάχικου στοιχείου ἀπὸ τὴν Ἠπειρο σὲ πολλὰς περιφέρειες τῆς Μακεδονίας. Ἰδιαίτερη ἀξία ἔχουν οἱ εἰδήσεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ὄρεινῶν καὶ τῶν πεδινῶν περιοχῶν, κυρίως τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, στὰ χρόνια τῆς ἐπικυριαρχίας (καὶ σ' αὐτές) τοῦ Ἄλῃ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, γιὰ τὸντες στηρίζονται στὴν ἔντονα διατηρούμενη τότε νωπὴ ἀνάμνηση ἀνθρώπων, ποὺ ἐξῆσαν καὶ «ὑπέστησαν» τὰ σχετικὰ προβλήματα, ὥστε νὰ καταλήγουν τοῦτες νὰ εἶναι σὰν πληροφορίες ἀνθρώπου, γνώστη «ἀπὸ πρῶτο χέρι». Καὶ τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι οἱ πιὸ πάνω πληροφορίες δὲν σχετίζονται μόνον μὲ τὰ πολιτικοστρατιωτικὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ἦθη-ἔθιμα, μὲ τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, μὲ τὴν οἰκονομία, μὲ τὴν τοπογραφία, μὲ τὴ ληστεία, μὲ τὸν τρόπο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, μὲ τὸν κλεφταρματολισμὸ, μὲ τὴ διοίκηση, τὴν αὐτοδιοίκηση, τὰ ἐπαγγέλματα, τὶς ἀσχολίες κ.λ. τῶν ραγιάδων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Τέλος, ὁ Γιώτης Ναοὺμ προσπαθεῖ νὰ πλουτίσει τὴ διήγησή του καὶ μὲ πληροφορίες γιὰ τὰ ἱστορικοπολιτικὰ γεγονότα τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς «καταρρέουσας» ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα στὰ Βαλκάνια, καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καὶ τοῦτο γιὰ νὰ προλειάνει τὸ ἔδαφος γιὰ τὸν ἀκατατόπιστο ἀναγνώστη τοῦ κειμένου του, τὸ ὁποῖο στὸ σημεῖο αὐτὸ—ὅπως εἶναι φυσικὸ—δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιάζει τὴν πρέπουσα πληρότητα, πρωτοτυπία καὶ τὴν ἀκρίβεια γιὰ τὸν εἰδικὸ μελετητὴ του. Δὲν νομίζω, ἄλλωστε, ὅτι κάτι τέτοιο ἦταν στὶς ἐπιδιώξεις ἢ, πιθανό, καὶ στὶς δυνατότητες τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξε κυρίως νὰ περισώσει γραπτὰ ὄσες πληροφορίες μάζεψε γιὰ τὸ βλάχικο στοιχεῖο καὶ τὴν οἰκογένειά του, ὥστε νὰ δημοσιευθοῦν καὶ ἔτσι νὰ διαιωνισθοῦν τοῦτες, μὲ τὸ νὰ διαβάζονται ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τους χωρὶς κόπο καὶ εὐχόριστα, γι' αὐτὸ καὶ διανθίζε τὸ κείμενό του καὶ μὲ μερικά, χαρακτηριστικὰ ἀνέκδοτα καὶ παραδείγματα. Ἐξάλλου, δὲν κρύβει, ὁ Γ. Ναοὺμ, τὶς προθέσεις του τοῦτες ἢ τουλάχιστο

δὲν ἐπιθυμῆι (ἢ, ἴσως, καὶ δὲν μπορεῖ) νὰ παρακάμψει μιὰ ἀπλουστευτικὴ καὶ ἀπλοϊκὴ, συχνὰ, ἀφηγηματικὴ ἐφεσὴ του, τοῦτο ὁμως εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ καὶ προτέρημα, ἀπὸ μιὰ ἄποψη.

Πάντως, ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, οἱ ἀναμνήσεις, ποὺ δημοσιεύονται πρὸ κάτω, θὰ χρησιμεύουν ὅπωςδῆποτε στοὺς εἰδικούς μελετητὲς τῆς ἱστορίας κ.λ. γιὰ νὰ διασταυρώσουν ἢ γιὰ νὰ πλουτίσουν τὶς πληροφορίες, ποὺ ἔχουν καὶ ὑπὸ ἄλλες πηγές, ἢ, ἀκόμα, γιὰ νὰ φωτίσουν καλύτερα ὀρισμένα γεγονότα καὶ ἄλλα προβλήματα τους, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς ἀπλοὺς καὶ ὀλιγαρκεῖς ἀναγνώστες τους, θὰ εἶναι ἓνα εὐχάριστο καὶ συχνὰ ὠφέλιμο κείμενο. Τὸ πιστεύῃ τοῦτο. "Ἄλλωστε ἔτσι θὰ δικαιωθεῖ ὁ συγγραφεὺς τους γιὰ τὸν κόπο ποὺ ἔκαμε, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, ποὺ συνέβαλαν ποικιλότροπα γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς προσπάθειάς του τούτης, ὅπως προαναφέρθηκε...

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΑΝΑΜΝΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΓΙΩΤΗ ΝΑΟΥΜ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ. Η ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΙ Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Οἱ ρωσοτουρκικὲς σχέσεις στὰ 1806-1812

Στὰ χρόνια 1806-1812 ἡ Τουρκία βρισκόταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μὲ τὴ ρωσικὴ αὐτοκρατορία. Ἐπιδίωξη τῆς Ρωσίας ἦταν νὰ κυριαρχεῖ στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καὶ νὰ ἐλέγχει τὴν Κωνσταντινούπολη, ὥστε νὰ πραγματοποιήσῃ ἔτσι τὴν ἐπιθυμία τοῦ Μεγάλου Πέτρου. Εἶχε καταλάβει ἤδη τὰ ρουμανικὰ πριγκιπάτα καὶ δὲν σκόπευε φυσικὰ νὰ τὰ ἐγκαταλείψει, οἱ Τοῦρκοι ὁμως (ποὺ εἶχαν ἐκεῖ τεράστια οἰκονομικὰ συμφέροντα) κρατοῦσαν καλὰ τὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Δούναβη. Ἐντωμεταξὺ ἔγινε ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο παρατάξεων συγκεντρώθηκαν στὸ Βουκουρέστι γιὰ νὰ συζητήσουν τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Οἱ Ρῶσοι ὁμως πρόβαλαν ἀπαιτήσεις καὶ γιὰ τὰ δύο αὐτὰ πριγκιπάτα καὶ πρότειναν νὰ ὀρισθεῖ σὰν μελλοντικὸ σύνορό τους ὁ Δούναβης ποταμὸς. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ὑποχωροῦσαν καὶ παραχωροῦσαν μόνο τὴ Βεσσαραβία. Στὴ διάρκεια τῶν συζητήσεων τῶν δύο ἀντιπροσωπειῶν ἐπισυνέβηκε ἓνα νέο γεγονός. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ξέρει κανένας ποιὰ θὰ ἦταν ἡ τύχη τῆς Ρουμανίας, ἂν δὲν συνέβαινε τοῦτο, ἂν τὰ ρουμανικὰ πριγκιπάτα δὲν θὰ εἶχαν ἀπὸ τότε τὴν τύχη τῆς Βεσσαραβίας μέχρι τὴν ἔνωση καὶ ἂν ἀκόμα ἡ μεγάλη ἐνοποίηση τοῦ ρουμανικοῦ κράτους (στὰ χρόνια μας) θὰ γινόταν τόσο εὐκόλα. Ὁ μέγας Ναπολέοντας, αὐτοκράτορας τῆς Γαλλίας, κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ ἀπέστειλε γράμμα στὸν Τοῦρκο μέγало βεζύρη, μὲ τὸ ὅποιο τοῦ συνιστοῦσε νὰ μὴ κλείσει εἰρήνη μὲ τοὺς Ρώσους. "Ὅμως, ἢ ἐπιστολὴ αὐτὴ

ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ τότε μεγάλου δραγουμάνου (διερμηνέα) τῆς τουρκικῆς αὐλῆς Μουρούζη, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφός ἦταν ἀντιπρόσωπος στὸ Βουκουρέστι. Ὁ Μουρούζης, ἀντὶ νὰ παραδώσει τὴν ἐπιστολὴ στὸν μεγάλο βεζύρη, τὴν ἔστειλε στὸν ἀδελφό του στὸ Βουκουρέστι καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του πρόδωσε τὸ μυστικὸ στοὺς Ρώσους, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν νὰ κλείσουν εἰρήνη. Μάλιστα ἦσαν καὶ εὐχαριστημένοι μὲ μόνη τὴν παραχώρηση τῆς Βεσσαραβίας. Ὅταν ὁ σουλτάνος καὶ ὁ μέγας βεζύρης πληροφορήθηκαν γιὰ τὴν προδοσίαν, δόθηκε διαταγὴ καὶ ἀποκεφαλίστηκαν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Μουρούζη.

2. Οἱ Γενίτσαροι

Οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ τότε ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀποβιβάσθηκαν στὴν Εὐρώπη, κατόρθωσαν νὰ πηγαίνουν ἀπὸ νίκη σὲ νίκη ὀλόκληρους αἰῶνες καὶ νὰ φθάσουν μέχρι τὰ τεῖχη τῆς Βιέννης, κυρίως χάρι στὸ σῶμα τῶν γενιτσαρῶν, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα, ἀπὸ παιδιά χριστιανῶν, ποὺ μεγάλωναν μὲ τὰ κελεύσματα τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, ἐνῶ σὰν πατέρα τοὺς γνώριζαν τὸν σουλτάνο. Ὅσο καιρὸ οἱ γενίτσαροι ἦσαν ἀληθινοὶ στρατιῶτες (καλόγεροι), ἢ αὐτοκρατορία δὲν εἶχε νὰ φοβηθεῖ ἀπὸ τίποτε, ὅταν ὄμως ἄρχισαν νὰ αἰσθάνονται τὴ γέυση μιᾶς ζωῆς πιὸ ἀνετης, νὰ πανιρεύονται καὶ νὰ ἀποκοτῶν οἰκογένεια, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἄρχισε καὶ ἡ παρακμὴ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ γενίτσαροι κατάντησαν τελευταῖα ἕνας μέγας κίνδυνος γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἐκθρόνιζαν τοὺς σουλτάνους καὶ ἀνέβαζαν στὸν θρόνο ὅποιον ἤθελαν αὐτοί, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν καὶ οἱ πραιτωριανοὶ στὴ Ρώμη. Οἱ συχνὲς (στάσεις καὶ) ἐπαναστάσεις τῶν γενιτσαρῶν τὴν εἶχαν τραντάξει ἀπὸ θεμέλια.

3. Ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Ἄλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων

Εἶχαν ἀρχίσει νὰ σχηματίζονται ἀνταρτικὲς συμμορίες ἀπὸ χριστιανούς ἐπαναστάτες σὲ ὅλες τὶς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Εὐρώπης, μὲ σκοπὸ τὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Στὶς σημερινὲς περιοχὲς τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας, Μαυροβουνίου, Μακεδονίας, Παλαιᾶς Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ πιὸ κάτω, ὀρισμένοι Τοῦρκοι πασάδες, διοικητὲς μερικῶν ἐπαρχιῶν, εἶχαν ἐπαναστατήσῃ ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Μεταξὺ τοὺς ἦταν καὶ ὁ Ἄλῆ πασᾶς Τεπελενλῆς (ἀλβανικῆς καταγωγῆς), ὁ μέγας σατράπης τῆς Ἡπείρου, ἔχοντας τὴν πρωτεύουσά του στὴν πόλη Γιάννενα. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ Ἄλῆ πασᾶς διορίστηκε πασᾶς τῶν Τρικάλων, πρωτεύουσας τότε τῆς Θεσσαλίας. Αὐτὸς πέτυχε ὕστερα νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν πασᾶ ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπου ὑπῆρχαν τὰ μεγαλύτερα συμφέροντα,

γιατί έτσι βρισκόταν σε στενότερες σχέσεις με τους παντοδύναμους μπήδες της νότιας Άλβανίας. Μετά πολλές μάχες κατόρθωσε να κυριεύσει τὸ Δέλβινο και νὰ υποτάξει τελείως τούς Σουλιώτες και τὰ ἐπτά χωριά του Σουλίου, πὸν εἶχαν ἀντισταθεῖ μέχρι τὸ 1803. Ἡ Πύλη τοῦ ἀνεγνώρισε ὅλες αὐτὰς τὶς κατακτήσεις.

Μετὰ τὸν ἄλλον και ὁ πασὰς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπήχθηκε στὶς διαταγές του¹. Τὰ παιδιὰ τοῦ Ἄλῃ ἔλαβαν μέρος στὶς μάχες τοῦ 1806-1812. Τὸ ἕνα ἀπ' αὐτὰ, στὴν ἐπιστροφή, κατέκτησε μιὰ περιοχὴ στὴν παραλία τῆς Ἀδριατικῆς, στὸν Αὐλώνα και στὸ Μπεράτι. Ὁ Μοριάς και ἡ Θεσσαλία εἶχαν παραχωρηθεῖ στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἄλῃ πασὰ και ἔτσι ὅλες οἱ ἐπαρχίες, πὸν κατοικοῦνταν ἀπὸ Γραικοὺς και Βλάχους, εἶχαν πέσει στὰ χέρια τοῦ δυνάστη πασὰ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡ Ἠπειροὺς ἦταν μιὰ ἐπαρχία, πὸν τὴν κατοικοῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Βλάχοι, μόνο δὲ πρὸς τὸν βορρὰ εἶχε μερικὰ χωριά Ἀλβανῶν, ἀπὸ τὰ ὅποια ἄλλα ἦσαν χριστιανικὰ και ἄλλα μωχαμεδάνικα (μουσουλμανικὰ).

4. Οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου και οἱ διώξεις τους ἀπὸ τὸν Τεπελενλή

Στὴν Ἠπειροὺς εἶχαν ἀκμάσει ἀπὸ αἰῶνες τὰ Βλαχοχώρια, ὅπως τὸ Μέτσοβο, τὸ Συρράκο, ἡ Σαμαρίνα, τὸ Περιβόλι, ἡ Σμιξή, ἡ Βοβούσα, ἡ Λάϊστα, ἡ Τούρια, ἡ Λάκκα και ἄλλα, χάρι στὴ προνομία και τὴν λευτεριά, πὸν εἶχαν ἀπὸ αἰῶνες². Κάθε χωριὸ ὅμως ἔστειλε ἕνα χρονιατικὸ δῶρο στὴ Βα-

1. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἄλῃ πασὰς τῶν Ἰωαννίνων ἀσκούσε τὴ δικαιοδοσία του και στὴν Κεντρικὴ και Δυτικὴ Μακεδονία. Ὁ συγγραφέας ὁμοῦ γράφει πὸν κάτω ὅτι ὁ Βαρδάρης (Ἀξιὸς) ἦταν τὸ σύνορο τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Τεπελενλή. Ἐτοιμάζω (ἀπὸ τὸ 1971) μελέτη γιὰ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Ἄλῃ πασὰ στὴν Κεντροδυτικὴ Μακεδονία με βάση ἀνεκδοτὰ ἐγγραφα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο του και τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Γιὰ τὰ χωριά Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα, Περιβόλι, Σμιξή και Γράμμοστα βλ. τὸ πάντοτε ἀξιόλογο βιβλίον τῶν Α. J. B. W a c e και M. S. T h o m p s o n, *The Nomads of the Balkans*, Λονδίνο 1914 (και ἀνατύπωση τοῦ 1972), 39 κ.έ., 60 κ.έ., 144 κ.έ., 173 κ.έ., 210 κ.έ., 275 κ.έ. και 281 κ.έ. Ἐκλαϊκευμένη ἀπόδοση τμημάτων τοῦ πὸν πάνω βιβλίου δημοσίευσε ὁ Φώτης Πέτσας, στὶς κυριακάτικες «Περιηγήσεις στὸν Ἑλληνικὸ Βορρὰ», στὴν ὁμώνυμη ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης και συγκεκριμένα στὸ φύλλον τῆς 24.7.1977 κ.έ. Πρβλ. ἀκόμα F. C. H. L. P o u q u e v i l l e, *Voyage de la Grèce*, 2η ἐκδ., Παρίσι 1826, τ. 1, 232-233 και 264, τ. 2, 389-391, 396, 504-514 και 516, τ. 3, Παρίσι 1824, 98 και 100-104 και ἑλληνικὴ μετάφραση (μεῖ εἰσαγωγή και σχόλια) στοῦ Γίαννη Τσάρα, Ταξίδι στὴ Δυτικὴ Μακεδονία (Ἐνοῖζη τοῦ 1806), Θεσσαλονικὴ [1983], 31, 41, 75, 95, 99, 100, 101, 111 και 119, και W. M. L e a k e, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835, τ. 1, 304, 317, 322, 334, και 425, τ. 3, 333, και τ. 4, 111. Μετὸ ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε (1891) διεξοδικὰ και ὁ γνωστὸς ποιητῆς Κώστας Κρυστάλλης. Βλ. τὸ μελέτημά του «Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», πὸν (ἀνα-) δημοσιεύτηκε και στὰ «Ἄπαντα Κρυστάλλης», με πρόλογο, εἰσαγωγὴ και ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα 1959 (ς), 457-657 και κυρίως 473-504. Βλ. ἐπίσης N. G. L. H a m m o n d,

λιδε χανοῦμ (μητέρα τοῦ σουλτάνου) στήν Κωνσταντινούπολη. Ὑπῆρχαν χωριά ποῦ εἶχαν 150.000 πρόβια. Τὸν χειμῶνα τὰ κοπάδια κατέκλυζαν ὄλη

στή συλλογικὴ ἔκδοση «Μακεδονία», τῆς «Α. Ε. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν», Ἀθήνα 1982, 77-78, ὅπου γίνεται παραλληλισμὸς τῆς νομαδικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων καὶ τῶν Βλάχων τῆς Σαμαρίνας, τῆς Ἀβδέλλας καὶ τοῦ Περιβολιοῦ, καὶ τοῦ Ἰδίου. Τὰ προβλήματα καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν μεγάλων Μακεδόνων Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, Θεσσαλονικὴ 1982, 6 (ὅπου παραλληλισμὸς μὲ τοὺς σύγχρονους Σαρακατσάνους) καὶ 8. Πρβλ. καὶ Νικ. Σβρόβω, «Τὸ ἴδιο βιβλίο, 355, 358-359, 371 καὶ 383 (354-385) γιὰ τὶς ἐγκαταστάσεις, μετακινήσεις κ.λ. τῶν πληθυσμῶν σ' αὐτὸν τὸν χώρο, καὶ Ἀποστολοῦ Ε. Βακαλόπουλου, Ἱστορικαὶ ἔρευναι ἐν Σαμαρίνῃ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, «Γρηγόριος Παλαῦσ» 21 (1937) 316-323, 363-369 καὶ 424-438 (καὶ σὲ ἀνάυπο, Θεσσαλονικὴ 1937). Ἡ μελέτη αὐτὴ συμπεριλαμβάνεται καὶ στὴ συλλογὴ τοῦ «Παγκραπία μακεδονικῆς γῆς», Θεσσαλονικὴ 1980, 449-473. Ὁ Ἰδιὸς γράφει σχετικὰ καὶ σὲ πολλὰς σελίδες τοῦ βιβλίου του: Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833, Θεσσαλονικὴ 1969. Πρβλ. ἀκόμα Νικολάου Κασσοπούλου (ἐπιμέλεια κ.λ. Γιάννη Βλαχογιάννη), Ἐνθουμήματα στρατιωτικὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, 1821-1833, τ. 1, Ἀθήναι 1939, 103-107, Ἀγγελικῆς Χατατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, τ. 1, μέρος Α', Ἀθήναι 1957, ξα'-β', σημ. 11 καὶ 1 καὶ πγ', Χρήστου Μ. Ἐνισλέιδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά τῆς Σηπλίου-Γρεβενά-Σαμαρίνα, Ἀθήναι 1951, καὶ κυρίως τὴ σ. 84 κ.έ. Ἀπὸ τὴν ξένη βιβλιογραφία πρέπει νὰ μνημονοῦθαι καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Ν. Ηάτσι, Aromâni, comerț, industrie, expansiune, civilizatie, Foscani 1936, 82-100, ὅπως καὶ ἡ νεώτερη μελέτη τοῦ Μ. Σινιγνον, Les pasteurs du Pind septentrional, Λυὸν 1968. Ὁ Σέρβος ἱστορικὸς Дуσαν Ј. Роговић στὸ βιβλίο του γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους (O carcarima. Prilozi pitanju postanka našeg gradtjanskog društva) δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὴ μετακίνηση τῶν Κουτσόβλάχων τῆν περιοχῆ τῆς Βέροιας-Νάουσας, οὔτε στὴν πρώτη ἔκδοση τῆς ἐργασίας του (Βελιγράδι 1927), οὔτε στὴ δεύτερη (Βελιγράδι 1937), ὅπου γράφει διεξοδικὰ γιὰ τὸ θέμα τῶν μετοικησῶν τους (19 κ.έ. καὶ 34 κ.έ., ἀντίστοιχα). Τὴν πληροφορία αὐτὴ ὀφείλω στὸν ἐπιστημονικὸ συνεργάτη τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. Δρ. φιλολογίας κ. Γιάννη Παπανδριανό, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἑδῶ. Πρβλ. ἀκόμα, γιὰ τὰ χωριά αὐτὰ καὶ τοὺς Βλάχους τῆς Πίνδου, καὶ στοῦ Κυριακοῦ Σιμπούλου, Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, τ. Γ' (1800-1810), Ἀθήναι 1975, 409-410, καὶ Γ' (1810-1821), 335 καὶ 343-349, καὶ Νικολάου Θ. Σελινῶ, Ὀδοιπορικὰ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἡπείρου, νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Ἀθήναι 1886 (φυλλ. Α-Β), κδ', λη', μβ' καὶ 6, 7, 57, 72, 115, 122, 215, 216, 218 καὶ 223. Γιὰ τὸ ἐπιγραφικὸ ὄλυκ, ποῦ σχετίζεται (ἔμμεσα) καὶ μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους βλ. Μ. Χατζοπούλου, Colonie romaine en Thessalie et les destines de la latinite epirote, Β.Σ, 21¹, 97-105, ὅπου γιὰ τὶς λατινικὲς ἐπιγραφὲς τῆς Βέροιας (99, σημ. 4), πρβλ. δὲ τελευτοῖα καὶ ὄσα γράφει σὲ ἐργασία του ὁ D. Feissel μὲ τίτλο: Recueil des inscriptions, chretiennes de Macédoine du III au VI siècle, Paris 1983, ὁ ὁποῖος δημοσιεύει καὶ σχετικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Βέροια, τοῦ 5-6ου αἰ. (α/α 74, σ. 76-77). Τὴν ὑπόδειξη ὀφείλω στὸν κ. Μ. Χατζόπουλο, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ. Γιὰ τὰ γλωσσολογικὰ ζητήματα ἀβλ. τώρα στοῦ Ἀχιλλέως Γ. Λαζάρου, Ἡ ἀρωμανικὴ καὶ αἰ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς, Ἀθήναι 1976, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία, στὴν ὁποία πρόσθεσε καὶ τὶς μεταγενέστερες διδακτορικὲς διατριβὲς τοῦ Νικολάου Ἀθ. Κατωσιάνη, Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὰ Κουτσόβλαχικά, Θεσσαλονικὴ 1977, καὶ Ἀντωνίου Δ. Μπουσμπόκη, Τὸ ρῆμα τῆς Ἀρωμανικῆς, Ἀθήναι 1982. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐτομολογία τοῦ τοπωνύμιου Σαμαρίνα βλ. τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ Χαρ. Π. Συμεωνίδη στὰ «Μακεδονικά» 7(1966-1967) 200-209, ὅπου καὶ οἱ παλιότερες γνώμες. Πρβλ. ἀκόμα Κωνστ.

τη Θεσσαλία, όπου ο χειμώνας ήταν ήπιος, και τὰ πρόβατα δέν είχαν ανάγκη υπό ειδική τροφή, γιατί τρεφόντουσαν με τὸ χλωρὸ χορτάρι τῆς γῆς. Τὸ καλοκαίρι ἔβγαιναν (οἱ Βλάχοι κτηνοτρόφοι) στὰ βουνὰ τῆς Πίνδου, πού είχαν ἀρκετὴ ἔκταση γιὰ τὴ βοσκὴ τῶν κοπαδιῶν τους.

Ὁ ἔρχομὸς αὐτοῦ τοῦ σατράπη ἐπικεφαλῆς στὸ βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποῖου ἢ κυριαρχία ἐπεκτεινόταν μέχρι καὶ τὸν Βαρδάρη (Ἄξιὸ) ποταμὸ (ἀφοῦ καὶ ὁ πασὰς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν στὶς διαταγές του), ἔφερε μία μεγάλη ἀναταραχὴ στὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν Βλάχων αὐτῶν τῶν μερῶν. Πρὶν τὸν ἔρχομό του ἡ φύλαξη τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν διαβάσεων τῶν δερβενιῶν γινόταν ἀπὸ τοὺς ἀρματολοὺς, πού ἦσαν νέοι, στρατευμένοι ἀπὸ αὐτὰ τὰ χωριά. Ὁ Ἄλῃ πασὰς διέλυσε τὶς μονάδες τῶν Βλάχων ἀρματολῶν καὶ τοὺς ἀντικατέστησε με Τουρκαλβανούς¹. Ἐβαλε διοικητὴ τους τὸν περίφημο Βελῆ Γκέγκα. Οἱ ἀρματολοὶ, μόλις τοὺς διέλυσαν, ζῶσαν τὰ σπαθιά τους, βγήκαν στὰ βουνὰ καὶ σχημάτισαν πολλὰς ὁμάδες ἀπὸ κλέφτες, πού πολεμοῦσαν συνεχῶς ἐναντίον τοῦ σατράπη καὶ τῆς ὁμάδας τῶν Ἄλβανῶν. Ὁ πιὸ ξακουστὸς κλέφτης ἦταν ὁ Κατσαντώνης², πού ξεχειμάζεε στὸ νησί τῆς Ἁγίας Μαύρας (Λευκάδας) τοῦ Ἰονίου Πελάγους, πού ἀνῆκε στὴν ἐξουσία τῆς Ἀγγλίας. Τὴν ἀνοιξὴ ἀποβιβαζόταν στὴ στεριά καὶ ἔβγαινε μετὰ τὴ συμμορία του στὰ βουνὰ τῆς Πίνδου, πολεμώντας ἀκατάπαυστα (μετὰ τὰ παλικάρια του, πού ἦσαν πάνω ἀπὸ ὀγδόντα) ἐναντίον τῶν ὁμάδων τοῦ Βελῆ Γκέγκα. Σὲ μίᾳ μάχῃ πολέμησαν στήθος μετὰ στήθος μετὰ τὸν Κατσαντώνη, ὁ ὁποῖος καὶ σκότωσε τὸν Βελῆ Γκέγκα. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δέν ἦταν ἀνεκτὴ

Δ. Ντίνα, Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Σαμαρίνας Γρεβενῶν, «Μακεδονικά» 20 (1980) 305-341, Σωκρ. Ν. Λιάκου, Σύντομη ἐπισκόπησι τῆς ἱστορίας τῶν Ἀρμενταριῶν τῆς Μικρερῶπης, Θεσσαλονικὴ 1974, 30-31, καὶ Γάσου Χρυσόχοου, Ταξίδια στὴ Σαμαρίνα, Τὰ παλιὰ χρόνια καὶ τώρα, «Ἐλιμειακά» τχ. 4 (Μάρτης 1983) 56-60. Γιὰ τὸ Περιβόλι βλ. Θεοδῶρου Κ. Π. Σαράντη, Τὸ χωριὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ἀρματολικίου τῆς Πίνδου), Ἀθήνα 1977. Γιὰ τὴ Σμίξη βλ. Γρηγορίου Ἀθ. Νασίκα, Ἡ Σμίξη, Ἀθήνα 1971. Μία πρόσφατη δημοσιογραφικὴ περιήγησι στὰ χωριά Ἀβδέλλα, Περιβόλι, Σμίξη καὶ Σαμαρίνα βλ. στοῦ Κώστα Μπίρκα, Ἀβδέλλα, Ἀθήνα 1978, 277-324. Γιὰ τὴν αὐτοδιοίκησι πού είχαν τὰ «Βλαχοχώρια» βλ. Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκδ. 6η, τ. 5, μέρ. Βον, 123-125. Πρβλ. καὶ Χρήστου Π. Κλειώση, Ἱστορία τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, Ἀθήνα 1977, 183-184.

1. Βλ. στοῦ Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Δ', Θεσσαλονικὴ 1983, 728-734.

2. Βλ. Δημήτρη Σταμέλου, Κατσαντώνης, ἱστορικὲς διαστάσεις τοῦ θρύλου του, Ἀθήνα 1972, ὅπου καὶ βιβλιογραφία, καὶ τοῦ Ἰδίου, Κατσαντώνης, ἡ ἀποθέωσις τῆς παλικαριάς. Μυθιστορηματικὴ βιογραφία, ἱστορικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ τεκμηριωμένη, Ἀθήνα 1980, Πρβλ. ἀκόμα καὶ Κώστα Δ. Κωτσοκάλη, Ὁ Κατσαντώνης τῆς Ρωμοσύνης. Νέα θεώρησις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ θρύλου του, Ἀθήνα 1977.

στὸν βλάχικο πληθυσμὸ τῆς Πίνδου (ποῦ προηγούμενα κυριαρχοῦσε σχεδὸν στὰ βουνὰ τῆς περιοχῆς), γιατί οἱ συμμορίες τοῦ Βελή Γκέγκα γυρνοῦσαν ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ, λεηλατώντας καὶ τυραννώντας τὸν πληθυσμὸ.

Ἡ Ἄλῃ πασάς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ πονηροὺς καὶ διεφθαρμένους, ποῦ ἔδωσε ἢ ἀλβανικὴ φυλὴ. Ἦταν ὁ πιὸ θρησκοῦληπτος ὄσο ἀναφορὰ στὴ συζυγικὴ ἠθικὴ. Προσπάθησε νὰ περάσει κατὰ πολὺ καὶ τὸν Μαωχάμετ νομοθέτη ὄκομα. Δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος μόνο μὲ λίγες γυναῖκες. Τὸ χαρέμι του ἀριθμοῦσε περισσότερες ἀπὸ σαράντα γυναῖκες, ποῦ ἦσαν κυρίως κορίτσια χριστιανῶν, ποῦ ἄρπαζε μὲ τὴ βία ἀπὸ τὶς ἀγκαλιὰς τῶν οἰκογενειῶν. Κατασκοπεύε (μὲ ἀνθρώπους του) ὅλα τὰ χωριά καὶ μόλις ἀνακάλυπτε κανένα ὁμορφο κορίτσι, ἀμέσως ἐστελνε ἀπεσταλμένους του μὲ ἰσχυρὴ ὁμάδα Ἀλβανῶν καὶ τὸ ἔφερναν στὸ χαρέμι του.

5. Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στὴ Γράμμουστα καὶ ἡ φυγὴ τῶν Βλάχων στὴ Μακεδονία

Κάποτε ἀνακάλυψε ὁ Ἄλῃ πασάς, ὅτι ὁ τσελιγκας Χατζηστέργιος, κάτοικος τοῦ χωριοῦ Γράμμουστα¹ (ποῦ ἦταν ὀρεινὴ κομῶπολις μὲ τρεῖς χιλιάδες σπίτια) εἶχε ἕνα πολὺ ὁμορφο κορίτσι, ποῦ ὀνομαζόταν Τάνα. Ὁ Ἄλῃ πασάς παρουσιάστηκε ὁ ἴδιος στὴ Γράμμουστα, ἐπικεφαλῆς πολυἀριθμης ὁμάδας Ἀλβανῶν. Ὁ Χατζηστέργιος καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι τσελιγκάδες, ὅπως καὶ ὁ ἄρσενικός πληθυσμὸς τοῦ οἰκισμοῦ, βγήκαν νὰ τὸν προυπαντήσουν καὶ νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν, σὲ μεγάλῃ παράταξη. Μόλις κατέλυσε ὁ Ἄλῃ πασάς, ἄρχισαν νὰ φθάνουν κριάρια, τὰ ὁποῖα ἔβαζαν στὴ σούβλα γιὰ νὰ φιλοξενηθοῦν τὸν ὑψηλὸ μουσαφίρη τους. Τρεῖς μέρες συνεχίστηκε ἡ διασκέδαση καὶ τέλος ὁ Ἄλῃ παίρνει κατὰ μέρος τὸν Χατζηστέργιο καὶ τοῦ λέει: «Ἐχω ἀκούσει ὅτι ἔχεις ἕνα ὁμορφο κορίτσι καὶ θέλω νὰ τὸ πάρω στὸ χαρέμι μου. Πιστεύω πὼς ἡ πράξη μου αὐτὴ σὲ κάμνει τιμῆ». Ὁ Χατζηστέργιος, ἂν καὶ ἡ καρδιά του τραυματίσθηκε βαθιὰ μὲ ὅσα ἄκουσε, δὲν ἔχασε τὴν ψυχραιμία

1. Τὸ τοπωνύμιον ἐμφανίζεται καὶ μὲ τὴ γραφὴ Γράμμουστα. Βλ. καὶ Σωκρ. Ν. Λιάνκου, ὁ.π., 9 καὶ 29. Ὁ Ἰδίου, ὁ.π., 10-22 καὶ 35-40 (σημειώσεις) δίνει πολλὰς πληροφορίες καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση, τὴν οἰκονομία καὶ τὴ ζωὴ τῶν «φαλκαριῶν» (κοπαδιῶν-ὀμάδων). Ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, ὁ.π., σ. 1, γράφει γιὰ τὴν περιέργη ἐκδοχὴ μερικῶν Σαρακατσάνων τῆς Μακεδονίας, οἱ ὁποῖοι «φαλκαίρι» ὀνομάζουσαν τὴ στάνη. Τούτῃ ἡ ἄποψη μόνο σάν ἀλληγορία μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ. Ἀπὸ τὴν παλιότερη βιβλιογραφία, γιὰ τὸ θέμα τῶν φαλκαριῶν, βλ. Κ. Δ. Καραβίδα, Ἀγροτικά, Ἀθῆναι 1931, 351 κ.ε., καὶ Δ. η. μ. Λοσκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, Ἀθῆναι 1930. Τὸ βιβλίον τοῦ Καραβίδα ἐπανακυκλοφόρησε (1978) σὲ φωτοαναστατικὴ ἀνατύπωση, μὲ πρόλογο τοῦ Ἰω. Πεσμαζόγλου καὶ εἰσαγωγὴ τοῦ Ν. Μουζέλη, στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων Παπαζῆση.

του και ύποκριθηκε ότι δεν περίμενε τέτοια μεγάλη τιμή από το μέρος του πασά και απήντησε ότι αποδεχόταν με μεγάλη χαρά την πρόταση, πρόσθεσε όμως ότι, επειδή υπήρχε η διαφορά της θρησκείας και ο κόσμος της κωμολόγειας ήταν πολύ θρησκόληπτος, αν και ο ίδιος δεν έδινε σημασία σε τούτα, παρακαλεί τον πασά να μη βιασθεί και ότι στο διάστημα των ερχόμενων τριών ημερών, μετά την αναχώρησή του, θα έπαιρνε το κορίτσι του (χωρίς να το ξέρει κανένας) και θα το έφερνε στο χαρέμι του. Του μίλησε τόσο πειστικά, ώστε ο πασάς τὰ έχασε, τὸν πίστεψε και ἔμεινε κατενθουσιασμένος.

Ὁ Χατζηστέργιος δὲν περίμενε νὰ περάσει οὔτε μιὰ μέρα ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ πασά και ἔδωσε διαταγή μόλις βραδιάσει νὰ ξεκινήσουν κρυφὰ τὰ κοπάδια μὲ κατεύθυνση τὰ Βιτώλια (Μοναστήρι) διὰ μέσου τῶν βουνῶν τοῦ Βιτσιού, ἀφοῦ φορτώσουν τὰ ὑπάρχοντά τους στὰ μουλάρια. Τὰ χαράματα τὰ κοπάδια και οἱ οικογένειες βρίσκονταν στὸν δρόμο μακριὰ ἀπὸ τὴν κωμόπολη. Ἐπρεπε νὰ περάσουν ἀπὸ τέτοια μονοπάτια και δάση, ὥστε νὰ μὴ βρεῖ ἴχνη ὁ Ἄλῃ πασάς. Μετὰ πολλὲς περιπέτειες στὰ βουνὰ τοῦ Βιτσιού (γιατὶ ἦταν δύσκολη ἡ διάβαση) ἔφθασαν στὸ Πισοδέρι. Ὑστερα κατέβηκαν στὴ Φλώρινα. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀνηφόρισαν πρὸς τὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Τσέρνα, πού διασχίζει τὸν κάμπο τῶν Βιτωλίων και, ἀφοῦ πέρασαν ἀπὸ τὸν Περλεπέ, ἔφθασαν στὸ Νεράτσικο, στὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Βαρδάρη. Ἀπὸ ἐκεῖ πῆραν τὸν κατήφορο τοῦ ποταμοῦ και (ἀφοῦ κατέλυσαν σὲ πολλοὺς τόπους) ἔφθασαν στὴ Γευγελή, ὅπου και πέρασαν τὸν Ἄξιό στὴν ἀριστερὴ ὄχθη του. Ἀργότερα, ἐγκαταστάθηκαν στὸ χωριὸ Λιβάδια, κοντὰ στὴ Γευγελή. Ἐτσι κατόρθωσαν νὰ γλιτώσουν τὴν οικογενειακὴ τιμὴ τους και νὰ διατηρήσουν καθαρὴ τὴν ψυχικὴ γαλήνη τῆς καμμένης τῆς Τάνας. Ὁ Ἄλῃ μὲ τοὺς κατασκόπους πού εἶχε παντοῦ πληροφορήθηκε, οὐδὲ τὴ δευτέρῃ μέρα, τὴν ἀναχώρηση τῆς ὀμάδας. Πολλὲς ὀμάδες καβαλαραίων Ἀλβανῶν (πού ἦσαν ὀπλισμένοι μέχρι τὰ δόντια) εἶχαν σταλεῖ πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, ἀπὸ ὅπου μποροῦσε νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἦταν δυνατὸ νὰ περάσει ὁ Χατζηστέργιος, ἀλλὰ μονάχα πρὸς τὸ Βίτσι δὲν πῆγαν, γιατί κανένας δὲν πίστευε ὅτι ἦταν πιθανὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ αὐτὸς ὁ δρόμος.

Ὅλα αὐτὰ μού τὰ διηγήθηκε ὁ ἐνενηντάρης Μιχάλης Παπάζης, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει μέρος σ' αὐτὴ τὴν ἀνεπάντηχη περιπλάνηση, ὅταν ἦταν ἑπτὰ χρόνων¹.

1. Ὁ γέροντας στέλιγκας Μιχάλης Παπάζης ἀναφέρεται και πὺρ κάτω (βλ. στὸ τέλος τῆς 11ης παραγράφου) ὡς πληροφοριοδότης τοῦ συγγραφέα. Ἡ περιπλάνηση τῶν Βλάχων, και συνεπῶς και τοῦ Μιχάλη Παπάζη, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ χρονολογικὰ πρὶν τὸν Δεκαπενταῦγουστο τοῦ 1819, ὅταν ἦταν τοῦτος 7 χρόνων. Συνεπῶς, γεννήθηκε (1819-7) γύρω ὁτὸ 1812. Ὅταν διηγόταν τὰ γεγονότα ἦταν 90 χρόνων, ὅπως γράφει (δύο φορές) ὁ Παναγιώτης Ναούμ. Ἐπομένως, ἡ ἐξιστὸρήσή τους θὰ ἔγινε στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰ. και συγκεκριμένα (1812 σὺν 90) κοντὰ στὸ 1902. Σύμφωνα μὲ πληροφορία τῆς δ. Βιργινίας Γ.

Τò βλάχικο στοιχείο μπορούσε νά υποφέρει, δι,τι άρπαγές και όποια τυραννία, μόνο όμως όταν πρόκειται για τήν οικογενειακή τιμή δέν συμβιβάζοταν με κανένα τρόπο και έπειδή ό σατράπης δέν κρατιόταν καθόλου στό νά κυβερνάει τούς ύποδούλους του με άπάνθρωπα μέσα, οί Βλάχοι δέν μπορούσαν νά τò υποφέρουν τούτο και έτοιμάστηκαν νά φύγουν.

6. *Η συγκέντρωση τών Βλάχων τσελιγκάδων στην Άβδέλλα (1819) και ή εγκατάστασή τους στη Μακεδονία*

Ήταν τò έτος 1819, Αύγούστου 15, ήμέρα τής Παναγίας, ήμέρα πανηγύρεως και μεγάλης γιορτής για τò χωριό Άβδέλλα¹ τής Πίνδου, ήμέρα τών γάμων και γλέντιου... Με τήν ευκαιρία αútης τής γιορτής συγκεντρώθηκαν σ' αútην ό τσελιγκάδες άπό τά άλλα χωριά, όπως άπό τή Σαμαρίνα, τò Περιβόλι, τή Σμίξη, τή Βοβούσα και άλλα, με τήν πρόφαση τού πανηγυριού, αλλά με κύριο σκοπό νά κάνουν μυστικό συμβούλιο με τούς τσελιγκάδες τής Άβδέλλας, σχετικά με τήν κρίσιμη κατάσταση, στην όποία βρίσκονταν έξαιτίας τού σατράπη Άλη πασα, ό όποιος τούς άφείρεσε όλα τά προνόμια, πού είχαν άποκτήσει άπό αΐδνες και τούς κατάντησε σέ άθλια κατάσταση.

Στό συμβούλιο αυτό πήραν μέρος πολλοί τσελιγκάδες αλλά οί κυριό-

---

Καπρίνη τò κείμενό του έγραψε ό Παναγιώτης (Γιώτης) Ναούμ τò 1954 και ή μετάφρασή του (άπό τόν πατέρα της, Γ. Καπρίνη) έγινε τò 1967. Σέ ποίημα, πού δημοσίεψε ή Έ ύ γ εν ί α Π α π α ρ ο υ σ ο π ο ύ λ ο υ στό «Μακεδονικόν Ήμερολόγιον» Σπενδόνη, 1983, 234-236, με τίτλο «Σιάνα και τò κάψιμο τής Γράμμιστας» και υπότιτλο: «Άπό μεθοδική συλλογή στοιχείων ζωντανών άναμνήσεων, αιωνόβιων τού λαού μας», όνομάζει τήν κόρη τού Χατζή-Στέργιου Σιάνα, παραδίνει τήν έκδοχή, ότι σκοτώθηκε οτήν πολύχρονη μάχη πού έγινε και ότι για έκδίκηση ό Άλη πασάς πυρπόλησε τή Γράμμιστα, πού είχε 10.000 σπίτια(!). Για τò τραγούδι τής Σιάνας βλ. Ζ ω ή ς Π α π α ζ ή σ η - Π α π α θ ε ο δ ώ ρ ο υ, Τά τραγούδια τών Βλάχων, Άθήνα 1985, σ. 177-178.

1. Για τά πανηγύρια τών Βλάχων τής Πίνδου βλ. στό βιβλίο τών Α. J. Β. W a c e - M. S. T h o m p s o n, δ.π., 129 κ.έ. (Για τούς γάμους τους κ.λ. βλ. στην ίδια μελέτη και συγκεκριμένα τι; σ. 100 κ.έ. και 277 κ.έ.). Πρβλ. άκόμα Κ ό σ τ α Κ ρ ο υ σ τ ά λ λ η, δ.π., 468 κ.έ. και κυρίως 483-493, όπου δημοσιεύονται πληροφορίες για τή γιορτή τής («Μεγάλης») Παναγίας τής Σαμαρίνας και για τούς γάμους τού Δεκαπενταύγουστου. Για τή γιορτή τού Άγιού Δημητρίου βλ. F. Ρ ο υ μ ε ν ι λ λ e, δ.π., τ.2, 389, και Κ ρ υ ς Ι μ ό π ο υ λ ο υ, δ.π., τ. Γ', 347. Για τή γιορτή τής Παναγίας («St. Marias») στό Σέλι άπό τούς Βλάχους βλ. Σ τ έ - λ ι ο υ Σ β α ρ ν ό π ο υ λ ο υ, Στή γιορτή τής Παναγίας, έφημ. «Βέροια», φύλλ. τής 20.8. 1982. Για τήν άναβίωση-άναπαράσταση (1982) τής γιορτής πού γινόταν παλιότερα στό Σέλι άπό τούς Βλάχους και για τούς ομαδικούς γάμους, όπως και για τò γλέντι τού Δεκαπενταύγουστου βλ. στό ίδιο φύλλο τής έφημερίδας πού προαναφέρθηκε, όπου δημοσιεύεται άναλυτικό ρεπορτάζ και σχετική φωτογραφία. Η ίδια γιορτή έπαναλήφθηκε και τò 1984 με τή συμμετοχή Βλάχων άπό όλη τή χώρα. Οί γάμοι γινόντουσαν σέ ηλικία 17-18 χρόνων. Βλ. σχετικά τή διδακτορική διατριβή τού Γ ι ώ ρ γ ο υ Θ α ν ά τ σ η, Άραβάνες και γάμοι μικρής ηλικίας, Άθήνα 1983, 21-22 κ.έ., 31 κ.έ.

τεροι ήσαν: 'Από την 'Αβδέλλα οί 'Εξάρχου, Καραγιάννης, Παπαχατζής, 'Αλέξης Βάδρας ή Μπάδρας¹ (πού μετονομάστηκε ύστερα σέ Μπαδραλέξης)

1. Ίσως ό άρχικός τύπος νά ήταν Μπάρδας και όχι Μπάδρας. Πραγματικά, ό Κ. Κ ρ υ σ τ ά λ λ η ς, δ.π., 467, άναφέρει τά καλύβια ή τή στάνη του Μπάρδα. 'Ο Θεόδωρος Γεωργιάδης, Μοσχόπολις, 'Αθήναι 1975, 90, γράφει γιά έναν ξεσητωμένο Μοσχόπολίτη, ό όποιος είχε τό παρόνομα Μπάρδας. Τό επώνυμο τούτου σώζεται άκόμα, όπως, ι.χ., στόν Βόλο. Μπαδραλέξη αλλά και Μαρδαλέξη όνομάζει τήν οίκογένεια και ή 'Ήφιγένεια Διδασκάλο σέ μελέτημά της στό περ. «Μακεδονική Ζωή», τχ. 207 (Αγούστου 1983) 32-35, με τίτλο «Τά Αδουστιάτικα πανηγύρια και οί «Άρμιες», όπου δίνονται και πληροφορίες γιά τούς γάμους στήν Παναγιή τής Σαμαρίνας και του Σελίου (33-34), όπως και γιά τόν 'Αλή πασά και τόν τσελιγκα Χατζηστέργιο κ.λ. Άλλον τύπο («Μπαντραλέξης») χρησιμοποιεί ό Μιχ. 'Αθ. Καλινδέρης στό βιβλίο του, 'Ο βίος τής κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1982, 157, όπου γράφεται ότι (σύμφωνα με τίς άναμνήσεις του Κ. Σαμαρά) ό 'Αλή πασάς ήθελε τήν κόρη τούτου και όχι του Χατζηστέργιου. 'Υπάρχει, εξάλλου, διάβαση αύχένα στή Γράμμοστα, που όνομάζεται «Μπάδρα». Βλ. σημείωση του Σωκρ. Ν. Λιάκου, στό βιβλίο τής Μ. Α. Walker (μετάφραση του Κων/νου Πύργα και επιμέλεια του Σωκρ. Λιάκου), Διά τής Μακεδονίας ως τ.ς άλβανικές λίμνες ('Οχιρίδας και Μαλικής), Θεσσαλονίκη 1973, 103 σημ. 1η. Γιά τούς Βλάχους τής Πίνδου βλ. και 31, 76-77, 83, 93 και 99. Οί Α. J. B. W a c e και Μ. S. T h o m p s o n, δ.π., 174 και 210, γράφουν Μπαδραλέξης («Badralkes»). Σέ έγγραφο του 'Υπουργείου 'Εξωτερικών τό επίτευο δίνεται με τή γραφή Πατραλέξης. Βλ. Εύαγγέλου Κωφού, 'Η επανάσταση τής Μακεδονίας κατά τό 1878, Θεσσαλονίκη 1969, 311-312, πρβλ. δέ και 100, σημ. 1, και 333, σημ. 1 (όπου εκλαμβάνονται ως άδελφοί οί Παύλος και Πέτρος Πατραλέξηδες, πού ήσαν όμοσ πρώτα εξαδέλφια), βλ. όμοσ και τίς 73 και 332: («Μπαδραλέξης»). Πρβλ. και 'Ιωάννου Σ. Νοτάρη, 'Ανέκδοτα έγγραφα γιά τήν επανάσταση του 1878 στή Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1966, 76, 277, 342-344, 353 και 362. Είναι πιθανό νά άλλαξαν τό επίθετο τούτου οί έγγονοί του γενάρχη 'Αλέξη Βάδρα ή Μπάδρα, από Μπαδραλέξης (μπάδρας+ 'Αλέξης= Μπαδραλέξης) σέ Πατραλέξης, επιδιώκοντας νά τό «έξελληνίσουν», κατά τή γνώμη τους, με τήν αντικατάσταση του κακόηχου Μπ. με τό Π, γιατί και ό επίσκοπος Κίτρος Νικόλαος (Λούσης) χρησιμοποιεί τόν τύπο Πατραλέξης. Βλ. Μιλιτιάδη Δ. Σετιάνη, 'Η πολιτική τής 'Ελλάδος και ή επανάσταση του 1878 εν Μακεδονία, 'Ηπειρος και Θεσσαλία, 'Αθήναι 1879, 151, 165, 183 και 197. (Τό βιβλίο τούτο άκανακυκλόφηρησε σέ φωτοαναστατική άνατύπωση. Στή βιβλιοθήκη μου έχω τό αντίτυπο, πού δόρισε ό συγγραφέας του στόν επίσκοπο Κίτρος, με τήν έξής άφιέρωση: «Τῷ πρῶν Κίτρος κ.κ. Νικολάφ λούση σεβασμωδῶ, ὑπολήψως και ἀγάπης ἔνεκεν Μ.Δ.Σ.»). Φαίνεται όμοσ ότι και ύστερα στόν λαό ήταν γνωστός ό τύπος «Καλύβια Σελίου», όπως άναφέρονται και στούς συμβολαιογραφικούς κ.λ. κώδικες τής έλληνικής κοινότητας τής Βέροιας και σέ άλλα έγγραφα. Βλ. και Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, 'Ο Βόρειος 'Ελληνισμός κατά τήν πρώτη φάση του Μακεδονικῷ 'Αγώνα (1878-1894), 'Απομνημονεύματα 'Αναστασίου Πηχζώνα, Θεσσαλονίκη 1983, 92 κ.έ. και 374, όπου άπαντιέται τό επίθετο ως Πατραλεζάνης, ίσως από παρανόληση. Όμοσ, ό οικισμός είναι γνωστός και ως «Μπαντραλέξη καλύβια», γιατί έτσι άναφέρει τό μικρό χωριό ό Νικόλαος Θ. Σχινιάς, δ.π., 144 (φυλλάδιο πρώτο). Πρβλ., άλλωστε, και Εύαγγέλου Κωφού, 'Η επανάστασι..., δ.π., 332, πρβλ. δέ και σ. 73. Εξάλλου, και τώρα σώζεται ό τύπος αύτός σέ έγγραφα, στή στοματική παράδοση και σέ δημοτικά τραγούδια. Σέ γνωστό κατάλογο ιδιοκτητών κολαδιών τής περιοχής Δομοκού (τό 1816) συναντιώνται τά όνοματεπώνυμα άρκετών Σαμαρινιωτών και 'Αβδελιω-

και Ζεάνας Ντάσου. Ὁ Γκιζάρης ἀπὸ τῆ Σμίξη. Ὁ Χατζημπύρας ἀπὸ τῆ Σαμαρίνα καὶ ὁ Βαρδούλης ἀπὸ τὸ Περιβόλι καὶ ἄλλοι.

Τὸν καιρὸ ἐκεῖνο στὴν Κωνσταντινούπολη προβλέπονταν μεγάλες ἀλλαγές. Τὸ 1817 ἀνέβηκε στὸν τουρκικὸ θρόνο ἕνας πολὺ ἐπιτίθδειος ἄνθρωπος, ποὺ ὀνομαζόταν σουλτάνος Μαχμούτ. Ἀμέσως πῆρε τὰ ἡνία τοῦ κράτους στὰ χέρια του καὶ ἄρχισε τὴν ὀργάνωση τακτικοῦ στρατοῦ (γιὰ νὰ μπορέσει νὰ στηριχθεῖ) καὶ ἀπεφάσισε νὰ κτυπήσει μὲ ὅλα τὰ μέσα τὶς ἐπικυριαρχίες τῶν διαφόρων πασάδων, ποὺ ἦσαν ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ὁμόνοια στὴν αὐτοκρατορία. Γιὰ τοῦτο ἔστειλε στὴ Θεσσαλονίκη ἄλλον, κατάλληλο πασά, ὁ ὁποῖος νὰ εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὸν Ἀλῆ πασά. Ἦταν ἀποφασισμένος νὰ φέρει σοβαρὲς μεταρρυθμίσεις στὴν ἐπικράτειά του. Μεγάλο ὄμως ἐμπόδιο συνάντησε ἐκ μέρους τῶν γενιτσάρων, ποὺ ζούσαν στὴν Κωνσταντινούπολη, στοὺς στρατῶνες μὲ τὶς οἰκογένειές τους καὶ δημιουργοῦσαν συχνὰ ταραχὲς μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τους.

Ὅλοι οἱ τσελιγκάδες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ συμβούλιο τῆς Ἀβδέλλας, εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἀλῆ πασάς δὲν θὰ παύσει νὰ πιέζει τοὺς Βλάχους μέχρι νὰ τοὺς ἐξαντλήσει οἰκονομικά¹ καὶ πῶς μετὰ θὰ δοκίμαζε νὰ προσβάλλει ἐκεῖνο, ποὺ εἶχαν πρὶο σεβαστὸ οἱ Βλάχοι, δηλαδὴ τὴν οἰκογενειακὴ τιμῆ. Γι' αὐτὸ ἦτο προτιμότερο τώρα (καὶ ὄχι ἀργότερα) νὰ ἐγκαταλείψουν γιὰ πάντα τὰ βουνὰ τῆς Πίνδου καὶ νὰ ζητήσουν ἀποκούμπι σὲ καμιά ἄλλη ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅλοι οἱ Βλάχοι ἀπὸ τὰ χωριά κατέβαιναν κάθε φθινόπωρο στοὺς κάμπους τῆς Θεσσαλίας. Γνώριζε ὁ Ἀλῆ πασάς, πῶς ἦταν ἀδύνατο νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἐπιρροή του καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικράτειά του, ἀφοῦ ἡ Θεσσαλία ἀνῆκε στὴ σφαῖρα τῆς ἐπιρροῆς του καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔφερεν ἐμπόδια στὴν ἀναχώρησή τους. Αὐτοὶ ὄμως ἀπεφάσισαν νὰ πάρουν ἄλλη κατεύθυνση, τὴν ἄνοιξη. Μόνο ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Ζεάνας Ντάσου, ὁ Βέρος, καὶ ἕνα μέρος τῆς οἰκογένειας Καραγιάννη, πῆραν τὸ φθινόπωρο ἄλλη κατεύθυνση. Προσιέθηκε σ' αὐτοὺς καὶ ὁ τσελιγκας Γκιζάρης ἀπὸ τῆ Σμίξη. Μέχρι τὰ Γρεβενὰ κατέβηκαν ὅλοι μαζί. Ἀπ' ἐκεῖ ὄμως, ἀντὶ νὰ πάρουν τὸν δρόμο γιὰ τὴ Θεσσαλία ἀλλαξοδρόμησαν πρὸς τὸν ποταμὸ Βαρδάρη μὲ σκοπὸ νὰ φθάσουν τοῦτον καὶ νὰ τὸν προσπεράσουν, γιατί ὁ Βαρδάρης ἦταν τὸ σύνορο τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ πασά. Ὅλο τὸ φαλάκரி (ὁμάδα) τοῦ Μπαδραλέξη, μὲ τὸν Γκιζάρη καὶ τοὺς ἄλλους ἀποτελοῦ-

τῶν, ὅπως καὶ ἐνὸς Παπαλέξη. Βλ. Σπύρου Ἀσδραχᾶ, Ἑλληνικὴ κοινῶνία καὶ οἰκονομία (ιη' καὶ ιθ' αἰῶνες), Ἀθήνα 1982, 138-139 (α/α 38) καὶ 143. Τὸ ἐπίθετο τοῦτο (μὲ τὴ γραφὴ «Πατραλέξης») ἔχουν καὶ σημερινοὶ κάτοικοι τοῦ νομοῦ Ἡμαθίας (π.χ. στὴ Μελική), μερικοὶ, μάλιστα, χωρὶς νὰ εἶναι Βλάχοι.

1. Γιὰ τοὺς φόρους τῶν κτηνοτρόφων βλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὅ.π., μέρος Α', κδ' καὶ σημ. 3 καὶ μέρος Β', 10 σημ. 1 καὶ 2.

νταν από 200 οικογένειες. Όδηγός τους ήταν ο Μπαδραλέξης. Η απόσταση από την Άβδέλλα μέχρι τον Βαρδάρη ήταν γύρω στα 250 χιλιόμετρα. Την πρώτη του Όκτωβρίου του 1819 τά κοπάδια των γιδοπροβάτων και ή άγέλη από άλλα και φοράδια (που άριθμούνταν γύρω στα χίλια) άναχώρησαν με οδηγό τον τσέλιγκα (Μπαδραλέξη). Οι οικογένειες (με όλα τά ύπόρχοντά τους φορτωμένα στα μολάρια) άκολουθοΰσαν κατόπι. Στον μεγάλο εκείνο άναβρασμό (έξαιτίας του όποιου τίποτε δέν φαινόταν παντού παρά κοπάδια από γιδοπρόβατα και άγέλες από άλλα) οι φύλακες του Άλη πασά δέν άντελήφθηκαν άμέσως, πώς ένα μέρος από τά τσελιγκάκια είχε πάρει άλλον δρόμο και όχι εκείνον προς τή Θεσσαλία. Η πρώτη πόλη, που συνάντησαν, μετά τά Γρεβενά, ήταν ή Κοζάνη, που είναι κτισμένη στη νότια άκρη του κάμπου Σαρή Γκιόλ. Άπό εκεί άρχισαν ν' άνεβαίνουν στη δυτική πλαγιά του βουνού Δόξα (Βερμίου) και μετά άρχισαν νά κατεβαίνουν από τίς άνατολικές πλαγιές του βουνού και πέρασαν άνάμεσα ύπό τίς πόλεις Βέροια και Νάουσα, που βρίσκονται κάτω σε περίφημα όροπέδια. Άπό εκεί βάδισαν άνατολικά προς τήν πόλη Βοδενά (Έδεσσα), προς τον ποταμό Μογλενά, τον όποιον πέρασαν χωρίς πολλές δυσκολίες. Ύστερα, πορευτήκαν προς τά βουνά του Πάϊκου (Γιαννιτά) και έφθασαν στο μέσο του ποταμού Βαρδάρη, τον όποιο έπρεπε νά διαβοΰν από τον πόρο (διάβαση), γιατί όλα τά γεφύρια (που ύπήρχαν τότε στον Βαρδάρη) φρουρούνταν από άνθρώπους του Άλη πασά. Σε όλη αυτή τή μακριά πορεία οι Ζένας Ντάσιου και Γκιζάρης προηγούνταν με καμιά είκοσι άρματομένα παλικάρια, όσο ήταν δυνατό στις κρίσιμες αυτές περιστάσεις, έτοιμοι ν' άντιμετωπίσουν, ό,τι έμπόδιο θά τους τύχαινε μπροστά τους. Ό Μπαδραλέξης, με καμιά τριάντα παλικάρια, άποτελοΰσαν τήν όπισθοφυλακή των οικογενειών. Μόλις είχε βρέξει και τά νερά του Βαρδάρη ήταν έξογκωμένα. Μερικά παλικάρια δοκίμασαν (και κατόρθωσαν) νά περάσουν καβάλα τή διάβαση και (ΰστερα) περνούσαν με τήν προστασία τους κάθε οικογένεια, καβάλα στα μολάρια. Τά κοπάδια και οι άγέλες πέρασαν δίπλα, από άλλη διάβαση. Όταν βρέθηκαν στην άριστερή όχθη του ποταμού, ξεφόρτωσαν άμέσως τά μολάρια, τοποθέτησαν τήν ποράβα και έστησαν τίς τέντες. Ό παπά Δημήτρης Τσουμέτης (που άκολουθοΰσε και αυτός τίς οικογένειες με τό κοπάδι του) ντύθηκε τ' άμφια και διάβασε μιá ευχαριστήρια παράκληση. Όλη ή ομάδα γονάτισε και συνεχώς σταυροκοποΰνταν, ευχαριστώντας τον Θεό, γιατί τους γλίτωσε από τήν τυραννία του Άλη πασά.

Έξ μέρες κράτησε αυτή ή οδύσσεια του Μπαδραλέξη και τής ομάδας του. Ήταν μιá πορεία χωρίς στάση. Μόνο στέκονταν σε καμιά βρόση για νά πιουν και για νά πάρουν τό άναγκαίο νερό. Τά μολάρια δέν τά ξεφόρτωναν πουθενά, κάπου κάπου όμως τά έβαζαν τον τορβά με κριθάρι στον λαμό και, μόλις τέλειωνε, δρόμο.

Μετά από δύο μέρες, από τότε που εγκατέλειψαν τὰ Γρεβενά, πληροφόρηθηκαν πὸς ὃ Ἄλφ πασάς ἔστειλε ἓνα μεγάλο ἀπόσπασμα ἰππικῆς γιὰ νὰ τοὺς πιάσει καὶ γιὰ νὰ τοὺς φέρει πίσω. Ὁ ἀποσπασματάρχης πίστευε ὅτι ὁ Μπαδραλέξης θὰ δοκίμαζε νὰ περάσει ἀπὸ τὴ γέφυρα ποὺ ἦταν ἀνάμεσα στὴ Βέροια καὶ στὴ Θεσσαλονίκη. Τὴν ὥρα θκριβῶς ποὺ ἔφθασε τὸ ἀπόσπασμα στὴ γέφυρα τοῦ Βαρδάρη, ὁ Μπαδραλέξης διέβαινε τὸ ποτάμι σὲ μιὰ ἀπόσταση ἑξήντα χιλιόμετρα βορειότερα.

Στὴν ὀριστερὴ πιά ὄχθη τοῦ Βαρδάρη, ὁ Μπαδραλέξης δὲν εἶχε λόγο νὰ φοβηθεῖ, γιατί ἐκεῖ βρισκόταν σὲ ἔδαφος τῆς κυριαρχίας τοῦ σουλτάν Μαχμούτ, ἐνὸς νεωτεριστικῆ σουλτάνου, ποὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐξευρωπαϊθεῖ τὸν στρατὸ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κράτος ἀκόμα. Γιὰ τοῦτο, μιὰ ἑβδομάδα τὴν πέρασαν μὲ τραγοῦδια καὶ χοροὺς καὶ ψήνοντας συνέχεια κριάρια στὴ σούβλα.

Ἐπὶ τέλους, μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀνάπαυση (ποὺ τὴν εἶχαν τόσο μεγάλη ἀνάγκη), ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν ἀναχώρηση. Πρῶτα, ἔπρεπε νὰ φροντίσουν νὰ βροῦν λιβάδια γιὰ νὰ ξεχειμάσουν τὰ γιδοπρόβατά τους καὶ ἢ ἀγγέλι μὲ ἰς φοράδες καὶ γιὰ τοῦτο ἦταν ἀνάγκη νὰ πλησιάσουν σὲ μέρη, ὅπου δὲν ἔπεφτε χιόνι τὸν χειμῶνα. Ἀπὸ κεῖ ξεκίνησαν μὲ τὰ κοπάδια καὶ τὰ ἄλογα καί, ἀφοῦ φόρτωσαν τὰ μουλάρια, κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ χωριὸ Πορόια, ποὺ κατοικοῦνταν τότε ἀπὸ κάμποσες οἰκογένειες Βουλγάρων.

Μετὰ ἀπὸ πολλὰς στάσεις—γιατί δὲν βιάζονταν—ἔφθασαν σὸ χωριὸ Πορόια, ποὺ βρίσκεται σὲ μιὰ πλαγιά, κοντὰ στὴν πεδιάδα τοῦ βουνοῦ Μπέλες. Ὁ Γκιζάρης (μὲ πενήντα οἰκογένειες, ποὺ φύγανε ἀπὸ τὴ Σμίξη καὶ μὲ εἴκοσι χιλιάδες πρόβατα) ἀπεφάσισε νὰ μείνει στὰ Πορόια καὶ ἔτσι χώρισε ἀπὸ τὸν Μπαδραλέξη.

7. *Ἡ ἄφιξη στὴν Κασσάνδρα. Ταξίδι τῶν ἐπικεφαλῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐπίσκεψη στὸν διοικητὴ τῆς πόλεως*

Οἱ ἄλλοι πήραν τὴν κατεύθυνση πρὸς τὸν Νότο καὶ μετὸ ἀπὸ πολλὰς στάσεις ἔφθασαν στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας, θέσει κατάλληλη ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν θάμνοι ἀπὸ ἀγριελιές, ποὺ τὸ φύλλωμά τους μένει τὸν χειμῶνα χλωρὸ καὶ εἶναι καλὴ τροφή γιὰ τὰ γίδια. Δίπλα ὑπῆρχαν πολλοὶ ἐλαιῶνες, ὅπου φῦτρωνε χλωρὸ χορτάρι γιὰ τὰ πρόβατα καὶ τὰ ἄλογα. Δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γιὰ χάσιμο. Ξεφόρτωσαν τὰ ζῶα καὶ κάθε οἰκογένεια ἄπλωσε τὶς τέντες (σκηνές), ποὺ θὰ ἦσαν ἡ κατοικία γιὰ ὀλόκληρο τὸν χειμῶνα. Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ὄλοι τους ἦσαν εὐχαριστημένοι.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὄλα τὰ χωράφια τῆς Μακεδονίας ἦσαν κτήματα. Τούρκων μπεηδῶν καὶ τῶν πασάδων, ἐνῶ ὅταν ἦλθαν οἱ Τούρκοι ἀνῆκαν στοὺς

ντόπιους¹. Αὐτοί, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὶς πιέσεις, ποὺ δεχόντουσαν ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες καὶ ἀπὸ τοὺς μπισιμπούζουκους (ἀτάκτους) Τούρκους, πέρασαν ὅλα τὰ κτήματά τους κάτω ἀπὸ τὴν προστασία ἐνὸς μπέη ἢ πασᾶ, στὸν ὁποῖο πλήρωνε κάθε οἰκογένεια ἀπὸ ἓνα ποσό, γιὰ τὴν προστασία ποὺ τοὺς προσέφερε. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως οἱ μπέηδες καὶ οἱ πασάδες ἔγιναν ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφῶν. Μέχρι τὴν ὥρα, ποὺ ἤλθαν οἱ Βλάχοι στὰ μέρη αὐτά, ἡ βοσκὴ τῶν κτημάτων αὐτῶν δὲν χρησιμοποιοῦνταν παρὰ σπάνια, γιὰτὶ ἦσαν λιγοστὰ τὰ γιδοπρόβατα καὶ ἔτσι τὰ εἰσοδήματα ποὺ εἶχαν οἱ μπέηδες ἀπὸ τὰ κτήματα ἦσαν πολὺ ἐλάχιστα. Μετὰ ὅμως ἀπὸ τὴν ἀφίξη τῶν πολυάριθμων κοπαδιῶν ἀπὸ γιδοπρόβατα τῶν Βλάχων τὰ εἰσοδήματα ἄρχισαν νὰ μεταλλάσσονται. Μόλις ἔφθασαν οἱ Βλάχοι στὴν Κασσάνδρα ἐνδιαφέρθηκαν καὶ βρῆκαν ποιοὶ ἦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφῶν ποὺ κατέλαβαν καὶ πληροφορήθηκαν, ὅτι τοῦτοι κατοικοῦσαν στὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ Μπαδραλέξης καὶ ὁ Ζεάνας Ντάσος καβαλίκεψαν τ' ἄλογά τους, πήραν μαζί τους καὶ χρυσὰ νομίσματα (ποὺ θὰ ἦσαν ἀπαραίτητα) καὶ κίνησαν γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅταν ἔφθασαν στὴν πόλη κατέλυσαν στὸ πανδοχεῖο τῶν ξένων, ποὺ ὀνομαζόταν «Πατέρα Χάν», τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὴ βορεινὴ πλευρὰ τῆς πόλεως, ποὺ λεγόταν «Βαρδάρ Καποῦ» (δηλαδὴ Πύλη Βαρδάρη)².

Ἡ διαδρομὴ ἔγινε σὲ δύο μέρες. Ἐφοῦ ἀναπαύτηκαν, τὴ δευτέρη μέρα ἀπὸ τὴν ἀφίξή τους, ἔχοντας μαζί τους καὶ τὸν ἰδιοκτῆτὴ τοῦ πανδοχείου (ποὺ ἦτανε καὶ μεσίτης καὶ γνώριζε προσωπικὰ καὶ τὸν μπέη) παρουσιάστη-

1. Βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία στοῦ Γιώργου Χ. Χιονοῖδη, Ζητήματα ἰδιοκτησίας-φορολογίας καὶ διώξεις στὴ Νάουσα στὰ χρόνια 1870-1877 (μὲ βάση τὸ φερμάνι ἐπαναχορηγήσεως (1830) τῆς περιουσίας στοὺς ἐπαναστάτες καὶ ἄλλα ἀνεκδοτά ἔγγραφα), «Μακεδονικά» 19 (1979) 93-123 καὶ κυρίως τὶς σσημ. 2 τῶν σ. 93 καὶ 98.

2. Βλ. γιὰ «τὰ χάνια» τῆς Θεσσαλονίκης Βασίλη Δημητριάδη, Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, 1430-1912, Θεσσαλονίκη 1983, 564 (πίνακας λέξεων) καὶ κυρίως 405-407, καὶ Π. Κ. Ἐνεπεκίδη, Μακεδονικὲς πόλεις καὶ οἰκογένειες, 1750-1930, Ἀθήνα 1984, 25-26, καὶ τοῦ Ἰδίου, Ἡ Θεσσαλονίκη στὰ χρόνια 1875-1912, Θεσσαλονίκη 1981, 94-95. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ «Πατέρα Χάν» βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Ἄννας Παπαδάμου, Ἐνα χάνι τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ περιοδ. «Ἀρχαιολογία», τχ. 3 (Μαΐου 1982) 38 καὶ 39 (φωτογραφίες). Πρβλ., ἀκόμα, Ἄλκιος Σαμουηλίδου καὶ Αἰμιλία Στεφανίδου-Φωτιάδου, Ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Τὰ μνημεῖα, περιοδ. «Ἀρχαιολογία», τχ. 7 (Μαΐου 1983) 62-63 καὶ σημεῖωμα (μὲ ἄρκχο Ἐ.Ι.) μὲ φωτογραφία στὸ περιοδ. «Μακεδονικὴ ζωὴ», τχ. 203 (Ἀπριλίου 1983) 10-11. Γιὰ τὴν πύλη αὐτὴ βλ. στοῦ Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ. -1912, Θεσσαλονίκη 1947, 110, 150, 152, 159 καὶ 168. Τὰ ἴδια γράφονται καὶ στὴ δευτέρη ἐκδοσὴ (1984) τοῦ βιβλίου τούτου. Ὑπῆρχαν πολλὰ πανδοχεῖα κοντὰ σὲ τοῦτη τὴν πύλη. Βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, δ.π., 168. Εἰκόνα τῆς πύλης βλ. στοῦ Πολουχρόνου Κ. Ἐνεπεκίδη, Ἡ Θεσσαλονίκη στὰ χρόνια 1875-1912, Θεσσαλονίκη 1981, εἰκ. 28, πρὶν τὴ σ. 119.

καν μπροστά του, ντυμένοι με την εθνική τους στολή. Συγκεκριμένα, ο Μπαδραλέξης με την άσπρη φλοκάτα (σάρικα), καθαρή σαν το χιόνι—διακριτικό σημεῖο τοῦ τσέλιγκα—καὶ ὁ Ζεάνας Ντάσου με σάρικα μαύρη¹.

Ἐντυπωσίασαν βαθιὰ τὸν μπέη καὶ γιατί ὁ Μπαδραλέξης μιλοῦσε πολὺ καλὰ τὴν τουρκικὴ γλῶσσα. Ὁ μπέης ἔμεινε ἐνθουσιασμένος, ιδιαίτερα ὅταν τοῦ ἀνακοίωσαν τὸν σκοπὸ αὐτῆς τῆς ἀναπάντεχης ἐπισκέψεως καὶ ὅταν προσφέρθηκαν νὰ τοῦ δύνουν κάθε χρόνο, γιὰ ἐνοίκιο τοῦ κτήματος, διακόσιες (200) χρυσὲς λίρες γιὰ τὴ βόσκησι σαράντα χιλιάδων γιδοπρόβατων καὶ πεντακόσιων φοράδων καὶ ἀλόγων, ποσὸ πολὺ μεγάλο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη².

Μετὰ τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ ἀπόδειξη στὴν τουρκικὴ γραμμὴν καὶ μετὰ τὴ σφραγίδα τοῦ μπέη, οἱ Μπαδραλέξης καὶ Ζεάνας δὲν μπόρεσαν νὰ φύγουν ἀμέσως, γιατί ὁ μπέης τοὺς κράτησε στὸ κονάκι του τρεῖς μέρες σὰν φιλοξενούμενους, τοὺς περιποιήθηκε καὶ τοὺς ἔδειξε ὅλη τὴν ἀγορὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν τρίτη μέρα, ἐπέτρεψε νὰ φύγει μόνο ὁ Ζεάνας. Τὸν Μπαδραλέξη τὸν κράτησε γιὰ νὰ τὸν παρουσιάσει στὸν πασά, ποὺ ἦταν γενικὸς διοικητῆς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ ὁποῖος ἦταν νέος στὴν ἡλικία³. Εἶχε ἔλθει πρὶν λίγους μῆνες καὶ ἀνέλαβε τὴ γενικὴ διοίκησι.

Κατὰ τὴν τριήμερη παραμονὴ κοντὰ στὸν μπέη ὁ Μπαδραλέξης εἶχε τὸν καιρὸ νὰ διηγηθεῖ καὶ νὰ περιγράψει τὰ δεινὰ ποὺ ὑπέφεραν οἱ Βλάχοι καὶ ὁ ἄλλος κόσμος ἀπὸ τὸν ἐπαναστῆτὴ Ἄλῃ πασά καὶ τὶς περιπέτειες ποὺ ὑπέστησαν ὁ ἴδιος καὶ ὅλη ἡ ὀμάδα του, ὥσπου νὰ φθάσουν στὸν ἅγιο τόπο τοῦ μεγαλειότατου σουλτάνου Μαχμούτ. Ὁ Χαϊδάρ μπέης—ἔτσι ὀνομαζόταν ὁ βέης—κατεῖχε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σπουδαῖες θέσεις στὴ διοίκησι τοῦ βιλαετίου. Ἀνέφερε λοιπὸν στὸν γενικὸ διοικητὴ ὅλα τὰ διηγηθέντα ἀπὸ τὸν Μπαδραλέξη.

Ὁ διοικητῆς, ποὺ ἦταν νέος καὶ ἐπιφορτίστηκε ἀπὸ τὸν σουλτάνο νὰ ἐνδιαφερθεῖ ιδιαίτερα (καὶ νὰ πληροφορηθεῖ) γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἄλῃ πασά, ἀντελήφθηκε ὅτι ὁ σατράπης ἔδειχνε τάσεις γιὰ ἀνεξαρτησία. Ζήτησε λοιπὸν νὰ παρουσιασθεῖ μπροστὰ τοῦ ὁ Μπαδραλέξης.

1. Γιὰ τὰ ρούχα τῶν Βλάχων βλ. καὶ φωτογραφίες στὸ βιβλίον τῶν A. J. B. Wace - M. S. Thompson, ὁ.π., σὲ πολλὰς σελίδες. Πρβλ. F. Rouquerville, ὁ.π., τ. 2, 391-392, καὶ K. Σιμόπουλου, ὁ.π., τ. Γ², 349.

2. Χρειαζόταν ἄδεια τοῦ τοπικοῦ Τούρκου διοικητῆ γιὰ τὸ νοίκιασμα τῶν λιβαδιῶν καὶ συντάσσονταν σχετικὰ συμφωνητικὰ. Βλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, ὁ.π., μέρος Α', 48' καὶ σημ. 3, καὶ μέρος Β', 11-16, ὅπου δημοσιεύονται καὶ συμφωνητικὰ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ.

3. Πιὸ κάτω (βλ. τὴν παράγραφο 9) ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι γενικὸς διοικητῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ὁ Μουσταφὰ πασάς.

Τὴ δευτέρα μέρα παρουσιάστηκε στὸν γεν. διοικητὴ μαζί με τὸν Χαϊδάρ μπέη. Ἐπὶ τὸν πρῶτο χαιρετισμὸ (τὸν περίφημο τεμενά) καὶ μετὰ τοὺς τρόπους ποῦ παρουσιάστηκε ὁ Μπαδραλέξης, ἀντελήφθηκε ὁ διοικητὴς ὅτι ἔχει νὰ κάνει μετὰ ἕναν λεπτὸ ἄνθρωπο, ἔστω καὶ ἀγράμματο. Ὅταν ὄρχισε ἡ συνομιλία τοὺς (ὁ διοικητὴς) δὲν ἤθελε νὰ πιστέψει ὅτι ἔχει μπροστά του ἕναν Βλάχο, ποῦ περνοῦσε τὴ ζωὴ του, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στὰ βουνά. Τόσο καλά μιλοῦσε (ὁ Μπαδραλέξης) τὴν τουρκικὴ γλῶσσα. Συζητήσαν γιὰ πολλὰς υποθέσεις καὶ ἰδιαίτερα γιὰ ἐκεῖνα ποῦ ἀναφέρονταν σὲ ὅσα ὑπέφεραν οἱ Βλάχοι ἀπὸ τὸν σατράπη Ἄλη πασά, τὸν ὁποῖο ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης θεωροῦσε πὼς εἶναι ὁ μεγαλύτερος προδότης τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ διοικητὴς εἶπε στὸν Μπαδραλέξη: «Ὅ,τι ἀνάγκη θὰ ἔχεις, θὰ ἔρθεις, κατευθεῖα σὲ ἐμένα καὶ θὰ με ἐπισκέπτεσαι, ὅταν θὰ ἔρχεσαι στὴ Θεσσαλονίκη».

Τότε γιὰ τὴν Τουρκία εἶχε ἀρχίσει μία νέα ἐποχὴ, τῶν μεταρρυθμίσεων. Οἱ διοικητὲς εἶχαν ἐντολὴ νὰ φέρνονταν εὐγενικὰ στοὺς φιλήσυχους χριστιανούς.

Ἐπὶ τὸ ἀνάκτορο ὁ Μπαδραλέξης ἐπέστρεψε στὸ «Πατέρα χάνι», ὅπου καὶ συνάντησε πολλοὺς τσελιγκάδες, περιπλανώμενους σὰν κι αὐτόν, οἱ ὁποῖοι ἐκ θαύματος εἶχαν σωθεῖ ἀπὸ τὴν καταδίωξη τοῦ Ἄλη πασά. Ἐτσι ἦταν ἐκεῖ ὁ Χατζὴ Στέργιος καὶ ὁ Παπάξης ἀπὸ τὴ Γράμμοστα, ὁ Γκίκας καὶ ὁ Τίκας ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι συζητήσαν καὶ διασκέδασαν μαζί ὅλη τὴ νύκτα. Ἦσαν εὐχαριστημένοι, ὅτι (γιατὶ) γλίτωσαν ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ Ἄλη πασά.

8. Ἡ ζωὴ στὴ Χαλκιδική. Ἡ συμμορία τοῦ κλέφτη καπετάνιου Καραμητσοῦ

Στὴν περιφέρεια τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας (ἡ ὁποία εἶναι περικυκλωμένη ἀπὸ τὰ τρία μέρη ἀπὸ θάλασσα) παρουσιάστηκε πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες μία συμμορία κλεφτῶν, μετὰ ἐπικεφαλῆς τὸν καπετάνιο Καραμητσοῦ¹. Ἀριθμοῦσε κάπου πενήντα ἄτομα. Ὅταν ἐμφανιζόταν τὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα καὶ ἀνακάλυπτε τυχὸν τὰ ἴχνη τους, αὐτοὶ ἐπιβιβάζονταν σὲ ἕνα δικό

1. Μετὰ τὸ ἐπιθετο Καραμητσοῦ-Καραμητσοῦ ἢ Καραμητζοῦ-Καραμητζοῦ εἶναι γνωστοὶ περισσότεροι ἀπὸ ἕνα κλεφταρματολοὶ καὶ ληστές, ποῦ ἔδρασαν στὴ Μακεδονία γιὰ πολλὰ χρόνια. Βλ. Γ ε ω ρ γ ί ο υ Χ. Χ ι ο ν ί δ η, Ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ ἐπανάσταση εἰς τὸν Ὀλυμπόν κατὰ τὰ ἔτη 1821-1822. (Μετὰ ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ νέων στοιχείων περὶ τῶν Λαζαίων καὶ τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου-Ὀλυμπίου), Θεσσαλονίκη 1975, 22, 24, 28, 31 καὶ 54 σημ. 3, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Πρβλ. Γ ι ἄ ν ν η Κ ο λ ι ὀ ἄ π ο υ λ ο υ, Ληστές. Ἡ Κεντρικὴ Ἑλλάδα στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, Ἀθήνα 1979, 18. Ἐξάλλου, γνωρίζομε ὅτι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878 ὁ «λήσταρχος» Δ. Καραμητζοῦ χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴ «Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ» μετὰ 1.100 φράγκα γιὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ τὴ Μακεδονία. Βλ. Λ ε ω ν ί δ α Α. Β ο ὄ λ γ α ρ η, Ἐποικιοκρατικὴ ἡ ἀλήθεια, Ἀθήναι 1878, 251.

τους καράβι με πανιά και περνούσαν από την Κασσάνδρα στον Λόγγο, μιάν άλλη χερσόνησο (πού ήταν απέναντι), και όταν άποσυρόταν το απόσπασμα, πάλι άποβιβάζονταν οι κλέφτες στην ξηρά.

Πρώτα παρουσιάστηκαν στην ομάδα του Μπαδραλέξη και ζήτησαν να τους δώσει ψωμί. Ή ομάδα αναγκάστηκε να εκτελέσει την άπαιτήσή τους. Κατά την επιστροφή του Μπαδραλέξη στην Κασσάνδρα, και άκριβώς όταν ήταν σε άπόσταση λίγα ν χιλιομέτρων από τά καλύβια, τόν σταμάτησαν μερικοί συμμορίτες του Καραμήτσου και τόν όδήγησαν στον καπετάνιο, με τόν όποιο έγιναν φίλοι. Του ύποσχέθηκε ότι θά του δώσει ό,τι τους χρειάζεται αλλά του συνέστησε να προσέχει πολύ να μη άντιληφθεί τó απόσπασμα ότι παίρνει ψωμί από τó δικό του τó φαλκάρι (όμάδα). "Όλο τόν χειμώνα (1819-1820) τά πήγαν καλά. Είχαν έναν γλυκό χειμώνα και βόσκησαν άνετα τά γιδοπρόβατα.

Ή άνοιξη ήρθε με χυρά, αλλά τώρα είχαν τή φροντίδα, πού θά πάνε τó καλοκαίρι και πού θά στήσουν τες στάνες. Στόν κάμπο ήταν άδύνατο. Να πάνε, πάλι, πρós τόν Βαρδάρη, να τόν περάσουν και να εγκατασταθούν στο βουνό Δόξα (Βέρμιο) δέν ήταν δυνατό, γιατί τά μέρη αυτά (πέρα από τόν Βαρδάρη) ήσαν στην κυριαρχία του σατράπη τών Ίωαννίνων. Και έτσι δέν έμεινε να κάνουν τίποτε άλλο (για τόν χρόνο αυτόν) παρά να κινήσουν πρós τά βουνά τών Ποροίων, τά όποια είχαν δει οι άγωγιάτες όταν μετέφεραν έμπορεύματα για τήν Καβάλα. Και έπειτα εκεί θά συναντούσαν και τόν τσέλιγκα Γκιζάρη.

Μέχρι να έλθει ή άνοιξη ό Μπαδραλέξης έκαμε πολλά ταξίδια στη Θεσσαλονίκη. Ύπήρχαν πολλές άνάγκες, τόσο δικές του, όσο και όλόκληρης τής ομάδας του. Άπό τόν χειμώνα έπρεπε να σκεφθεί και να ενεργήσει πού θά πήγαινε τó καλοκαίρι με τά πολυάριθμα κοπάδια του, γιατί τούτο ήταν δική του φροντίδα. Στη Θεσσαλονίκη ένδιαφέρθηκε να γνωρίσει τούς ιδιοκτήτες όλων τών βουνών (θερινών βοσκών) τής περιφέρειας τής Θεσσαλονίκης. Έννοείται ότι όπως στά λιβάδια ήταν ιδιοκτήτες διάφοροι μπέηδες και πασάδες, τó ίδιο ήταν και στά βουνά (θερινές βοσκές). Ό Χαϊδάρ μπέης (ιδιοκτήτης τής Κασσάνδρας και καλός φίλος) τόν συνέστησε σε όλους τούς ιδιοκτήτες τών βουνών.

Κοντά στη Μεγάλη Έβδομάδα, πρò του Πάσχα, ό Μπαδραλέξης, ό Ζεάνας και ό Καραγιάννης, καβάλησαν και οι τρεις τά μαυρα άλογά τους και ξεκίνησαν όλοι (ό καβένας σε διάφορα βουνά) για να ίδουν με τά μάτια τους, ποιά θά ήσαν καλύτερα για να στήσουν τες στάνες τους, ώστε να περάσουν άνετα τó καλοκαίρι.

9. Ἀναχώρηση γὰρ τὰ Πορῶια

Μετὰ ἀπὸ ἔρευνα μιᾶς ἑβδομάδας ἀπεφάσισαν νὰ πᾶνε στὰ βουνὰ τῶν Ποροῖων, ποὺ εἶχαν διάφορες ὀνομασίες καὶ ὄλα μαζί ὀνομάζονταν (βουνό) Μπέλες.

Ἔπρεπε νὰ στήσουν τουλάχιστον ὀκτῶ (8) στάνες.

Τρία ἀπὸ αὐτὰ τὰ βουνὰ (θερινὲς βοσκὲς) ἀνῆκαν στὸν γενικὸ διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης Μουσταφὰ πασὰ καὶ ἔφθαναν κοντὰ στὴν πόλη τῆς Κάτω Τζουμαγιάς, ποὺ ἦταν κτισμένη ἀπὸ Βλάχους, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὴ Βορούσα πρὶν κάμποσα χρόνια κάτω ἀπὸ δεινὲς περιστάσεις. Δὲν συνάντησαν δυσκολίες στὸ νοίκιασμα, ἀπεναντίας, μάλιστα, ἡ ὑψηλότητά του αἰσθάνθηκε μεγάλη εὐχαρίστηση διὰ ἄκουσε ὅτι ὁ τσέλιγκας Μπαδραλέξης ζητᾶει νὰ νοικιάσει τὶς βοσκὲς του γιὰ τὸ καλοκαίρι, ποὺ μέχρι τότε ἦσαν σχεδὸν ἔρημες. Δύο ἀνῆκαν στὸν Μοχαρέμ μπέη, κάτοικο τῆς Δοϊράνης, καὶ ἔφθαναν κοντὰ στὴν πόλη τοῦ Δεμίρ Χισάρ (Σιδηρόκαστρου). Τὸ ἕνα ἀνῆκε στὸν Κιαζήμ μπέη, κάτοικο Θεσσαλονίκης, καὶ δύο στὸν Μαλήκ μπέη, κάτοικο τῶν Σερρών.

Μετὰ τὴν τακτοποίηση τῶν χαρτιῶν τῆς ἐνοικιάσεως (μὲ ὄλους τοὺς μπέηδες) ἀναχώρησαν χαρούμενοι γιὰ τὴν Κασσάνδρα καὶ ἔφθασαν στὶς σκηνὲς τὸ μεσημέρι τῆς παραμονῆς τοῦ Πάσχα.

10. Πάσχα στὴν Κασσάνδρα καὶ ἐπιστροφή στὰ Πορῶια

Ἡ ὀλόκληρη ἡ Κασσάνδρα ἦταν κτῆμα τοῦ Χαϊδάρ μπέη. Σ' αὐτὴν βρίσκονταν πολλὰ χωριά, κατοικοῦμενα ἀπὸ Γραικοὺς, ποὺ ζοῦσαν σὲ ἀθλιότητα. Κατοικοῦσαν σὲ κάτι σπίτια, ποὺ δὲν ἔμοιαζαν οὔτε μὲ καλύβες, οὔτε μὲ τρῶγλες. Σὲ κάμποσα χωριά βρισκόταν καὶ ἕνας παπᾶς. Οἱ ἐκκλησίες ἦσαν κτισμένες ἀπὸ πέτρα, ποὺ ἀφθονοῦσε στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας. Στὴν παραλία ὑπῆρχαν πολλὰ θαλασσινὰ πεδκα μὲ τὰ κλωνάρια γερά. Οἱ κάτοικοι ἀπασχολοῦνταν λίγο μὲ τὴ γεωργία, εἶχαν ὀπωρῶνες ἀπὸ ἐλιές καὶ μελίτσια, ἀλλὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν στὸν μπέη ἕνα μεγαλοῦτσικο ἐνοίκιο.

Ἀπὸ τὸ πρωὶ (τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα) ἀπεφάσισαν σὲ ποιά ἐκκλησία θὰ πᾶνε ν' ἀκούσουν τὴν ἅγια λειτουργία καὶ τὴν ἅγια Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Στὰ χωριά ἡ Ἀνάσταση δὲν γινόταν τὰ μεσάνυχτα ἀλλὰ τὸ πρωὶ. Ἀκόμα, ἀπὸ τὴν Μ. Παρασκευὴ βράδυ, ἀρνιὰ εἶχαν ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὶς μανάδες τους καὶ τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ τὰ πρόβατα ἀλμέχθηκαν γιὰ νὰ ἔχουν οἱ νοικοκυρὲς ἄφθονο γάλα, γιὰ τυρὶ, γιὰ γιαούρτι καὶ γι' ἄλλα. Κάθε ἀρχηγὸς τῆς οἰκογένειας ἐρχόταν ἀπὸ τὰ κοπάδια του μὲ τὸ ἀρνὶ τῆς Πασχαλιάς καὶ ἄλλοι μάλιστα ἔφερναν δύο, καὶ τρία ἀκόμα γιὰ νὰ ἔχουν ἄφθονο κρέας καὶ γιὰ

τις τρεις μέρες του Πάσχα. Κάθε οικόγένεια είχε από την παραμονή τ' άρνια έτοιμο στη σούβλα.

Κατά τὰ χαράματα άρχισε ν' ακούγεται ή τόκα (σήμανδρο) από την έκκλησία. "Όλο τὸ φαλκάρι (όμάδα) ήταν στο ποδάρι. "Όλοι ντυμένοι με τὰ καινούργια ρούχα (σάν μεγάλη γιορτή πὸ ἦταν), άνδρες, γυναίκες και παιδιά, έχοντας εμπρὸς τὸν τσέλιγκα Μπαδραλέξη με τὴ σάρικα (φλοκάτα) άσπρη—διακριτικὸ τοῦ τσέλιγκα—προχωροῦσαν γιὰ τὴν ἐκκλησία, πὸ ἦταν σὲ μιὰ απόσταση δύο περίπου χιλιόμετρα μακριὰ ἀπὸ τὶς καλύβες. Μόλις ἔφθασαν στὴν ἐκκλησία ὁ παπᾶς τῆς ομάδας τοῦ Παπαδημήτρης Τσουμέτης ντύθηκε και αὐτὸς με τὴ ἄμφια γιὰ νὰ λειτουργήσει με τὸν παπὰ τοῦ χωριοῦ. Στὶς τέντες δὲν ἔμειναν παρὰ μόνο μερικοὶ γέροι και γριές, πὸ δὲν μπορούσαν νὰ ἀντέξουν στὸν δρόμο μέχρι τὴν ἐκκλησία. (Αὐτοὶ μονάχα ἔμειναν γιὰ νὰ φυλάξουν τὶς σκηνές). Ἄφου ψάλλθηκε ἡ λειτουργία βγήκαν ὅλοι ἔξω, ὅπου διαβάστηκε τὸ Εὐαγγέλιο και οἱ δύο παπάδες ἔψαλαν τὸ «Χριστὸς Ἄνεστη». Μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας και ἐπειδὴ ὅλη ἡ ομάδα (άνδρες και γυναίκες) εἶχαν νηστέψει με εὐλάβεια ὅλη τὴ σαρακοστή τοῦ Πάσχα (διότι ὁ Θεὸς τοὺς ἔσωσε ἀπὸ τὴν ὄργη τοῦ Ἄλη πασᾶ) ἀραδιάστηκαν κοντὰ στὸ Ἅγιο Βῆμα και μετάλαβαν ὅλοι με τὴ σειρά, ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἱερέα Παπαδημήτρη Τσουμέτη.

Ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία πρὶν τὸ μεσημέρι και οἱ άνδρες ἄρχισαν τὶς συνηθισμένες ἐπισκέψεις και εὔχονταν, πίνοντας ρακί, «καλὸ καλοκαίρι». Στὸ μεταξύ ἄναψαν οἱ φωτιές και ἄρχισαν νὰ στριφογυρίζουν τ' άρνια στὶς σούβλες, σὲ κάθε σκηνή.

Πέρασαν τρεῖς ἡμέρες με χοροὺς και με τραγούδια, μιὰ ζωὴ ὑπαίθρια ἀλλὰ γεμάτη γοητεία. Τὴν τρίτη μέρα τοῦ Πάσχα ἄρχισαν νὰ σηκώνουν τὶς τέντες γιὰ νὰ ἐτοιμαστοῦν γιὰ ἀναχώρηση. Κίνησαν πρῶτα τὰ κοπάδια και ἔπειτα οἱ ἄγέλες γιὰ νὰ ὑποδείξουν ἰὸν δρόμο, πὸ θ' ἀκολουθοῦσαν. Ἐπρεπε νὰ περάσουν κοντὰ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη.

Τὸ πρῶτο κατάλυμα ἦταν τὸ χωριὸ Γαλάτιστα και ἀπὸ ἐκεῖ κινήσαν πρὸς τὸν Λαγκαδᾶ και (ἕστερα) κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ Κιλκίτσι (Κιλκίς). Μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν κοπαδιῶν ξεκίνησαν και οἱ οικόγένειες, με ὅλα τὰ ὑπάρχοντά τους φορτωμένα στὰ μούλάρια. Στὰ Πλατανάκια, κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη, ἔκαμαν τὴν τέταρτη στάση, ὅπου και στήσανε τὶς τέντες γιὰ νὰ ἀναπαυθοῦν μερικὲς μέρες και γιὰ νὰ προμηθευθοῦν, ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἀναγκαῖα ψώνια γιὰ ὅλο τὸ καλοκαίρι. Μετὰ φύγανε και αὐτὲς πρὸς τὸ Κιλκίτσι, ὅπου συνάντησαν τὰ κοπάδια, φυλαγμένα ἀπὸ τσομπανάριους με τὴν ἐπιτήρηση τοῦ Δημήτρη, μικρότερου γιοῦ τοῦ Μπαδραλέξη. Ἄπὸ ἐκεῖ κίνησαν οἱ οικόγένειες και τὰ κοπάδια μαζί, πέρασαν κοντὰ ἀπὸ τὴ λίμνη τῆς Δοϊράνης και, μετὰ μερικὲς διανυκτερεύσεις, ἔφθασαν στὸ χωριὸ Πορῶια, στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Μπέλες.

Ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Καραγιάννης καὶ ὁ Ζεάνας παρέμειναν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ τακτοποιήσουν τὶς ὑποθέσεις τους καὶ ἤλθαν ὕστερα καβάλα στὰ μαῦρα ἄλογά τους.

Ἦταν ἄνοιξη τοῦ 1820.

11. Τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνοπασᾶ καὶ τὸ σκόρπισμα τῶν Βλάχων τῆς Ἡπείρου

Μέχρι τὸ 1817 ὁ Ἑλληνοπασᾶς εἶχε ἀποκτήσει ἀπεριόριστες δυνάμεις στὸ βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων, στὸ ὁποῖο προστέθηκαν καὶ ὁ Βόλος καὶ ὁ Νεγρεπόντες (ἢ Εὐβοία) καὶ ἄλλα μέρη. Ἀκόμα καὶ αὐτὸς ὁ πασᾶς τῆς Θεσσαλονίκης τέθηκε στὶς διαταγές του.

Οἱ διοικητὲς τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας δὲν εἶχαν μεταξὺ τους καμιὰ συνεννόηση καὶ μὲ τὴν πρωτεύουσα ὁ σύνδεσμός τους ἦταν πολὺ χαλαρός. Καθένας κυβερνοῦσε τὴν ἐπαρχία του κατὰ τὸ κεφάλι του καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντά του. Ὡς καὶ στὸ φερμάνι ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Πύλη δὲν ἔδιναν καὶ τόση σημασία, ὥστε μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἦσαν τόσα κράτη, ὅσοι ἦσαν καὶ οἱ διοικητὲς τους. Οἱ περισσότεροι σουλτάνοι ἔδιναν τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας στὰ χέρια τῶν μεγάλων βεζύρηδων, ἐνῶ οἱ ἴδιοι εὐχαριστιοῦνταν μὲ τὶς διασκεδάσεις καὶ μὲ τὶς ἀπολαύσεις, ποὺ εἶχαν ἀνάμεσα σὲ πολυάριθμες γυναῖκες (χαρέμι).

Στὰ 1817 ἀνέβηκε στὸν τουρκικὸ θρόνο ὁ σουλτάνος Μαχμούτ, ὁ ὁποῖος ἀπεφάσισε νὰ ἐξαλείψει τὴν κατάσταση τῆς ἀναρχίας καὶ νὰ ἐπιναφέρει τὴν ὁμόνοια στὴν αὐτοκρατορία. Ζήτησε ἀμέσως ὅπὸ τὸν Ἑλληνοπασᾶ τῶν Ἰωαννίνων τὴν πλήρη ὑποταγή του. Ὁ Ἑλληνοπασᾶς, ποὺ εἴκοσι χρόνια κυβερνοῦσε τὴν Ἡπειρο, τὴ Θεσσαλία καὶ τὸν Μοριά, σχεδὸν ἀνεξάρτητος ὅπὸ τὴν Πύλη, καὶ ὄντας περικυκλωμένος ἀπὸ πολλοὺς Γραικοὺς, ἀρνήθηκε, τὸν Μάιο τοῦ 1820, νὰ ὑποταχθεῖ στὸν σουλτάνο. Στὶς 6 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου συνθηκολόγησε μὲ τὸν Μάρκο Μπότσαρη (Βλάχο¹ καπετάνιο) καὶ

1. Γύρω ἀπὸ τὴν καταγωγή τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τῶν Σουλιωτῶν πρὸ γενικῶς ὑπάρχει μεγάλη διαμάχη, ποὺ φούντωσε τελευταῖα (1981) μὲ δημοσιεύματα στὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες μετὰ τὴν ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν Τίτο Π. Γιοχάλα τοῦ Ἑλληνο-αλβανικοῦ λεξικοῦ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, στὴ σειρά τῶν πραγματειῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1980, ὅπου καὶ βιβλιογραφία, στὴν ὁποία πρόσθεσε Βασίλη Κρασίτη, Ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Σουλίου (1600-1803), Ἀθήνα 1982, Κωνσταντῖνου Γ. Πανταζῆ, Σουλιῶτες. Πραγματεία, Ἀθήναι 1976, καὶ Γιάννη Μπενέκου. Οἱ ἀληθινοὶ Σουλιῶτες, Ἀθήνα, 1η ἐκδ. 1958, 2η ἐκδ. 1981, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Πάντως, ὁ Μάρκος Μπότσαρης δὲν ἦταν Βλάχος. Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Σουλίου, ἀρκετοὶ Σουλιῶτες κατέφυγαν στὴ Δροσοπηγή (ἄλλοτε Μπελκαμένη) τῆς Φλώρινας, ἄλλοι στὸν Γράμμο κ.ά., γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν κυριαρχία τοῦ Ἑλληνοπασᾶ. Βλ. Μιχάλης Δεδε, Ἀ-

μέ τους Σουλιώτες, τους όποιους πολέμησε πολλά χρόνια. Τότε ό σουλτάνος έστειλε τόν 'Ισμαήλ Πασόμπη με πολυάριθμο στρατό και κύκλωσε τά Γιάννενα.

Στίς 5 Φεβρουαρίου του 1822 τά Γιάννενα έπεσαν και ό 'Αλή πασάς πέθανε στό παλάτι του, πού ήταν στή λίμνη τών 'Ιωαννίνων¹. Οί χριστιανοί, Γραικοί και Βλάχοι, μετά τή συνθήκη φιλίας του 'Αλή πασά με τόν Μάρκο Μπότσαρη, πίστευαν ότι με τή βοήθειά του θα μπορούσαν νά ιδρύσουν τό νέο έλληνικό κράτος και γι' αυτό πολλοί αγωνίσθηκαν με τό μέρος του 'Αλή πασά έναντίον του σουλτάνου.

Στόν άναβρασμό του πολέμου και προτού νά πέσουν τά Γιάννενα τά κοπάδια τών Βλάχων τής Πίνδου, όπως και πολλά φαλκάρια (όμάδες) και τσελιγκάτι, διασκορπίσθηκαν και καθένας φρόντιζε νά άπομακρυνθει για νά γλιτώσει άπ' τίς διαρπαγές τών σωμάτων, πού πολεμούσαν².

Μερικοί πήσαν τόν δρόμο πρός τά βουνά του Βίτσι και άπό εκεί έφθασαν στους πρόποδες του βουνού Περιστερί και έγκαταστάθηκαν στήν καμόπολη Νιζόπολη, κοντά στα Μπιτώλια (Μοναστήρι).

'Άλλοι πήσαν τόν δρόμο πρός τόν κάμπο τών Μπιτωλιών. 'Από εκεί άκολούθησαν τή δεξιά όχθη του ποταμού Τσέρνα και άνέβηκαν στό βουνό Μορίχοβο, όπου και έγκαταστάθηκαν. 'Ο τσέλιγκας, πού έγκαταστάθηκε στό Μορίχοβο, ήταν ό Ζέγκας, ό όποιος είχε πάρει μαζί του διακόσιες οικο-

πόγονοι Σουλιωτών στή Μακεδονία. Γαμήλια έθιμα και τραγούδια στή Δροσοπηγή, περ. «Μακεδονική ζωή», τχ. 201 (Φεβρουαρίου 1982) 42-45. Για τήν καταγωγή τών Βλάχων γενικά, άπό άνθρωπολογική άποψη, βλ. 'Α ρ η Ν. Π ο υ λ ι α ν ο υ, 'Η προέλευση τών 'Ελλήνων, έκδ. 2η, 'Αθήνα 1966, όπου (163-170) ιστορικά στοιχεία, όπως (171-181) και άνθρωπολογικά δεδομένα. ('Όμοια είναι και ή 3η έκδοση, του 1968, όπου προστέθηκε άπλάς μία εισαγωγή). Πρβλ. του Ι δ ι ο υ, «Περί τής καταγωγής τών Βλάχων», περ. «Σύγχρονα Θέματα» (1η περίοδος), τχ. 3 (1963) 283-291, 'Α πο σ τ ό λ ο υ Ν. Ε υ θ υ μ ι ά δ η, Κατανομή τών φαινοτύπων του συστήματος τών πρωτεϊνικών ομάδων όρου G C και του συστήματος ABO τών έρυθρών αίμοσφαιρίων έπί τών κατοίκων του χωρίου Καλαρρύνται τής 'Ηπειρού, Θεσσαλονίκη 1976 (διδακτορική διατριβή), και Σ ω κ ρ. Ν. Λ ι ά κ ο υ, 'Η καταγωγή τών 'Αρμονίων (τουπίκλην Βλάχων), Θεσσαλονίκη 1965, 85-121. Για τούς Βλάχους τής Πίνδου και τούς 'Αλβανούς βλ. και M a r i n o P. V r e t o, Mélanges néohelléniques, 'Αθήνα 1856 (φωτοαναστατική επανέκδοση Δ. Ν. Καραβία, 'Αθήνα 1981), 21-26, ενώ για τούς Βλάχους και τούς Καραγκούνηδες τής Θεσσαλίας, ειδικά, βλ. τήν όμότιτλη άνθρωπολογική έρευνα τής Ζ ω ή ς Τ σ ι ώ λ η, 'Αθήνα 1980.

1. 'Η ήμερομηνία πού δίνεται (5.2.1822) για τήν πτώση τών 'Ιωαννίνων και τή δολοφονία του 'Αλή δέν είναι σωστή. Βλ. σχετικά στού 'Α πο σ τ ό λ ο υ Ε. Β α κ α λ ο π ο υ λ ο υ, 'Ιστορία του Νέου 'Ελληνισμού, τ. Ε', Θεσσαλονίκη 1980, 775-776.

2. Για τά караβάνια τών τσομπαναραίων βλ. 'Α γ γ ε λ ι κ ή ς Χ α τ ζ η μ ι χ ά λ η, ό.π., μέρος Β', 42-44, και Γ ι ά ν ν η 'Α λ. Μ π ο τ ο υ, Οί Σαρακαταβιάνοι, 'Αθήνα 1982, 89-115.

γένειες φυγάδων ἀπὸ τῆ Φράσιαρη¹, ποὺ βρίσκεται στὰ σύνορα τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου. Τὰ κοπάδια τους ἀριθμοῦσαν περίπου πενήντα χιλιάδες κεφάλια.

Ἄλλοι πάλι ἔφυγαν πρὸς τὴ διεύθυνση τῆς Κορυτσᾶς καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Πλιάσα². Τὸ τελευταῖο ἔκανε ὁ τσέλιγκας Μπαλαμάτσιος μὲ 150 οἰκογένειες.

Μερικοὶ ἔφυγαν πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Κοζάνης, ἀνεβαίνοντας τὸ βουνὸ Δόξα (Βέρμιο) καὶ ἐγκατεστάθηκαν στὰ ἐρείπια τοῦ χωριοῦ Ξερολίβαδο, ὅπου εἶναι καὶ μέχρι σήμερα³. Αὐτὲς εἶναι οἱ οἰκογένειες Γώγου (ποὺ ἀργότερα λεγόταν Χατζηγῶγος), Βράνα καὶ Τσάρα ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ τοῦ Χασιώτη καὶ τοῦ Καπρίνη ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα. Στὸ σύνολό τους ἦσαν ἑκατὸ (100) οἰκογένειες.

Ἄλλοι πέρασαν τὸν κάμπο τῶν Καϊλαρίων (Σαρῆ Γκιόλ) καὶ κατευθύνθηκαν πρὸς τὰ Βοδενά (Ἐδεσσα), κατεβαίνοντας στὸν κάμπο τῶν Γιαννιτσῶν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀνέβηκαν στὰ βουνά, ποὺ ἔχουν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως καὶ ἔκτισαν τὴν κομόπολη Λιβάδια, ποὺ ἀριθμεῖ καὶ σήμερα πάνω ἀπὸ χίλιες οἰκογένειες⁴. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ Ντούμας (ποὺ ἦταν φευγάτος ἀπὸ τὴ Γράμμοστα) καὶ ὁ Μανδήλης, ὁ καθένας μὲ τὴν ὀμάδα του.

1. Γιά τὸ χωριὸ Φράσιαρη-Φράσιαρη καὶ τοὺς κατοίκους του, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται Ἀρβανίτες ἢ Ἀρβανιτόβλαχοι, βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, Σύντομη ἐπισκόπησι..., ὁ.π., 10, 32 καὶ κυρίως 33-35, Ἀρη Ν. Πουλιανοῦ, ὁ.π., 168, Ἀχιλλέως Γ. Λαζάρου, ὁ.π., 86, σημ. 64, 87-88, σημ. 69 καὶ 122. Πρβλ. Ἰωακείμ Μαρτινιανοῦ, Ἡ Μοσχόπολις, 1330-1930, Θεσσαλονίκη 1957, 25, 28, 54, 169, 174, 200, 204, 207, 222, 250, 253, 266 καὶ 300, τοῦ Ἰδίου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχόπολεως, Ἀθήναι 1939, 76, 92 καὶ 112, Τηλεμάχου Μ. Κατσουγιάννη, Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, Β', Θεσσαλονίκη 1966, 11, 12-13 καὶ σημ. 1, Ἀντωνίου Δ. Κεραμοπούλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1939, 17, καὶ Ἀντώνη Μ. Κολτσίδα, Οἱ Κουτσόβλαχοι, τ. 1ος, Θεσσαλονίκη 1976, 21-22. Τελευταῖα βλ. καὶ Ἀντωνίου Δ. Μπουσμπούκη, ὁ.π., 28-29 καὶ 71.

2. Γιά τὴν Πλιάσα βλ. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου, Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀθαν. Χ. Παπαχαρήση, Ἰωάννινα 1964, 5 καὶ 16.

3. Βλ. γιά τὸ χωριὸ τοῦτο (τὸ ὁποῖο παραδίνεται μὲ τοὺς τύπους Ξηρολίβαδο-Ξηρολίβαδο καὶ Ξερολίβαδο-Ξερολίβαδο) στὸ Γιώργου Χ. Χιονίδη, Λιδίος Ξερολίβαδιώτης. Ἔνας ἀγνωστὸς Μακεδόνας ἀγωνιστὴς τοῦ '21 καὶ λίγα γιά τὴν ἱστορία τοῦ Ξερολίβαδου, Θεσσαλονίκη 1977. Πρβλ. καὶ Α. J. B. Wace - M. S. Thompson, ὁ.π., 210 καὶ 212.

4. Στὴν παράγραφο 5 ὁ συγγραφεὴς τοποθετεῖ τὸ χωριὸ Λιβάδια (Λειβάδια) κοντὰ στὴ Γευγελή, ἐνῶ ἐδῶ γράφει ὅτι πρόκειται γιά κομόπολη, ἢ ὁποῖα εἶχε πάνω ἀπὸ 1.000 οἰκογένειες καὶ βρισκόταν κοντὰ στὰ Γιαννιτσά. Τὸ χωριὸ πῆρε, ἴσως, τὸ ὄνομα τοῦτο σὲ ἀνάμνηση τοῦ ὀρπεκίου Λειβαδάκια τῶν Ζαγοριῶν Ἡπείρου. Βλ. Κ. Κρυσιτᾶλλη, ὁ.π., 505. Πρβλ. ὅσα γράφει γιά τὸ χωριὸ καὶ ὁ Σωκρ. Ν. Λιάκος, Σύντομη ἐπισκόπησι,

Μερικοί πήραν τὸν δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν ἀκροθαλασσιά, ἔφθασαν στοὺς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἔστησαν τὶς στάνες στὸ βουνὸ Κίσαβος, ἐνῶ ἐγκατέστησαν τὶς οἰκογένειές τους στὸ χωριὸ Φτέρη¹.

Ἐξαιτίας τοῦ πολέμου ὅλες οἱ ἐπαρχίες ὑπέφεραν (ἀπ' αὐτὴ τὴν πληγὴ) καὶ ἡ ἀθλιότητα ἐφτάσε στὸ κατακόρυφο. Τὸ σιτάρι καὶ τὸ καλαμπόκι ἦσαν

δ.π., 29. Ὁ δάσκαλος καὶ ἱστορικός τῆς περιοχῆς Παιονίας, κ. Χρῆστος Ἰντος, εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει (20.9.1983) τρισέλιδο καὶ περικεκτικὸ ἱστορικὸ σημείωμα γιὰ τὸ χωριὸ καὶ τὴ γύρω περιοχὴ, ὅπου γράφει, μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Τὰ Μεγάλα Λιβάδια ἦταν ὀνομαστὸ χωριὸ, κτισμένο πάνω σὲ ἐπίπεδο τοῦ δρους Πάικου καὶ σὲ ὑψόμετρο 1.140 μέτρα. Ἡ κοινότητα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο οἰκισμοὺς (οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπέχαν πολὺ μεταξὺ τους), τὰ Μικρὰ καὶ τὰ Μεγάλα Λιβάδια. Ἀπ' αὐτοὺς, ὁ δευτερός εἶχε καὶ τοὺς περισσότερους κατοίκους καὶ ἔδωσε τ' ὄνομά του στὴν ὁμώνυμη Κοινότητα. Ἡ παράδοση θέλει σὰν ἀρχὴ τῆς ἱδρύσεως τῶν Μ. Λιβαδιῶν τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα ἐκείνη τῆς διοικήσεως τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὸν γνωστὸ Ἀλῆ-Πασά. Χρονολογικὰ ἡ ἱδρυση αὐτῆ τοποθετεῖται μεταξὺ τοῦ 1750 καὶ τοῦ 1800, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία στὴ Μακεδονία ἐγίναν σημαντικὲς ἀνακατατάξεις. Δημιουργήθηκαν νέα χωριά, ἐγίναν μετακινήσεις πολλῶν κατοικῶν, ἐρημώθηκαν ἀπὸ παλαιὰ κατοικημένοι τόποι. Οἱ Λιβαδιῶτες ἦταν βλαχόφωνοι, εἶχαν ὄλα τὰ (ἴδια) ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Βλάχων, πὸν κατοικοῦν σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας μας, καὶ κύρια ἀπασχόλησή τους ἦταν ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς πατάτας. Τὴν τελευταία συνεχίζουν νὰ τὴν καλλιεργοῦν καὶ σήμερα, ὅσοι διατηροῦν, ἐκεῖ ψηλά, τὰ κτήματά τους. Χαρακτηριστικὸς ἦταν ὁ γάμος, ἡ ὁμαδικὴ στέψη πολλῶν γευγαριῶν, κυρίως στὶς 15 Αὐγούστου, ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία πανηγύριζε τὸ χωριὸ καὶ ἀκούγονταν τὰ ἠρωϊκά τραγούδια καὶ ἡ ὁγάπη τους πρὸς τὴν ποιμενικὴ καὶ γεωργικὴ ζωὴ. Σὲ μία, παλαιὰ ἀπογραφή τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας, πὸν ἐγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας, φαίνεται πὸς στὰ Λιβάδια κατοικοῦσαν πάνω ἀπὸ 3.000 κάτοικοι καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια, μάλιστα, 3.305. Ἦταν ἡ περίοδος τῆς δόξας καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ὄρεινου χωριοῦ. Τότε ἀνήκε στὸν κάδο (ἐπαρχία) Γευγελῆς καὶ συνδεόταν ὀδικὰ μὲ τὴ Γουμένισσα, στὴν ἐπαρχία τῆς ὁποίας σήμερα ἀνήκει (Παιονίας), τὰ Γιαντισὰ καὶ τὴν περιοχὴ Ἀλμωπίας, στὴν ὁποία ἀνήκε μέχρι τὸ 1940». Ἐξάλλου, στὴν περιοχὴ τοῦ Πάικου ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα βλαχόφωνα χωριά, ὅπως ἡ Κάρπη, ἡ Κούπα, τὸ Σκρὰ κ.ἄ. (Γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Σκρὰ βλ. τώρα τὸ βιβλίο τῆς Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, Παραμῦθια ἀπὸ μύθους ἀρχαίων ἑλληνικῶν ποιητικῶν ἔργων πὸν χῆθηκαν καὶ ἄλλα παραμῦθια τοῦ Βλαχόφονου χωριοῦ Σκρὰ (Λιουμίτσιτα)», τ. Α'-Β' (συνεχοῦς ἀριθμῆσεως σελίδων), Θεσσαλονίκη 1984, καὶ ἰδιαίτερα τὴν εἰσαγωγή, σελ. 1-8 (τ. Α'). Ὑστερα, δίδονται πληροφορίες γιὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα καὶ διεκτραγωδεῖται ἡ σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῆς κομποπόλεως, μὲ συνέπεια νὰ ὑπάρχουν, τὸ 1928 215 κάτοικοι, τὸ 1928 303, τὸ 1951, 1961 καὶ 1971 κανένας καὶ στὴν ἀπογραφή τοῦ 1981 μόνον 15 κάτοικοι. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι ἐγκαταστάθηκαν στὴ Γουμένισσα, στὴν Ἀξιούπολη, στὴ Βέρεια, στὴ Θεσσαλονικὴ (ὅπου ἔδραει καὶ «Σύλλογος Λιβαδιῶν Πάικου» καὶ «Ὁ ἐκπολιτιστικὸς σύλλογος Λειβαδιωτῶν»), στὴν περιοχὴ Γιαντισῶν (Λάκκα), στὸ Ἀσβεστοχώρι καὶ στὸν Δρυμὸ Θεσσαλονικῆς καὶ ἄλλου. Γιὰ τὸ ὀροπέδιο Λιβάδι καὶ τοὺς Ἑλληνοβλάχους τῆς Καρατζόβας βλ. καὶ Κω ν/ν οὐ Α. Βακαλόπουλου, δ.π., 92-93.

1. Βλ. L. Heuzey, Le mont Olympe et l'Acaranie, Παρίσι 1860, 44-49 (ὅπου γράφονται ἐνδιαφέροντα γιὰ τὸ Βλαχολεῖβαδο καὶ τοὺς Βλάχους τοῦ Ὀλύμπου), Κ. Κρυστάλλη, δ.π., 504, Ἀποστ. Ε. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας..., 102, καὶ Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, δ.π., 15.

σπάνια. Πολλούς μήνες οί άνθρωποι ζούσαν σάν τὰ ζώα και τρέφονταν με χόρτα και ιδίως με τσουκνίδια, βραστά, στο παγκράτσι, όπου έβραζαν—δσοι φυσικά είχαν—άπό μιὰ χούφτα μομπούτα (καλαμποκίσιο άλεύρι) για να πηχτώσει λίγο. Και (ύστερα) μαζευόταν όλη ή οικογένεια στο τραπέζι. Αδτή ήταν ή καθημερινή τροφή τους.

Έτσι μου τὰ διηγήθηκε ένας γέρος, ένεννητάρης, τσέλιγκας, ό Μιχάλης Παπάσης από τὰ Λιβάδια.

12. 'Ο ξεσηκωμός του 1821 στη Νάουσα κ.ά.

Μετά την πτώση του 'Αλή πασά, τὰ πνεύματα ήσύχασαν όπωςδ ήποτε σε μερικές περιφέρειες τής τουρκικής επικράτειας.

Τό 1821 έλαβε χώρα και τό επαναστατικό κίνημα τής πόλεως Νάουσας¹ με τὰ γύρω χωριά. Οί Ναουσαίοι άπεσύρθηκαν στο βουνό «Πηγαδάκι»² με άρχηγό τόν Καρατάσο³, αλλά δέν μπόρεσαν να κρατήσουν πολύ (καιρό) άμυνα. Μεγάλο μέρος από τούς άνδρες σκοτώθηκαν. Ένα μέρος από τις γυναίκες, για να μη πέσουν ζωντανές στα χέρια τών 'Αγαρηνών, ρίχτηκαν στον γκρεμό του ποταμού τής 'Αράπιτσας, που περνά από την άκρη τής πόλεως και άλλες πάρθηκαν από τούς Τούρκους στα χαρέμια τους.

Στα παιδικά μου χρόνια, κάνοντας εμπόριο με τυριά, μου δόθηκε ή άφορμή να γνωρίσω πολλούς Ναουσαίους. Άλλοι είχαν εξαδέλφια Τούρκους (γιατι οί μητέρες τους είχαν άρπαγει από Τούρκους, ένθ άλλες Ναουσαίτες, γλίτωσαν εκ θαύματος). Τέτοια ήταν ή οικογένεια του Κόκκινου⁴ (άπό τή

1. Βλ. για τούτο Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Νέα στοιχεία για τή χρονόληση του «χαλασμοδ» τής Νάουσας και τών μοναστηριών στα 1822, «Μακεδονικά» 21 (1981) 155-166, του ίδιου, Τά γεγονότα εις τήν περιοχήν Ναούσης-Βεροίας κατά τήν επανάσταση του 1822 (προβλήματα κατά τήν χρονολόγησίν των), «Μακεδονικά» 8 (1968) 211-220, όπου και σχετική βιβλιογραφία, στην όποία πρόσθεσε και 'Αποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, 'Ιστορία του Νέου Έλληνισμού, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, 127 κ.έ. και κυρίως τς σ. 136-139.

2. Πρόκειται άσφαλώς για τήν ευρύτερη και φυσικά όχηρη τοποθεσία Κωτίτσας-Σμίξης, Στύλου κ.λ., όπου υπήρχαν και ή «Δραγασιά Πλάτανος» και ό «Μονιχός Πλάτανος». Βλ. Εύσταθίου Ι. Στουγιαννάκη (με βάση τό ανέκδοτο σχεδίασμα του Δ. Πλαταριδής), 'Ιστορία τής πόλεως Ναούσης, έκδ. 2η, Θεσσαλονίκη 1976, 159-160. Στόν Στύλο υπήρχαν πηγές (Εισβόρια-'Ισβόρια). Βλ. δ.π., 20, 22, 72 σημ. 2, 168 και 172.

3. Βλ. για τούτον τή μελέτη του 'Απ. Μ. Τζαφεροπούλου, Οί Καρτασαίοι. Α'. 'Ο Γέρο Καρατάσος, Βέροια 1971. Πρβλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Σχεδίασμα περι του Γέρο Καρατάσου και τής οικογένειάς του, «Μακεδονικά» 9 (1969) 295-315, και 'Ιωάννου Πετρώφ, Περίοδος κλεφτουριά τής Μακεδονίας (Βιογραφίαί 28 κλεφταρματολών τής, εισαγωγή... προσθήκαι και έπιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονίδη), Θεσσαλονίκη 1972, 82-97, όπου και βιβλιογραφία.

4. Πρόκειται για πολύ παλιά και γνωστή οικογένεια τής Νάουσας. Βλ. Εύστ. Στου-

Νάουσα), ο οποίος ήταν έμπορος τυριών και κρασιών και εργαζόταν με την 'Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, και ο Χαλήτ εφέντης, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης των Μονοσπίτων, όπου πολλά χρόνια κατά σειρά ο πατέρας μου ξεχειμαζε τὰ πρόβατά του και πλήρωνε ενοίκιο.

'Η επανάσταση εξακολούθησε στην Παλαιά Ελλάδα μέχρι τὸ 1828, όταν οἱ Ρῶσοι κήρυξαν τὸν πόλεμο στοὺς Τούρκους. Στὴν Ἠπειρο και στὴ Θεσσαλία δὲν εἶχαν ἐπαναστατήσει, δροῦσαν ὁμως συμμορίες ἀπὸ κλέφτες, ποὺ ἀποζοῦσαν ἀπὸ τὴ ράχη τῶν ἄλλων και μάλιστα τῶν Βλάχων, μιά ποὺ τοῦτοι ἔρχονταν σ' ἐπαφὴ μαζί τους και ἔτσι ἡ ράχη τους ἔπρεπε νὰ ὑποστῆ ὄλες τὶς ἀπαιτήσεις τους...

13. Νέες μετακινήσεις τῶν Βλάχων κτηνοτρόφων

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1821, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Παλαιά Ελλάδα, και στὶς λοιπὲς ἐπαρχίες παρατηρήθηκε κάποια ἀναταραχὴ, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἦταν ἀδύνατο οἱ κάμποι τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Κατερίνης και τῆς Κασσάνδρας νὰ ἐπαιρέσουν γιὰ τὰ πολυάριθμα κοπάδια και τὶς ἀγέλες, ποὺ εἶχαν κατακλύσει αὐτὸν τὸν χῶρο λόγω τῆς ἐπαναστάσεως.

Μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ τσελιγκάτα ἔπρεπε νὰ πάρει πάλι τὸν δρόμο γιὰ τὴ Θεσσαλία. Οἱ περισσότεροι ὁμως παρέμειναν στὴν ἐπαρχία τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μπαλαμάτσης πήρε τὸν δρόμο τῆς Θεσσαλίας ἀλλὰ δὲν ἐπέστρεψε πιά στὴ Φράσιση, γιὰτὶ ἐγκαταστάθηκε διὰ παντὸς στὴν Πλιάσσα, τῆς ἐπαρχίας Κορυτσᾶς. Ὁ τσέλιγκας Ζέγας ἐγκαταστάθηκε (γιὰ τὴν περίοδο τοῦ χειμῶνα) κοντὰ στὴν Κατερίνη, ὁ Ντούμας (ἀπὸ τὰ Λιβᾶδια), μετὸν Πάπρη και τὸν Τίκα, στὸν κάμπο τῶν Γιαννισῶν και ὁ Γκιζάρης στὴν πεδιάδα τῶν Ποροῖων. Ὁ Μπαδραλέξης, ποὺ παραθερίζει στὰ βουνὰ τοῦ Μπέλλες, κοντὰ στὰ Ποροῖα, κατέβηκε πάλι στὴν Κασσάνδρα, στὸ κτῆμα τοῦ Χαϊδάρ μπέη. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Γκιζάρη, ἡ ὁμάδα τοῦ Μπαδραλέξη μειώθηκε σὲ 190 οἰκογένειες. Ζοῦσαν πολὺ κρίσιμη ἐποχὴ. Κανένας δὲν γνῶριζε τί θὰ φέρει ἡ ἐπόμενη μέρα. Γι' αὐτὸ, σὺν μέτρο ἀσφάλειας και ἐνόητας, τὰ ἀδελφία δὲν χῶριζαν μετὰ τὸν γάμο τους ἀλλὰ εργαζόνταν και ζοῦσαν ὅλοι μαζί, μέχρι νὰ παντρεύουν τὰ ἀγόρια και τὰ κορίτσια τους. Ὑπῆρχαν οἰκογένειες ποὺ ἔφθαναν μέχρι τὰ σαράντα ἄτομα και κυβερνιόντουσαν ἀπὸ τὸν πιὸ γέρο (ὅπου ἦταν ὁ «πάτερ φαμίλιας») και οἱ ἄλλοι, παιδιὰ και ἐγγόνια, τὸν ὑπάκουγαν και τὸν τιμοῦσαν.

γ ι α ν ν ἄ κ η (Α. Παταρίδη), ὀ.π., 29 σημ. και σ. 109. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, μέλος τῆς οἰκογένειας αὐτῆς, ὁ Φιλῶτας Κόκκινος, διετέλεσε και δῆμαρχος τῆς Νάουσας γιὰ πολλὰ χρόνια.

14. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Γέρο Μπαδραλέξη καὶ τῶν ἄλλων τσελιγκάδων

Ὁ τσέλιγκας Μπαδραλέξης εἶχε δύο παιδιά καὶ δύο κορίτσια. Ἀπὸ αὐτά, τὴ μιὰ τὴν πάντρεψε μὲ ἕναν τσέλιγκα ἀπὸ τὴ Βοβούσα, ποὺ ὀνομαζόταν Ἀγούλιας. Τοῦτος ἔφυγε ἀπὸ τὴ Βοβούσα (μαζὶ μὲ ἄλλους) καὶ ἐγκαταστάθηκε στὶς Σέρρες, ὅπου (μετὰ ἀπὸ καιρὸ) συνάντησα, τώρα τελευταῖα, τὰ ἐγγόνια του—τὰ ὅποια εἶχα ἐξαδέλφια—στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶχαν ἐξελληνισθεῖ καὶ δὲν μιλοῦσαν βλάχικα.

Τὸ δεύτερο κορίτσι ἦταν παντρεμένο μὲ ἕνα νέο, τὸ γένος Καραγιάννη, ποὺ ἔμενε στὴν Ἀβδέλλα. Αὐτὴ ἡ θυγατέρα τοῦ Μπαδραλέξη ἦταν ἡ μητέρα τοῦ ἀείμνηστου Ἰωάννου Καραγιάννη, καθηγητῆ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἰασίου τῆς Ρουμανίας καὶ γιὰ τοῦ συγγραφέα-καθηγητῆ Περικλῆ Παπαχατζῆ.

Ὁ μεγάλος γιὸς τοῦ Μπαδραλέξη, ὁ Γεώργιος, ἦταν παντρεμένος καὶ συνόδευε πάντοτε τὸν πατέρα του (στὶς ἐπισκέψεις του) σὲ ὄλες τὶς ἀρχές. Τὸν ἐτοίμαζε ἀπὸ νέο γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ (μετὰ τὸν θάνατό του) στὴν ἀρχηγία τοῦ τσελιγκάτου.

Ὁ δεύτερος (γιὸς τοῦ Μπαδραλέξη) ὀνομαζόταν Δημήτριος καὶ ἦταν πάππος (ἀπὸ τὴ μητέρα) τοῦ συγγραφέα αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Ἦταν ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διεύθυνση τῶν κοπαδιῶν τους.

Ὁ ὑποτσέλιγκας Ζεάνας Ντάσιου εἶχε ἕνα γιό, ποὺ λεγόταν Γιώτης, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου φέρει καὶ ὁ ἐγγονός του, δηλαδὴ ὁ συγγραφέας αὐτῆς τῆς διηγῆσεως.

Ὁ τσέλιγκας Καραγιάννης εἶχε πολλὰ παιδιά. Ἀπ' αὐτὰ διακρίθηκε ὁ Μητρούσης. Στὴν ἐποχὴ τοῦ σουλτάνου Ἀζήζ (ὁ ὁποῖος δοκίμασε νὰ κάνει σοβαρὲς μεταρρυθμίσεις στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία), ὁ Μητρούσης διορίστηκε μουδούρης (καὶ μουδῆρης=πρόεδρος) τοῦ χωριοῦ Μεγάλου Σέλι, ἔχοντας γραμματέα τὸν δάσκαλο Νάτσεα.

15. Ἡ ἐκδίκαση τῶν πταισμάτων ἀπὸ χριστιανὸ μουδῆρη

Κατὰ τὸ ἔτος 1870 καὶ ἔπειτα ἡ δύναμη τοῦ μουδῆρη ἦταν τέτοια, ὥστε αὐτός, ὁ γραμματέας του καὶ ἕνα συμβούλιο δίκασαν τὶς μικροποθέσεις καὶ προστιμάραν τοὺς φταῖχτες. Εἶχαν κάμει καὶ μιὰ κάσα, ποὺ τὰ κλειδιά της κρατοῦσε ὁ μουδῆρης καὶ τὴν κάσα ὁ γραμματέας.

(Μιὰ φορὰ) εἶχαν δικάσει περίπου ἐξήντα ὑποθέσεις καὶ ὄλοι τους τιμωρήθηκαν, πλήρωσαν τὰ πρόστιμα, ἄλλος πιὸ πολὺ καὶ ἄλλος πιὸ λίγο. Τὰ πρόστιμα τὰ ἔριχναν ὅπὸ τὴν τρυπίτσα στὴν κασέλα. Τὸ φθινόπωρο, ὅταν ἐτοιμάζονταν νὰ κατέβουν στὰ χειμαδιὰ, συνήλθε τὸ συμβούλιο γιὰ νὰ ἀνοίξει τὴν κασέλα καὶ γιὰ νὰ ἀποφασίσει ποῦ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ

λεφτά. Ὁ μουδῖρης ἔβγαλε τὸ κλειδί καὶ ὁ γραμματέας ἔφερε τὴν κασέλα. Ὅταν ἀνοίχτηκε ἡ κάσα, συνέβηκε ἕνα... θαῦμα: Ἡ κάσα ἦταν ἀδεια!!

Ὅλα τὰ λεπτά εἶχαν πετάξει ἀπὸ τὴν τρυπίτσα τῆς κασέλας καὶ μόνο ἕνα τέταρτο μετζιτιού—ἴσο με τὴ δραχμὴ—εἶχε μέσα, τὸ ὁποῖο δὲν μπόρεσε νὰ πετάξει (!!).

16. Ἡ ἀπληστία καὶ τὸ τέλος (1821) τοῦ κλέφτη Καραμῆτσου

Ὁ μικρὸς γιὸς τοῦ Μπαδραλέξη μόλις εἶχε παντρευτεῖ. Φθάνοντας στὴν Κασσάνδρα πῆραν σπίτια ἀπὸ τοὺς χωριάτες, τὰ ὁποῖα ἦσαν πασαλειμμένα με λάσπη. Τὰ διόρθωσαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτά. Οἱ ἄλλοι ἔκαμαν καλύβες, σκεπασμένες με καλάμια. Ἀλλὰ μόλις πάτησαν στὴν Κασσάνδρα παρουσιάσθηκε πάλι ἡ συμμορία τοῦ καπετάνιου Καραμῆτσου. Κάμποσους μῆνες ὀλόκληρη ἡ συμμορία ἔζησε σὲ βάρος τῆς ὁμάδας τοῦ Μπαδραλέξη. Τὸ ἀπόσπασμα, πού τοὺς καταδίωκε, ἐρχόταν τώρα ἀραιότερα, ἀλλὰ «ὁ κλέφτης πάλι κλέφτης εἶναι» καὶ ὅ,τι καὶ ἂν τοῦ δώσεις καὶ ὅ,τι καὶ ἂν κάνεις γι' αὐτόν, αὐτὸς δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸ ἀναγνωρίσει.

Μιά μέρα, ὅταν ὁ Μπαδραλέξης με τὸν γιό του Γεώργιο καὶ με τὸν Ζεάνα ἦταν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ τακτοποιήσουν διάφορες ὑποθέσεις, ὁ καπετάν Καραμῆτσος ἐπέδραμε στὸ χωριὸ καὶ συλλαμβάνει πολλὲς γυναῖκες καὶ παιδιά, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ ἡλικίας 18 ἐτῶν γιὸς τοῦ Ζεάνα. Ἀνάμεσα στίς γυναῖκες ἦταν καὶ ἡ νύφη τοῦ Μπαδραλέξη, γυναῖκα τοῦ γιοῦ του Γεωργίου. Κατὰ τὴν ἀναχώρησή του ὁ Καραμῆτσος ἄφησε καὶ μιὰ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν Μπαδραλέξη, στὴν ὁποία τοῦ ἔγραφε νὰ τοῦ φέρει διακόσια χρυσὰ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἁγπαγόντων. Καὶ ἔφυγε στὸ καράβι.

Τὴν τρίτη μέρα ἔφθασε ὁ Μπαδραλέξης ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ μετὰ πού τοῦ εἶπαν τὰ ὄσα ἔγιναν, δὲν κάθισε οὔτε λεπτό, σάματι καὶ καμιὰ κρυφὴ φωνὴ τὸν ἔλεγε νὰ φύγει ἀμέσως. Πῆρε διακόσια χρυσὰ καὶ ἔφυγε με τὸν Καραγιάννη, διότι εἶχαν ἀρπάξει καὶ μιὰ ἀπὸ τίς νύφες τοῦ τελευταίου.

Γνώριζε τὸ μέρος, ὅπου θὰ τοὺς συναντούσαν. Μιά βάρκα τοὺς περιμένε στὴν παραλία, ἡ ὁποία τοὺς μετέφερε στὸ καράβι. Ὅταν ἔφθασε μπροστὰ στὸν Καραμῆτσο, ἄρχισε μεταξύ τους ἕνας ἀνῆς διάλογος: «Δὲν περιμένα, καπετάνιε Καραμῆτσο», τὸν λέγει ὁ Μπαδραλέξης, «νὰ δείξεις ἀπέναντί μου τέτοια διαγωγή, γιατί σᾶς ἔβρεψα με τὴ συμμορία σου δυὸ χεϊμῶνες ὀλόκληρους κατὰ σειρά καὶ σήμερα μοῦ ζητᾶς καὶ 200 λίρες χρυσῆς γιὰ νὰ ἐλευθερώσεις τοὺς ἀρπαγόντες. Ἐ, λοιπόν, πάρε λεφτὰ καὶ κατέβασε τοὺς σκλάβους στὴ βάρκα, ἀλλὰ νὰ ξέρεις πὼς δὲν θὰ τὰ χαρεῖς οὐτὰ τὰ λεφτὰ, πού πῆρες ἀπὸ μένω». Ὁ Μπαδραλέξης κοίταζε συνεχῶς πρὸς τοὺς κλέφτες καὶ ἔλεγε: «Δὲν θὰ χαρεῖς, Καραμῆτσο, αὐτὰ τὰ λεφτὰ μου». Ὁ Κα-

ραμῆτσος τοῦ ἀπήντησε: «Ἄφισε, ὄρε Μπάδρα (νὰ λές) νὰ μὴ τὰ χαρῶ, καλὰ εἶναι ὅτι τὰ πῆρω».

Ἄκριβῶς, ὅταν ὁ Μπαδραλέξης μὲ τοὺς λοιποὺς ἀποβιβάσθηκαν στὴ στεριά, ἐμφανίσθηκαν σὲ μικρὴ ἀπόσταση τέσσερα καράβια, πῶ μεγάλα ἀπὸ αὐτὸ τοῦ Καραμήτσου. Ἦταν τὸ ἀπόσπασμα, πὼ τοὺς καταδίωκε ἀπὸ πολὺ καιρὸ καὶ τώρα τοὺς πέτυχε. Ἀμέσως περικυκλώθηκε τὸ καράβι τοῦ Καραμήτσου καὶ ἄρχισαν οἱ πυροβολισμοὶ καὶ ἀπὸ τὰ τέσσαρα τὰ καράβια μαζί. Ὁ Μπαδραλέξης καὶ οἱ ἄλλοι κρύφθηκαν σὲ θάμνους ἀπὸ ἀγριελιές καὶ παρακολουθοῦσαν τὴ μάχη. Καὶ δὲν ἔφυγαν ἀπ' αὐτοὺς ἕως ὅτου εἶδαν, πὼς καταβυθίστηκε τὸ καράβι τοῦ Καραμήτσου μὲ τὰ χρυσὰ τοῦ Μπαδραλέξη.

Γύρισαν στὰ σπίτια τους εὐχαριστημένοι, εὐχαριστώντας τὸν Θεό, γιατί τοὺς γλίτωσε ἐκ θαύματος ἀπὸ βέβαιο θάνατο, τὸν ὁποῖο δὲν θὰ ἀπέφευγαν ἐὰν ἀργοποροῦσαν, παραμένοντας ἀκόμα λίγο στὸ καράβι.

Σ' αὐτὴ τὴ μάχη ὄλη ἡ συμμορία τοῦ Καραμήτσου ἐξοντώθηκε καὶ ἡ ὁμάδα τοῦ Μπαδραλέξη πέρασε ἐκεῖνο τὸν χειμῶνα μιὰ ἀνετη ζεῆ, ἡ ὁποία δὲν διαταράχθηκε ἀπὸ τίποτε.

17. Ἡ μαζικὴ ἐγκατάσταση (1822) τῶν Βλάχων στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας-Νάουσας

Τὴν ἀνοιξη, ἀφοῦ γιόρτασαν, ὅπως συνήθως, τὸ Πάσχα, ὀδηγώντας τὰ κοπάδια καὶ τὶς ἀγέλες ἀπὸ ἄλλο δρόμο, διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν περσινό, καὶ ἀφοῦ φόρτωσαν τὰ ὑπάρχοντά τους, ξεκίνησαν. Τὸ κατάλυμα, ὅπου θὰ κάθονταν περισσότερο χρόνο ἦταν τὰ Πλατανάκια, κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐδῶ ἔπρεπε νὰ συναντήσουν τὰ κοπάδια μὲ τὰ γιδοπρόβατα. Ὁ Μπαδραλέξης, ὁ Καραγιάννης, ὁ Ζεάνας καὶ ὁ Βέρος πήγαιναν μπροστά, καβάλα στὰ μαῦρα ἄλογά τους, μὲ κατεύθυνση τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ σκοπὸ νὰ νοικιάσουν βουνά (θερινὲς βοσκές) γιὰ νὰ παραθερίσουν μὲ τὰ ποίμνια καὶ μὲ τὶς οἰκογένειές τους.

Πέρα ἀπὸ τὸν Βαρδάρη δὲν ἦταν πιά ἡ κυριαρχία τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πὼ ἐκεῖνη τὴ στιγμή ἦταν περικυκλωμένος στὴν πρωτεύουσά του. Ἀντίθετα, ἡ ἐξουσία τοῦ διοικητῆ τοῦ βιλαετίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπεκτεινόταν μέχρι τὴν Κοζάνη, πέρα ἀπὸ τὸ βουνὸ Δόξα (Βέρμιο). Θυμήθηκαν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς περιπλανήσεώς τους εἶχαν περάσει μὲ τὰ κοπάδια τους ἀπὸ αὐτὰ τὰ βουνά καὶ ὑπελόγιζαν, ὅτι ἀνταποκρίνονταν τέλεια στὶς ἀνάγκες τους. Πληροφορήθηκαν ὅτι αὐτὰ τὰ βουνά ἀνῆκαν στὰ τρία χωριά, Μαρούσια, Σκουτίνα καὶ Σέλι, πὼ εἶχαν λάβει μέρος στὴν ἐπανάσταση τῆς Νάουσας τοῦ

1822 (άκριβώς την άνοιξη έκεινου του χρόνου) και καταστράφηκαν έντελώς¹. Ένα μέρος των κατοίκων, που γλίτωσαν ζωντανοί, μετακινήθηκαν κρυφά και κρύφτηκαν στη Βέροια και δέν παρατολμοΰσαν νά πούν φανερά ότι άνήκουν σ' έκείνα τά χωριά.

Ό Μπαδραλέξης άπεφάσισε νά πάει και νά τά έποικίσει και άν θά παρουσιασθεί ιδιοκτήτης θά του πλήρωνε τó ένοίκιο τής βοσκής. Άμέσως παρουσιάσθηκε με τόν Χαϊδάρ μέπε στον γενικό διοικητή για νά του άνακοινώσει ότι άπεφάσισε νά έγκατασταθεί όριστικά στα βουνά τής Βέροιας.

Μετά, πού πήρε την έγκριση του διοικητή και μιá συστατική έπιστολή πρós τόν μουδیره τής Βέροιας, έφθασε στα Πλατανάκια, όπου βρίσκονταν τά κοπάδια και οί οικογένειες. Ήταν όλα έτοιμα για άναχώρηση την άλλη μέρα. Θά κανόνιζαν επί τόπου, πού θά τοποθετούνταν οί στάνες, γιατί δέν γνώριζαν καλά τά βουνά, έπειδή τά είχαν δεί μονάχα μιá φορά, στο διάβα τους.

Στά Πλατανάκια, οί τέντες² είχαν τοποθετηθεί ή μιá κοντά στην άλλη, σε σχήμα κυκλικό και στη μέση ό χώρος παρέμεινε άδειανός. Τη βραδιά έκεινη, παραμονή τής άναχώρησης, άνάφθηκαν πολλές φωτιές και δεκάδες άρνιά στριφογύριζαν στη σουβλα. Άφου ψήθηκαν τά άρνιά, στρώθηκαν όλοι στο χλωρό χορτάρι σε κοινό δείπνο. Γλέντησαν μέχρι τά μεσάνυχτα με χορούς και τραγούδια. Τά χαράματα τά κοπάδια ξεκίνησαν και τά μολάρια ήσαν έτοιμα για φόρτωμα. Στα πρόσωπα όλων φαινόταν μιá μεγάλη χαρά, σάν νά τους έλεγε μιá κρυφή φωνή, ότι τελειώνει ή περιπλάνηση και ότι φθάνει ό καιρός για νά σταθεροποιήσουν ένα νοικοκυριό, σάν έκεινο πού είχαν εκεί, άπ' όπου έφυγαν και στον όποιο τόπο δέν σκέπτονταν νά ξαναγυρίσουν.

Πέρασαν τη γέφυρα του Βαρδαριού και μετά από δύο καταλύματα (διανυκτερεύσεις) έφθασαν στην πόλη τής Βέροιας, από όπου άρχιζε ό άνήφορος, κοντά στο μοναστήρι Ντοβρά³, σε ένα όροπέδιο, σκεπασμένο (σάν χαλί πρά-

1. Για τά χωριά πού έλαβαν μέρος στην έπανάσταση του 1822 και γι' αυτό πυρπολήθηκαν από τους Τούρκους βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Τά γεγονότα..., ό.π., σσημ. 1 τής σ. 220, και του Ιδίου, Νέα στοιχεία..., ό.π., σσημ. 1 τής σ. 162, όπου και βιβλιογραφία, στην όποία πρόσθεσε και 'Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, 'Ιστορία του Νέου Έλληνισμού, τ. ΣΤ', 139. Ειδικά για τά τρία τούτα χωριά-τοπωνύμια βλ. και τη μελέτη του Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, Τοπωνύμια Σελιού Βεροίας, «Μακεδονικά» 13 (1973) 365-376 και ιδιαίτερα τς σ. 367, 371, 374, 375 και 376.

2. Για τίς τέντες βλ. στής 'Αγγελικής Χατζημιχάλη, ό.π., μέρος Β', 44-48.

3. Για τó μοναστήρι αυτό βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Ιστορία τής Βεροίας, τής πόλεως και τής περιοχής, τ. 2, Βυζαντινοί χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1970, 196-197 (πρβλ. δέ και 81, 82 και 96, όπου και βιβλιογραφία).

σινο) από χορτό και από διάφορα λουλούδια. Ξεφόρτωσαν τὰ μουλάρια και άπλώσαν τις τέντες.

Ἡ πρώτη φροντίδα του τσέλιγκα Μπαδραλέξη (κεχαγιᾶ) ήταν να παρουσιασθεῖ στον μουδῆρη και να του δώσει την επιστολή που είχε από τον γενικό διοικητή. Ὁ μουδῆρης, αφού διάβασε τὸ γράμμα, του εἶπε ότι είναι πρόθυμος να του ικανοποιήσει όλες τις ανάγκες, που εξαρτιοῦνται από τις άρχές. Ὁ Μπαδραλέξης του άπήντησε ότι δεν έχει καμιά ανάγκη και πως ἤλθε μονάχα για να τον γνωρίσει και για να του γνωστοποιήσει ότι εγκαθίσταται για πάντα με ὄλο τὸ φαλκάρι του στα βουνά τῆς Βέροιας. Ζήτησε ὁ Μπαδραλέξης, ἄν παρουσιασθεῖ καμιά σχετική καταγγελία από κανένα, να τον εἰδοποιήσει, γιατί δεν γνωρίζει αὐτὸς ποιοί είναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν βουνῶν.

Με δυσκολία βάδιζαν στα άχρησιμοποίητα μονοπάτια, που είχαν κλείσει εξαιτίας τῶν (άνόμαλων) περιστάσεων¹. Ἐφθασαν σε ὕψος 1.100 μέτρα από την επιφάνεια τῆς θάλασσας, σε ἓνα σταιροδρόμι ὅπου σμίγονταν τέσσερα ρεύματα, ὅπου σε ἓνα άπ' αὐτὸ ἔτρεχαν πολλά ἰσβόρια (πηγές) με κρύο νερό. Στο σημεῖο αὐτὸ ὁ Μπαδραλέξης διατάζει να ξεφορτώσουν τὰ μουλάρια και να άπλώσουν τις τέντες και μετά από λίγες μέρες κάθε οικογένεια άρχίζει να κτίζει καλύτερα για τὴν παραθερίση. Για πολλά χρόνια τὸ χωριό αὐτὸ — που μετά μεγάλωσε—λεγόταν «Καλύβια του Μπαδραλέξη»², επειδή ὁ Μπαδραλέξης ήταν ὁ πρῶτος, που ἔβαλε στύλους για να φτιάξει την καλύτερα του.

Πρὸς τὸν βοριά, γύρω στα δύο χιλιόμετρα, άρχίζει δάσος από πευκα, πολὺ πυκνὸ, που κατεβαίνει στο χωριό Παλιὸ Σέλι, τὸ ὁποῖο ήταν καταστραμμένο από τὴν επανάσταση. Πρὸς τὴ δύση, άπλώνονταν γυμνά βουνά, σκεπασμένα με χλωρὸ χορτάρι, κατάλληλο για τὰ πρόβατα, τὰ ὁποῖα κάλυπταν γύρω στα σαράντα χιλιόμετρα. Πρὸς ἀνατολὰς και πρὸς τὸν νότο, σε μικρὴ απόσταση, ήταν γυμνά και άπ' ἐκεῖ άρχιζε δάσος πυκνὸ από δζιά.

Ὁ τσέλιγκας Βέρος χάρισε προσωρινά από τὸν Μπαδραλέξη και εγκαταστάθηκε παρέκει, σε απόσταση πέντε χιλιόμετρα από τὰ «Καλύβια του Μπαδραλέξη», σε μιὰ γούρνα, ὅπου ἀνάβλυζαν κάμποσες πηγές. Ὀνομάζεται και μέχρι σήμερα «ἡ πηγὴ του Βέρου». Πηγάζει από τὸ βουνὸ Σκουτέρνα. Ἐδῶ ἔστησε τὴ στάνη του, με κάπου πέντε χιλιάδες πρόβατα, δικὰ του και τῆς ὁμάδας του (που άποτελοῦνταν) από εἴκοσι οικογένειες.

1. Οἱ Ἕλληνες ραγιάδες είχαν εγκαταλείψει τις περιουσίες τους, τις ὁποῖες, ἄλλωστε, είχαν δημεύσει οἱ Τούρκοι. Μετά ὅμως λίγα χρόνια ἐπιστράφηκαν. Βλ. σχετικά στοὺ Γ ι ὶ ρ ο υ Χ. Χ ι ο ν ῖ δ η, Ζητήματα ἰδιοκτησίας..., ὁ.π.

2. Ὅπως σημειώθηκε κιόλας καλύτερα ἢ στάνη του Μπάρδα ὕπῃρξαν και ἄλλοι. Βλ. Κ. Κ ρ ο υ σ τ ἄ λ λ η, ὁ.π., 467. Ἡ τοποθεσία ὀνομάζεται και τώρα ἔτσι και ὕπῃρξε (1886) σε τούτη και μικρὸ χωριὸ με 40 οικογένειες Βλάχων, που ξεχειμώνιαζαν στη Βέροια. Βλ. Ν ι κ ο λ ὸ υ ο Ὑ. Σ χ ι ν ᾶ, ὁ.π., 144.

Τὸ μέρος, ὅπου ἔστησε ὁ Μπαδραλέξης τὰ καλύβια του, ἀνῆκε στὸ χωριὸ Σέλι, ποῦ εἶχε κατερειπωθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Στὸ Σέλι, ἄλλωστε, ἀνῆκαν περισσότερα βουνά (θερινὲς βοσκές). Ὁ Μπαδραλέξης τὰ χώρισε μόνος του, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων ποῦ εἶχε ὁ καθένας ὑποτσέλιγκας.

Ὁ Μπαδραλέξης, μὲ τέσσερες χιλιάδες πρόβατα καὶ χίλια γίδια, ἐγκαταστάθηκε στὸν Μερὰ¹ κοντὰ στὰ καλύβια.

Ὁ Καραγιάννης, μὲ τὰ χίλια δικὰ του πρόβατα (καὶ ἄλλοι μὲ λιγότερα), ἐγκαταστάθηκε στὴ Στέρνα².

Ἄλλοι, κατασκεύασαν τὶς στάνες τους στὸ Ἄρσουμπαση³, στὴν Τζουμαγιά, στὸ Μπέη Μπουνάρ, στὴν Πιλαλίστρα⁴, στὸ Στουρνάρι⁵, στὸ Ἄγκάθι⁶ καὶ στὴ Μαρούσια⁷, δηλαδὴ (ὑπῆρχαν) συνολικὰ δέκα στάνες ποῦ ἀριθμοῦσαν ἀπὸ πέντε καὶ ἕξ χιλιάδες (ζῶα) ἢ καθεμιὰ (στάνη), ἀπὸ τὰ ὁποῖα πάνω ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες ἦσαν γαλάρια.

Οἱ οἰκογένειες ὅμως ἔμειναν στὸν τόπο (στὰ «Καλύβια τοῦ Μπαδραλέξη») γιὰ καλύτερη ἀσφάλεια.

Τὸν ἐπόμενον χρόνον ἤλθε καὶ ὁ Βέρος μὲ τὶς ἄλλες οἰκογένειες καὶ ἦσαν ὅλοι πιά μαζεμένοι.

Ἀπὸ τὸ 1821 ἕως τὸ 1829, ὁπότε ἐγίνε ἡ συνθήκη εἰρήνης στὴν Ἄδριανούπολη, γύρω στὰ ὀκτῶ χρόνια, δὲν ἀποκαταστάθηκε ἡ ἤσυχία στὴν τουρκικὴ κυριαρχία. Ὅπου δὲν ὑπῆρχαν ὁμάδες ἀπὸ ἐπαναστάτες, ἦσαν συμμορίες ἀπὸ κλέφτες, οἱ ὁποῖες ἀνησυχοῦσαν περισσότερο τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς παρὰ τοὺς Τούρκους, γιατί οἱ τελευταῖοι κατοικοῦσαν, ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στὶς πόλεις, ὅπου οἱ κλέφτες δὲν μποροῦσαν νὰ εἰσδύσουν. Γι' αὐτὸ ὁ Μπαδραλέξης, ἐπειδὴ δὲν ἦταν βέβαιος τί θὰ συνέβαινε τὴν ἄλλη μέρα, φρόντιζε νὰ ἀντιμετωπίζει τὶς δυσκολίες ποῦ συναντοῦσε μὲ μεγάλη ἐπιτηδειότητα καὶ ἦταν εὐχαριστημένος, ὅταν ἡ ἀνοιξὴ τὸν ἔβρισκε ἐντάξει μὲ ὅλη τὴν ὁμάδα του. Ἔτσι δὲν δοκίμασαν νὰ κάμουν τίποτε τὸ στερεὸ καὶ μόνιμο γιὰ τὸ καλοκαίρι. Ἦταν ἓνα εἶδος «πῆγαινε-ἔλα» ἀπὸ τὸ βουνὸ στὸν κάμπο καὶ ἀπὸ τὸν κάμπο στὸ βουνό.

Μετὰ ἀπὸ λίγο καιρὸ τὸ χωριὸ ἄρχισε νὰ μεγαλώνει σὲ πληθυσμὸ, ἐξαιτίας τῶν δύσκολων περιστάσεων. Μιά μέρα παρουσιάζονται σαράντα οἰκογένειες ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, οἱ ὁποῖες ξεφόρτωσαν τὰ μουλάρια τους καὶ ἔμει-

1. Βλ. γιὰ τοῦτον Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 375-376.

2. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 374 καὶ 376.

3. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 367.

4. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 373 καὶ 376.

5. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 374 καὶ 376 («Στουρνάρι»).

6. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 366 καὶ 376.

7. Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, δ.π., 371 καὶ 375-376.

van έδω, όριστικά. Μετά από λίγο, άλλες ένενήντα οικογένειες πάλι από τη Σαμαρίνα, κατέλυσαν στη Νάουσα (πού ήταν καταστραμμένη από την επανάσταση), οί όποίες άφομοιώθηκαν¹. Έτσι μου τά διηγήθηκε μιá γριά, όταν ήμουν στη δεύτερη τάξη, στο γυμνάσιο, στο σπίτι του Ζιώγα Μαχαϊρά στο Μοναστήρι.

Έπίσης τότε ήρθαν, πάλι, στα «Καλύβια του Μπαδραλέξη» καμιά πενήνταρριά οικογένειες από το Περιβόλι, με επικεφαλής τόν Μποζίνη². Μετά από τρία χρόνια, την άνοιξη, έγκαταστάθηκε μόνιμα στα «Καλύβια του Μπαδραλέξη» και ό Γκιζάρης³ με την ομάδα του και τά κοπάδια από τά Ποροία, όπου είχε συναντήσει κάτι **δυσκολίες**.

Τό χωριό έφθασε νά έχει πάνω από τριακόσιες οικογένειες.

Άπό τό έτος 1835 άρχισε νά παρατηρείται όπωσδήποτε κάποια ήσυχία, χάρη στα μέτρα άσφάλειας πού είχαν πάρει οί άρχές, αλλά συμμορίες από κλέφτες παρουσιάζονταν τότε τότε στα βουνά, γιαυτό ό Μπαδραλέξης άπεφάσισε τότε νά βάλει γερά θεμέλια στο χωριό και έκτισε ένα σπίτι άρκε-

1. Στη Νάουσα είναι έγκαταστημένοι Βλάχοι και από την Άβδέλλα, όπως ό προαναφερμένος πρώτος έπιμελητής τών (δακτυλογραφημένων) άναμνήσεων του Παναγιώτη (Γιώτη) Ναούμ κ. Άλέξανδρος Παπαβασιλείου. Άλλωστε, υπάρχει και σχετική (πολύ διαδομένη) προφορική παράδοση για την ήπειρωτική καταγωγή μερικών νεότερων κατοίκων τής πόλεως, πού ήλθαν και κατοίκησαν σ' αυτή πριν και μετά την καταστροφή τής στην επανάσταση του 1822. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Ό όσιος Θεοφάνης, ό νέος, (Ό έξ' Ιωαννίνων πολιούχος τής μακεδονικής Ναούσης, ή Ίδρυσις τής πόλεως και ή καταγωγή τών κατοίκων), «Μακεδονικά» 8 (1968) 223-238 και κυρίως τς σ. 237-238, όπου και βιβλιογραφία, από την όποία βλ. κυρίως Φωτίου Πέτσα, Νιάουστα-Γλυτουναύστα, «Μακεδονικά» 7 (1966-1967) 81-93, και του Ιδίου και του Γ. Α. Σαραλή, Άρίστη και Δυτικό Ζαγόρι, Άθήνα 1982, 74-79. Για την έγκατάσταση τών Βλάχων στη Νάουσα (Νιάουστα) βλ. και Α. J. B. W a c e - M. S. T h o m p s o n, ό.π., 46 και 210. Για τή μετανάστευση Σαμαρινιωτών από τό Σέλι στη Νάουσα βλ. Άντων. Κεραμοπούλου, ό.π., 73, Άλεξ. Παπαβασιλείου, 'Ιστορικά σημειώματα για τους Βλάχους ή Κουτσόβλαχους, Βέροια 1969, και κυρίως τς σ. 103-106. (Στις σ. 91-102 δημοσιεύει ένδρεία περιλήψη τών άναμνήσεων του Παναγιώτη Ναούμ). Πρβλ. ακόμα και Άντων. Μ. Κολτσίδα, ό.π., 72. Έξάλλου, από έγγραφα πού θά εκδώσω στη μελέτη (πού προανάφερα) για την επικυριαρχία του Άλη πασά στην Κεντροδυτική Μακεδονία έπιβεβαιώνεται ή άποψη ότι κάποιοι τής Νάουσας κατάγονταν από χωριά τής 'Ηπειρου. Βλ. ακόμα και Σπόρου Ι. Άσδραχά, ό.π., 131-132, όπου γίνεται χρησιμοποίηση και έγγραφων τής εποχής του Άλη πασά (τών όποιών έχω έτοιμη την κριτική έκδοση) και γράφεται ότι τούτα αναφέρονται (1801) σέ Σαμαρινιώτες, πού είχαν έγκατασταθεί στη Νάουσα. Τελευταία (1980) ίδρύθηκε σωματείο τών Βλάχων τής Νάουσας.

2. Τό επίθετο είναι συνηθισμένο στη Βέροια κ.ά. και μεταξύ τών Βλάχων.

3. Ζούν άπόγονοι του τσέλιγκα Γκιζάρη και στόν νομό 'Ημαθίας, ένδ στην περιοχή του Σελίου άπάρχει τό τοπωνύμιο «Τρύπα του Γκιζάρη» και ή «Προυσιά του Γκιζάρη», Βλ. Νίκου Γ. Παπαδόπουλου, ό.π., 368, 373 και 376.

τά μεγάλο και σκεπασμένο με πλάκα (γιατί τὰ καλύβια ἦσαν σκεπασμένα με σανίδισ).

Μόλις ὅμως ἐξῆσε δύο καλοκαίρια στὸ καινούργιο σπίτι του καὶ εἶχε ἀρχίσει νὰ σκέφτεται μεγάλα ὄνειρα γιὰ τὴν ομάδα του, ὅταν ἀναπάντεχα μία ἀνίατη ἀρρώστια τὸν ρίχνει στὸ στῤῥωμα καὶ μετὰ ἀπὸ δύο βδομάδες (παρ' ὅλες τὶς περιποιήσεις) πεθαίνει. Τὸν πῆγαν στὴν τελευταία κατοικία του με κλάματα καὶ φωνές ἀπὸ ὅλη τὴν ὁμάδα καὶ τὸ χωριό. Τὸ πένθος, ποὺ ἔφερε ὁ θάνατος τοῦ Μπαδραλέξη, τόσο στὴν οἰκογένεια ὅσο καὶ στὴν ὁμάδα καὶ σ' ὄλο τὸ χωριό, δὲν περιγράφεται. Εὐτυχῶς, ὅτι ἦταν προνοητικός ἄνθρωπος καὶ εἶχε ἐτοιμάσει τὸν διάδοχό του. Ἐντούτοις, ὁ κόσμος διερωτιόταν, ἄραγε, τὸ παιδί του Γεώργιος θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ὀδηγήσει τὴν ὁμάδα του με τέτοια ἐπιτηδειότητα, ὅσο καὶ ὁ πατέρας του καὶ νὰ τοὺς βγάλει σὲ καλὸ λιμάνι;

18. *Ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης γίνεται ἀρχισέλιγκας*

Ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης, ὡς πρὸς τὴν ἡλικία ἦταν ἀρκετὰ ὄρμιος, γιατί εἶχε φθάσει τὰ τριάντα ὀκτῶ χρόνια καὶ ἀπὸ μικρὸς ἀκόμα ταξίδευε με τὸν πατέρα του στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Βέροια, στὴν Κατερίνη καὶ σὲ ἄλλες πόλεις καὶ ἐρχόταν σὲ ἐπαφή με ἀνθρώπους πολλῶν εἰδῶν, ποὺ ἀνῆκαν σὲ διάφορες ἐθνότητες, ποὺ κατοικοῦσαν σ' αὐτὰ τὰ μέρη τῆς Μακεδονίας. Παρόλο ὅτι ἤξερε πολὺ λίγα γράμματα (τόσα ὅσα μπόρεσε νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τὸν δάσκαλο τῆς ὁμάδας)¹ ἢ καθημερινή του ὁμιλία πρᾶκτικὴ τὸν ἔκαμε νὰ ὀμιλεῖ (ἐκτός ἀπὸ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα) τέσσερες γλῶσσες, τὴν ἐλληνικὴ, τὴν τουρκικὴ, τὴ βουλγαρικὴ καὶ τὴν ἀλβανικὴ. Ἦταν ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐκτιμοῦσε πολὺ τὰ γράμματα καὶ ποθοῦσε πολὺ νὰ σπουδάσει μερικὰ παιδιὰ του, ἀλλὰ τοῦτο ἦταν ἀδύνατο στὶς περιστάσεις ποὺ ζοῦσαν, γιατί

1. Εἶναι γνωστὸ ὅτι μέχρι τὰ τελευταία χρόνια οἱ κτηνοτρόφοι (βλάχοι, Σαρακατσάνοι κ.λ.) προσλάμβαναν με ἐξοδὰ τους δασκάλους γιὰ νὰ διδάξουν στὰ παιδιὰ τους στὶς θερρινές βουκέες. Συχνὰ ἔκαμαν τοὺς δασκάλους «ἐκ περιστάσεως» καὶ ὁποιοδήποτε ἤξεραν «ἀνάγνωση καὶ γραφή». Γιὰ τοὺς Σαρακατσάνους βλ. Ἀγγελοῦ Χαρατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, τ. 1, μέρη Α'-Β', Ἀθήνα 1957, καὶ Γιάννη Ἀλ. Μποτοῦ, Οἱ Σαρακατσαναῖοι, Ἀθήνα 1982, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Μετ' ὅτι ἴδιο θέμα, ἐξάλλου, ἀσχολήθηκαν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς με μικρότερες μελέτες τους (ὅπως ὁ Γ. Καβαδίας, ὁ Λάζ. Ἀρσενίου, ὁ Βασ. Λαμνάντος, ὁ Εὐθύμ. Κ. Κίτσης, ὁ Νέστορας Μάτσας, ὁ Δημήτρης Γαρούφας κ.ά.), ἐνῶ τελευταία (1981-1982) ἐντάθηκε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ σωματικὴ δράση τῶν Σαρακατσάνων, με συναντήσεις καὶ λαογραφικὲς ἐκδηλώσεις τους σὲ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας. Οἱ Σαρακατσάνοι δὲν εἶχαν καλὲς σχέσεις καὶ συναστροφὴ με τοὺς Κουτσόβλαχους. Βλ. Ἀγγελοῦ Χαρατζημιχάλη, ὁ.π., μέρος Α', νη', σημ. 1, καὶ Γιάννη Ἀλ. Μποτοῦ, ὁ.π., καὶ ἰδιαίτερα τίς σ. 346 κ.ε. Γιὰ τοὺς Σαρακατσάνους βλ. καὶ τὸν τόμο, «Οἱ Σαρακατσαναῖοι», μελέτες, δοκίμια, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1984, ἐκδοσὴ τῆς Πανελληνίας Ὁμοσπονδίας τους.

ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία βρισκόταν συνέχεια σὲ κατάσταση ἀναταραχῆς καὶ ὁ κόσμος δὲν σκεπτόταν καθόλου νὰ ἱδρύσει ἀνώτερα σχολεῖα γιὰ τὰ παιδιὰ του.

Ἦταν ἀρετὸς καιρὸς ποῦ δὲν πῆγαιναν τὰ κοπάδια τους στὴν Κασσάνδρα. Ἡ διαδρομὴ ἦταν μακρινὴ καὶ κουραστικὴ καὶ ἐπὶ πλεόν ἓνα μέρος ἀπὸ τὶς οἰκογένειες, ποῦ δὲν εἶχαν ζῶα, συνήθισαν νὰ μένουν τὸν χειμῶνα στὴ Βέροια¹.

1. Στὴ Βέροια ὑπῆρχαν Βλάχοι καὶ στὰ παλιότερα χρόνια, ἐνὸ γύρω στὰ 1819 ἔγινε ἀπλῶς ἡ μαζικὴ ἐγκατάστασις τους στὴν πόλη. Βλ. πρόχειρα τοῦ Γιωργίου Χ. Χιονοῖδη, «Πότε ἐγκαταστάθηκαν οἱ Βλάχοι στὴ Βέροια;», ἔφημ. «Λαοδ.» τῆς Βέροιας, τῆς 6-4-1982. Γιὰ τὴν ἐγκατάστασις τῶν Βλάχων στὴ Βέροια καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Σελιοῦ, δηλαδὴ τῶν Σαμариωντῶν, Περιβολιωτῶν, Ἀβδελλιωτῶν κ.λ. γύρω στὰ 1819 βλ. καὶ Α. J. B. W a c e - M. S. T h o m p s o n, δ.π., 46, 129, 139, 154, 159 καὶ κυρίως 174, 210, 212, 252, 269 καὶ 287-288. Ὁ Γρηγόριος Ἀθ. Νασίκας, δ.π., 35-39, γράφει ὅτι μερικὲς οἰκογένειες καὶ τῆς Σμιζῆς ἔμεναν καὶ στίς περιοχὲς τῆς Βέροιας (ὄπως τοῦ Τσαλέρα, γιὰ τὴν ὁποία βλ. 15, 16 καὶ 39) καὶ τῆς Καρατζιόβας-Ἀζιουπόλεως (Λιβάδια) καὶ διασώζει τρεῖς ἐκδοχὲς γιὰ τὸν ἐκπατρισμὸ τους ἀπὸ τὴ Σιιζῆ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, θεωρεῖ—σωστά—ὀρθότερη τὴν ἄποψη ὅτι τοῦτο ὀφειλόταν στὸ κινήγι τους ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασά (σ. 36 καὶ 38). Στὸν (ἀνέκδοτο) 16ο κώδικα τῆς μητροπόλεως τῆς Βέροιας-Νάουσας, ποῦ περιέχει τὴν ἐπαρχιακὴ ἀλληλογραφία στὰ χρόνια τοῦ μητροπολίτη Κοσμᾶ Εὐμορφόπουλου (βλ. γιὰ τὸν κώδικα τοῦτον τοῦ Γεωργίου Χ. Χιονοῖδη, Ἱστορία τῆς Βέροιας, τ. 1, Βέροια 1960, 39-40) γράφονται καὶ τὰ ἔξῃς (43-44) σὲ ἐπιστολῆ (τοῦ μητροπολίτη Κοσμᾶ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχῃ) τῆς 19.1.1893 (διορθώθηκαν σιωπηρὰ τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη): «Παναγιώτατε Δέσποτα! Πρὸ ἑβδομήκοντα περίπου ἐτῶν, βλαζόφρονοι τινες οἰκογένειαι, ἔξ Ἠπείρου καταγόμεναι, φεύγουσαι τὴν τυραννίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλή, μετέκτισαν μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν, εἰς τὰ μέρη ταῦτα, καὶ χειμῶνος μὲν ὦρα περὶ τὰς ἑκατὸν διαμύνουσιν ἐν τῇ πόλει Βεροιας, ἐν θερεῖ δὲ εἰς τὰ παρακειμένα ὄρη, ἐνθα ὑπάρχουσι χωρία Σέλλειον (sic) καὶ Σηρολεμβαδον, ὑπὸ Ἑλλήνων πάντα οἰκούμενα καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καταστραφέντα. Χριστιανοὶ δὲ ὀρθόδοξοι ὄντες μέχρι πρό δεκαετίας συνεβίουν εἰρηνικῶς μετὰ τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων ἀναμιξ ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις καὶ ἐν ταῖς σχολαῖς Βεροιας συμπροσεχόμενοι καὶ συνεκπαιδευόμενοι, ὅτε ὑπεισήλθε καὶ παρ' αὐτοῖς τὸ μόλυσμα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, οὐ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ σύστασις ρουμανικῆς σχολῆς μέση Βεροία καὶ ἡ χρῆσις τῆς ρουμανικῆς γλώσσης ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν θερινῶν αὐτῶν κατοικιδίων...».

Ἔτσι, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀκρίβεια τῶν διδόμενων χρονολογιῶν ἀπὸ τὸν Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ τόσο ἀπὸ τοὺς W a c e - T h o m p s o n, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ πῖο πάνω τμήμα τῆς ἐπιστολῆς. Ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὶς διώξεις καὶ τὶς μετακινήσεις τῶν Σαρακατσάνων καὶ τῶν λοιπῶν τσοπαναριῶν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασά τῶν Ἰωαννίνων βλ. στῆς Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, δ.π., μέρος Α', ξη', σμμ. 3 καὶ σζ' - π'. Εἶναι συνεπῶς (ἀπὸ χρονολογικὴ ἄποψη) λανθασμένα ὅσα ἔγραψε ὁ Ἀναστάσιος Ἐμμ. Χριστοδούλου (Ἱστορία τῆς Βέροιας, Βέροια 1960, 136-137) γιὰ τὴν ἐγκατάστασις τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου στὰ βουνὰ τοῦ Βερμίου—ἔθθεν—στὰ 1835 καὶ στὴ Βέροια—ἔθθεν—στὰ 1878. Βλ. ἀκόμα Ἀντωνίου Κεραμοπούλου, δ.π., 19. Βλάχοι ἐγκαταστάθηκαν καὶ στὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας Π. Σκυλίτσι, Σταυρὸς καὶ Διαβῶτ. Βλ. Ἀντωνίου Μ. Κολοσιδά, δ.π., 64-65, 71-72, 175-177, 199 καὶ 200, Θεοδόρου Κ. Π. Σαράντη,

Στή Βέροια άρχισαν νά μένουν και εκείνοι, οί όποίοι είχαν πιδ λίγα πρόβατα και άσχολοϋνταν με την έθνική, χειρωνακτική έργασία, πιδ ήταν τδ νά κατασκευάζεις τις βελόνες¹. Αυτό διατηροϋσαν τά κοπάδια τους κοντά στην πόλη, έπου τά φύλαγαν οί τσομπαναραϋοί και κάπου κάπου πήγαιναν και οί ίδιοι για νά τά δοϋν.

‘Η μεγάλη μάζα από τις οικογένειες πέρασε τόν ‘Αλιάκμονα και κατέλυσε στά γύρω χωριά τής Κατερίνης, όπου βρίσκονταν άρκετά βοσκοτόπια.

Τδ καλοκαίρι όμως και αυτοί, πιδ έμεναν στην πόλη και στά χωριά, την περνοϋσαν στο βουνό με τή διεϋθυνση τού Γεωργίου Μπαδραλέξη. Και όταν είχε κανένas ανάγκη από τις άρχές, την έλυνε αυτός, με τή μεσολάβησή του.

Μετά, αφού πέρασαν πολλά χρόνια από την εγκατάστασή τους, οί κάτοικοι τού χωριού συνήθισαν πιά, παρ’ όλα τά βάρη πιδ τύχαιναν πολλές φορές εξαιτίας τών κλεφτδν (οί όποίοι είχαν καταλήξει πιά νά φέρνονται σάν άληθινοί κλεφτοκοτάδες) και χωρίς πολλή σκέψη άρχισαν δλοι νά κτίζον από ένα σπίτι, κατεδαφίζοντας τά καλύβια τους.

‘Ο Γεώργιος Μπαδραλέξης και δ αδελφός του Δημήτριος (δ τελευταίος άπάσχολοϋνταν με τή διεϋθυνση τού κοπαδιού και τού σπιτιού) ήταν άχώριστοι και είχαν δημιουργήσει πολυάριθμη οικογένεια. Τδ παλιό σπίτι πιδ είχαν δέν τούς χωροϋσε και γι’ αυτό απέφασισαν και έκτισαν ένα άλλο με δύο πατώματα για νά δώσουν θάρρος και τδ παράδειγμα και στους άλλους κατοίκους, ώστε νά κτίσουν και αυτοί. Στην αϋλή τού (άρκετά ευρύχωρου και καινούργιου σπιτιού τους) στήσαν ένα τσαρδάκι².

δ.π., 59, 60, 67, 78, και 98, δ όποίος (βλ. σ. 78 σημ. 92 κ.έ., 98 και 178 κ.έ.) δέχεται, έπίσης, ότι σκοπός τής μεταναστεϋσεως τών Βλάχων (από τδ Περιβόλι) ήταν νά ξεφύγουν από τις πιέσεις τού ‘Αλή πασά τών ‘Ιωαννίνων. Πρβλ. και Τηλεμ. Μ. Κατσογγιάννη, δ.π., 26-28. Πρέπει νά σημειωθεί έδδ ότι στην Βέροια και στην Νάουσα είχαν εγκατασταθεί και κάτοικοι από την περιοχή τής Μοσχολόεως και μάλιστα σε διάφορες εποχές και ιδιαιτέρα μετά την καταστροφή της, στά 1769. Βλ. ‘Ιωακείμ Μαρτινιανού, ‘Η Μοσχόπολις..., 55 και 182, τού ίδιου, Συμβολαί..., 94, σημ. 31, και Θεοφράστου Γεωργιάδη, δ.π., 77-78. ‘Η μετακίνηση όμως τών Βλάχων, εξαιτίας τών διωγμών τών Τούρκων, είναι πιδ γενικό φαινόμενο. Βλ. και Νικολάου Μάλλα, ‘Ιστορία τού Κρουσόβου, πρόλογος Χρ. Νάλτσα, Θεσσαλονίκη 1962, 18-20. Για τή μετανάστευση και τις γλωσσολογικές άλληλοεπιδράσεις βλ. και Νικολάου ‘Αθ. Κατσάνη, δ.π., 22-24, 43, 62 και 154, και ‘Αντωνίου Δ. Μπουσμπούκη, δ.π., 30, 195, 204-205 κ.ά.

1. ‘Η κατασκευή τους γινόταν στά σπίτια, ενώ τώρα έχει βιομηχανοποιηθεί και οί βελόντες πουλιδονται κυρίως στο έξωτερικό. Βλ. και ‘Αγγλικής Χατζημιχάλη, δ.π., μέρος Α’, ξε-ξστ’, σημ. 5.

2. Βλ. για τόν τρπο κατασκευής του κ.λ. στής ‘Αγγλικής Χατζημιχάλη, δ.π., μέρος Β’, 56-57.

19. Ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης στοὺς κτηνοτρόφους

Στὸν Ἰσκιο (τοῦ τσαρδιοῦ) ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης δίκαιζε τὶς διαφορές, τὶς ὁποῖες εἶχαν οἱ κάτοικοι μεταξύ τους καὶ ἔβρισκε τὸ δίκαιο. Δίνο- με ἓνα μονάχα περισιατικὸ ἀπὸ τὰ πολλὰ:

Στὸ χωριὸ βρίσκονταν καὶ μερικοὶ ἔμποροι, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀπὸ ἓνα ζῶο, τὴ μόνη τους περιουσία. Κατέβαιναν τὴ Δευτέρα στὴ Βέροια (ὅπου τὴν Τρίτη γινόταν παζάρι)¹, ἀγόραζαν ἀπὸ τοὺς λαδόμυλους² σησαμόλαδο καὶ τὸ ἔβαζαν στὰ τουλούμια. Τὴν Τετάρτη πήγαιναν στὰ Γιαννιτσά, ὅπου τὴν Πέμπτη γινόταν καὶ ἐκεῖ παζάρι καὶ πωλοῦσαν τὸ ἐμπόρευμα καὶ τὴν Παρασκευὴ ἐπέστρεφαν στὴ Βέροια καὶ τὸ Σάββατο τὸ πρῶτὸ ἔφθαναν στὸ χωριό.

Μιά μέρα, μιὰ νύφη ἑνὸς ὑποτσέλιγκα (λίγο ψηλομῦτα) πήρε τὶς «μποῦ- κλες» στὸν ὄμο της καὶ πήγε γιὰ νερὸ στὴ βρύση, ὅπου εἶχε καὶ κοπάνια γιὰ νὰ πιοῦν νερὸ τὰ ζῶα. Τὴν ὥρα ποὺ τὸ νερὸ ἔτρεχε στὴν μπούκλα αὐτῆς τῆς γυναίκα, ἔρχεται ἓνας γιὰ νὰ ποτίσει τὸ ἄλογό του καί, ὅπως τοῦτο ἦταν διψασμένο, δίνει μιὰ μὲ τὸ κεφάλι του στὴν μπούκλα, τὴν ἀνατρέπει καὶ ἄρ- χισε νὰ πίνει νερὸ. Ἡ νύφη θύμασε καὶ κτύπησε τὸ ζῶο στὸ κεφάλι μὲ τὴν μπούκλα, ὅποτε ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ζῶου χωρὶς νὰ ὑπολογίσει, πὼς ἡ γυναίκα ἦταν νύφη ὑποτσέλιγκα, παίρνει τὴν μπούκλα καὶ τὴν πετᾷ μακριά. Θυμῶνι ἡ γυναίκα, φεύγει χωρὶς νὰ πάρει νερὸ καὶ πηγαίνει στὸ σπίτι της, ὅπου διη- γήθηκε στὸν ἄντρα τὸ πάθημά της.

Ὁ ἄντρας της φωνάζει ἀμέσως τὸν φύλακα Χασάν Πάλα, ποὺ ἦταν Ἄλ- βανός, ἓνα εἶδος ἰδιωτικοῦ χωροφύλακα, καὶ τὸν στέλνει νὰ πιάσει τὸν φταί- χτη, νὰ τὸν δέσει καὶ νὰ τὸν φέρει στὸ τσαρδάκι τοῦ Μπαδραλέξη, ἐνῶ αὐτὸς προπορεύθηκε καὶ πληροφορήσε τὸν Μπαδραλέξη, πὼς διαδραματίστηκε τὸ ἐπεισόδιο.

Ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης κατάλαβε πὼς ἔγινε τὸ ἐπεισόδιο, ἀλλὰ δὲν

1. Καὶ σήμερα τὸ παζάρι («λαϊκὴ ἀγορά») γίνεται τὴν Τρίτη.

2. Ἦσαν περιήμιοι καὶ οἱ πολλοὶ λαδόμυλοι τῆς Βέροιας, ποὺ ἔβγαζαν τὸ σησαμό- λαδο (σουσαμόλαδο), τὸ ταχίνι (ἄσπρο καὶ «μαῦρο», σκοῦρο) καὶ χαλβά. Λειτουργοῦσαν μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια, κυρίως στὸ νότιο τμήμα τῆς πόλεως, ὅπου ἡ περιοχὴ λέγεται καὶ σήμερα, ἀκόμα, «Λαδόμυλοι» (κοντὰ στὴν «Ἐλῆ», στὴν ἀρχὴ τῆς οδοῦ Πιερίων). Ἐκεῖ ὁπῆρχαν, κυρίως, καὶ οἱ ἄλλοι νερόμυλοι, γιὰ τὸ ἄλεσμα τῶν δημοτριακῶν κ.λ., γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Τοῦρκος περιηγητὴς Ἐβλιγιὰ Τσελεμπί γράφει (1668) ὅτι «...παρόμοιοι τοὺς δὲν ὑπάρχουν σὲ καμιά ἄλλη χώρα». Βλ. Β α σ ί λ η Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἐβλιγιὰ Τσελεμπί, Θεσσαλονίκη 1973, 257. Στους νερό- μυλους τοὺτους πρέπει ἴσως νὰ συμπεριλαμβάνονταν καὶ οἱ λαδόμυλοι, γιὰτὶ ὁ Ἐβλιγιὰ Τσελεμπί γράφει: «Συνολικὰ στὴν πόλη ὑπάρχουν τριακόσιοι νερόμυλοι, δ ι α ρ ὀ ρ ω ν ε ἰ ὀ ὠ ν». (Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μου). Περισσότερα στοιχεῖα θὰ δημοσιεύσω στὸν 3ο τόμο («Τουρκοκρατία») τοῦ βιβλίου μου «Ἱστορία τῆς Βέροιας».

εἶπε τίποτε καὶ περίμενε νὰ ἔλθει ὁ φταίχτης. Στὴ στιγμή φθάνει ὁ Χασάν Πάλας, τινάζοντας τὴ φουστάνελλα του δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἀπὸ κοντὰ ἐρχόταν ὁ φταίχτης μὲ δεμένα ὀπισθάγκωνα τὰ χέρια. Φωνάζει ὁ Μπαδραλέξης: «Ἀπὸ ποῦ τὸν φέρνεις, ὀρὲ Χασάν Πάλα, αὐτὸν τὸν κλέφτη; Λύσε τὸν ἄνθρωπο καὶ τσακίσου ἀπὸ δῶ νὰ μὴ σὲ ξαναδῶ». Μετὰ ἀπὸ τὸ λύσιμο τῶν χειρῶν, γυρίζει καὶ λέει στὸν ἄνθρωπο: «Πήγαινε, χριστιανέ μου, καὶ κοίταξε τίς ἀνάγκες τοῦ σπιτιοῦ σου καὶ μὴ σὲ μέλλει. Καὶ σὺ κύριε Μητροῦσιου νὰ πείς στὴ γυναίκα σου, ὅταν πηγαίνει στὴ βρύση νὰ πάρει νερὸ καὶ βλέπει, ὅτι ἐρχονται ἄλογα, νὰ παραμερίζει νὰ πίνουν τὰ ἄλογα νερὸ, γιατί αὐτὰ εἶναι ζῶα, ἐνῶ ἡμεῖς εἴμαστε ἄνθρωποι. Πιστεύω, νὰ μὲ κατάλαβες».

Ἔτσι ἔδινε τὸ δίκαιο ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης.

20. Τὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀθωνα

Κατὰ τὸ ἔτος 1857, μετὰ τὸν πόλεμο τῆς Κριμαίας, ἀποκατεστάθηκε ὀπωσδήποτε ἡ ἡσυχία στὴν Τουρκία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μετὰ τὴν ἐνθρόνιση στὴν Ἑλλάδα τοῦ βασιλιᾶ Ὀθωνα ἀπὸ τὴ Βαυαρία, παρόλο ποῦ συνάντησε μεγάλες δυσκολίες στὸ διάστημα τῆς τριακοντάχρονης βασιλείας του, ὀργανώθηκε στὴν Ἀθῆνα πανεπιστήμιο, τὸ ὁποῖο ἐφθασε νὰ θεωρεῖται ὡς τὸ μεγαλύτερο μορφωτικὸ κέντρο ὄλων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὴν Ἀθῆνα ἔστελναν τὰ παιδιὰ τους γιὰ νὰ συμπληρώσουν τίς σπουδές τους.

Οἱ Βλάχοι ἐβγαλαν τὸ ἐξῆς τραγοῦδι γιὰ τὸν Ὀθωνα, τὸ ὁποῖο τραγουδοῦσαν σὲ ὄλους τοὺς γάμους:

*Μᾶς ἦρθε Φράγκος βασιλεὺς,
μᾶς ἦρθε Βαυαρῆζος.
Γράφει γραφὴ στοὺς ἀρχηγούς
καὶ στὸν καπετάνιο Γρίβα.
«Γρίβα μ' νὰ δώσεις τ' ἄρματα,
νὰ δώσεις καὶ τὴν πάλα»¹.*

Ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα τὴν παραπάνω ἐποχὴ καὶ ὁ Γεώργιος Μπα-

1. Τὸ τραγοῦδι αὐτὸ εἶναι ἀπόσπασμα παραλλαγῆς δημοσιευμένου ἤδη τραγοῦδιου (ἀπὸ τὴ Δ. Μακεδονία), ποῦ πρέπει (κατὰ τὴν ἐπισήμανση τοῦ ὁμότ. καθηγητῆ κ. Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου) νὰ ἀναφέρεται σὲ γεγονότα μεταγενέστερα τοῦ 1836, ὅποτε ὁ Θεόδωρος Γρίβας ἀνέλαβε τὴν καταστολὴ κινήματος, ποῦ ἐγίνε στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Δ. Τσέλιο καὶ Ν. Σπράτο, ὅποτε κατηγορήθηκε γιὰ αὐθαιρεσίες, γιὰ τίς ὁποῖες εἰσῆχθηκε σὲ δίκη καὶ ἀθωώθηκε, χωρὶς νὰ λησμονήσῃ, ὅμως, τὴν ἐχθρα του πρὸς τὸν Ὀθωνα. Βλ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια (ἐκλογή), τ. 1, Ἀθῆναι 1962, 255-257.

δραλέξης (ὁ ὁποῖος ἀγαποῦσε τὰ γράμματα) σκέφθηκε μὲ τὸν ἀδελφό του Δημήτριο καὶ ἀπεφάσισαν νὰ στείλουν καὶ οἱ δύο ἀπὸ ἓνα παιδί στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ σπουδάσει.

Ὅπως ἀναφέραμε, οἱ Μπαδραλεξαῖοι εἶχαν πολυάριθμη οἰκογένεια: Ὁ Γεώργιος εἶχε τέσσερα παιδιά καὶ τρία κορίτσια. Ὁ Δημήτριος δύο παιδιά καὶ τρία κορίτσια. Ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς ἦταν μητέρα τοῦ γράψαντος αὐτὲς τὶς γραμμές.

Τοὺς πρωτότοκους γιούς εἶχαν, συνήθως, οἱ γονεῖς ἀνάγκη νὰ τοὺς κρατοῦν κοντὰ τους, γι' αὐτὸ ἀπεφάσισαν νὰ στείλει ὁ Γεώργιος τὸ δευτερό του παιδί, τὸν Πέτρο, καὶ ὁ Δημήτριος ἐπίσης τὸν μικρότερο γιό του, τὸν Παῦλο.

Τὴν 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 1857 καὶ τὰ δύο παιδιά ἐπιβίβασθησαν (σὲ πλοῖο) ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅπου τοὺς περίμενε ὁ θεῖος τους Καραγιάννης, καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἰαίου τῆς Ρουμανίας, ποὺ βρισκόταν στὴν Ἀθήνα γιὰ εὐρύτερες σπουδὲς καὶ μὲ τὸν ὁποῖο διατηροῦσαν τακτικὴ ἀλληλογραφία.

21. Ὁ Δημήτριος Μπαδραλέξης καὶ ὁ Ἀλβανὸς τσέλιγκας Ἀμπάζ ἀγάς

Δύο χρόνια ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν Ἀθήνα, ἐμφανίστηκε (1859) στὰ βουνὰ τῆς Βέροιας ἓνας Ἀλβανός, μωαμεθανός, μὲ τὸ ὄνομα Ἀμπάζ ἀγάς, μὲ ἔξι χιλιάδες, περίπου, πρόβατα καὶ κατέλαβε μὲ τὴ βία τὰ καλύτερα βουνὰ (θερινὲς βοσκήδες) καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὸ «Μπέη Μπουνάρ» καὶ τὸ «Στουρνάρ», ποὺ ἦσαν τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Μπαδραλέξιδων. Ὁ Ἀμπάζ ἀγάς συνοδευόταν ἀπὸ ὁμάδα Ἀλβανῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἓνα μέρος ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ βόσκησι τῶν ζώων καὶ ἄλλοι ἦσαν σωματοφύλακές του. Ἔστησε τὴ σκηνὴ του στὸ βουνὸ «Καρατοαῖρ», χωρὶς νὰ θέλει νὰ ἀκούσει τίς διαμαρτυρίες κανενός.

Ὁ Δημήτρης Μπαδραλέξης (ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὰ κοπάδια τῆς ὁμάδας του) ἦταν καὶ καλὸς κυνηγὸς καὶ δὲν ἄφηνε ποτὲ τὸ ὄπλο ἀπὸ τὰ χέρια του. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ μαλώσει μὲ τὸν Ἀμπάζ ἀγά. Οἱ ὁμάδες τους εἶχαν ἐρθεὶ σὲ πολλὰς συγκρούσεις, γι' αὐτὸ ὁ Ἀλβανὸς ὀρκίστηκε νὰ τὸν ἐκδικηθεῖ.

Δέκα πέντε χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάστασι τοῦ Μπαδραλέξη στὰ βουνὰ τῆς Βέροιας, ἄλλος τσέλιγκας Ἀρβανιτόβλαχος, ποὺ ὀνομαζόταν Βασίλης, μὲ καμιὰ ἐξήντα περίπου οἰκογένειες, ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριὸ Φράσιαρη καὶ ἐγκαταστάθηκε (1837) στὸ Παλαιὸ Σέλι (ποὺ ἦταν ἐρειπωμένο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας). Ἔστησε ἐκεῖ τὴ στάνη καὶ τίς καλύβες του.

Μιά μέρα ὁ Δημήτριος Μπαδραλέξης, καβάλα στὸ μαῦρο ἄλογό του καὶ μὲ τὸ ὄπλο στὸν ὦμο—ποὺ τοῦ ἦταν ἀχώριστος σύντροφος—κίνησε γιὰ τὰ καλύβια τοῦ Βασίλη. Ἐπρεπε νὰ διαβεῖ ἓνα δάσος πολὺ πυκνὸ, χωρὶς νὰ

υπάρχει πιθανότητα να συναντήσει στον δρόμο του ἴχνη ανθρώπου. Στὴν κατάβαση δὲν τοῦ συνέβηκε τίποτε, στὴν ἐπιστροφή δὲμος παρατήρησε ἕνα μονοπάτι, ποῦ κεννοῦσε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸν κύριο δρόμο. Ἐπειδὴ τὸ δάσος ἦταν γεμάτο κυνήγι, στάθηκε ἕνα λεπτό γιὰ νὰ σκεφθεῖ ἀπὸ ποῦ νὰ πάει: Νόμιζε ὅτι κάποιος τοῦ ἔλεγε: «Πάρε (τὸν δρόμο) ἀπὸ ἐπάνω, ἴσως βρεῖς κανένα ἐλάφι». Πῆρε τὸ ἄλογο ἀπὸ τὸ καπίστρι καὶ βάδιζε σιγά γιὰ νὰ μὴ κάνει θόρυβο. Μόλις κινήθηκε καμιά πεντακοσαριά μέτρα, κοιτάζοντας ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ μὲ μεγάλη προσοχή, ἀντελήφθηκε πρὸς τὰ κάτω τρία ἄτομα μὲ τὰ ὄπλα τενωμένα πρὸς τὸν κύριο δρόμο. Ἀμέσως κατάλαβε, ὅτι ἦταν ἄνθρωποι τοῦ Ἄμπαζ ἀγά, σταλμένοι γιὰ νὰ τὸν σκοτώσουν. Ἔδεσε τὸ ζῶο ἀπὸ ἕνα πεῦκο καὶ μὲ τὸ ὄπλο «ἐπὶ σκοπῶ», πίσω ἀπὸ τὸ πεῦκο, τοὺς φωνάζει: «Τ' ἄρματα κάτω». Οἱ τρεῖς Ἄλβανοὶ ξαφνιάστηκαν, ὅταν ἄκουσαν τὴ βροντερὴ φωνὴ τοῦ Μπαδραλέξη ἀπὸ πίσω τους καὶ ξαφνικά τοὺς ἔπασαν τὰ ὄπλα ἀπὸ τὰ χέρια του. «Συγχώρησέ μας, κεχαγιά», φώναξαν οἱ Ἄλβανοὶ, «Μπέε-α-Μπέε», συνεχίζουν οἱ Ἄλβανοὶ, «συγχώρησέ μας, μᾶς ἔστειλε ὁ Ἄμπαζ ἀγάς νὰ σὲ σκοτώσουμε, ὅμως δὲν θέλησε ὁ Θεός». Ὁ Μπαδραλέξης φώναξε: «Πάρτε τὰ ὄπλα καὶ φύγετε. Μποροῦσα νὰ σᾶς σκοτώσω καὶ τοὺς τρεῖς».

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ἄλβανῶν, κατέβηκε καὶ αὐτὸς στὸν δρόμο καὶ συνεχίζοντας ἔφτασε στὸ σπίτι του. Κάλεσε δύο ἀπὸ τοὺς ἐμπιστοὺς του, τὸν Γεώργιο Μισιακούλη καὶ τὸν Ναούνη καὶ (μετὰ τὴ συζήτησή τους) ἀποφάσισαν νὰ πάνε μιὰ μέρα στὸ «Καρά-τσαῖρ» καὶ νὰ σκοτώσουν τὸν Ἄμπαζ ἀγά. Ἐνα ξάστερο βράδυ τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀφοῦ περίμεναν νὰ ἀποσυρθοῦν οἱ ἄνθρωποι τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἄμπαζ ἀγά ἀπὸ τὴ σκηνή του, καὶ οἱ τρεῖς ζύγωσαν καὶ ἄπλωσαν τὰ ὄπλα τους πρὸς τὸ μέρος ἀπὸ ὅπου ἐρχόταν ἡ φωνὴ τοῦ Ἄμπαζ ἀγά (ποῦ σιγοτραγουδοῦσε τὴν περίφημή τους ἐθνικὴ ἄρια). Ὁταν ὅμως ἦσαν ἔτοιμοι νὰ τραβήξουν τὴ σκανδάλη, ὁ Δημήτριος Μπαδραλέξης τοὺς ἐμπόδισε, ἀπωθώντας τὰ ὄπλα κατὰ μέρος καὶ τοὺς εἶπε: «Ἀφῆστε τον νὰ τὸ βρεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ὄχι ἀπὸ μένα» καὶ ἀπομακρύνθηκαν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878 ΣΤΟΝ ΚΟΛΙΝΔΡΟ
ΚΑΙ Η ΜΑΧΗ ΣΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΠΑΝΤΕΣ 1

1. Οἱ φοιτητὲς Πέτρος καὶ Παῦλος Μπαδραλέξης προετοιμάζονται στὴν Ἀθήνα γιὰ ἐθνικοὺς ἀγῶνες

Οἱ νέοι Πέτρος καὶ Παῦλος Μπαδραλέξης, ὅταν ἐφθασαν στὴν Ἀθήνα, ρίχτηκαν στὸ διάβασμά τους καὶ σὲ διάστημα τεσσάρων χρόνων τέλειωσαν

1. Τμήμα αὐτοῦ τοῦ (2ου) μέρους δημοσίευσά ἤδη (καὶ συγκεκριμένα τίς παραγράφους

τὸ γυμνάσιο καὶ γράφτηκαν στὸ Πανεπιστήμιο. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅμως ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη τῆς Ἑλλάδος ἕως τὴν ἄλλη ἀντηχοῦσε ἡ φωνὴ τῶν πολιτῶν, ποὺ ζητοῦσαν τὴ μεγάλη ἔνωση (δηλαδὴ τὴν πραγματοποίηση τῆς «Μεγάλης Ἰδέας»). Συχνὲς συγκεντρώσεις γίνονταν παντοῦ καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις —ποῦ ἄλλαζαν συχνά— νὰ προετοιμαστοῦν πιὸ ἐντατικὰ γιὰ νὰ διώξουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ γιὰ νὰ δημιουργήσουν τὴ νέα βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μὲ πρωτεύουσα τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ Ἀθήνα, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, εἶχε γίνει τὸ ἐπιστημονικὸ κέντρο ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Οἱ Ἑλληνες ἔτρεφαν τὴν ἐλπίδα ὅτι μετὰ τὸν διωγμὸ τῶν Ἀγαρηνῶν θὰ μπορούσαν νὰ ἐπικρατήσουν οἱ ἴδιοι στὰ Βαλκάνια.

Οἱ νέοι μας (Μπαδραλέξηδες) ἔλαβαν μέρος σὲ ὅλες τὶς κινήσεις τῶν φοιτητῶν, ποὺ εἶχαν γίνει στὴν πρωτεύουσα καὶ μὲ τὶς ὁποῖες ζητοῦσαν τὴν πραγματοποίηση τῆς μεγάλης ἐνώσεως. Ἔτσι, μαζί με τὶς σπουδὲς τους εἶχαν γράμματα, ἀσχολοῦνταν σοβαρὰ καὶ μὲ τὶς ἐπαναστατικὲς ιδέες, διότι στὸ περιβάλλον ὅπου ζοῦσαν δὲν γινόταν νὰ κάνουν ἄλλωῶς. Εἶχαν φθάσει σὲ ἄρκετὰ ὄριμη ἡλικία, μιὰ καὶ εἶχαν περάσει κατὰ πολὺ τὰ εἴκοσι χρόνια καὶ ἀντιλαμβάνονταν τῶρα τὰ δεινὰ, ἀπὸ τὰ ὅποια ὑπέφεραν οἱ Βλάχοι καὶ ὅλος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ σχεδιάζουν (τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἰδισίτερης πατρίδας τους), γιὰ τὴ πίστευαν ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐρχόταν ἡ κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ ξεσκώσουν ὅλο τὸν πληθυσμὸ ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέρος τῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῶν Ἀγαρηνῶν ἀφέντηδῶν τους καὶ νὰ κηρύξουν τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα, διότι τὸ μόνον ἰδανικὸ ποὺ εἶχαν οἱ Βλάχοι καὶ τὰ μόνον γράμματα ποὺ ἤξε-

---

6 ἕως 10) στὸ περ. «Μακεδονικὴ ζωὴ», τχ. 45 (Φεβρουαρίου 1970) 25-26, ὅπου πρόταξα (σ. 24) μικρὴ εἰσαγωγή. (Τὸ κείμενο ὅμως ἐκεῖνο ἦταν σύμφωνο μὲ τὴ διαίρεση καὶ τὴν «ἀποκατάσταση» κ.λ. ποὺ εἶχε κάμει ὁ πρῶτος ἐπιμελητὴς κ. Ἀλέξανδρος Παπαβασιλείου. Ἐξάλλου, τὸ τέλος τῆς ἐδῶ εἰσαγωγῆς μου καὶ πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ ἔργου τοῦ Π. Ναοῦμ ἀνακοίνωσα στὸ Δ' Πανελλήνιο ἱστορικὸ Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας (1983) καὶ ἡ ἀνακοίνωση δημοσιεύτηκε ἤδη στὰ «Πρακτικά», Θεσσαλονικὴ 1984, 43-48. Γιὰ τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, βλ. τῶρα Εὐδῶ γ γ ἔ λ ο υ Κ ω φ ο ὦ, Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν περίοδο 1869-1881, Ἀθήνα 1981 (ἀνατύπωση, μὲ συμπληρώσεις, ἀπὸ τὸν Π' τόμο τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τῆς «Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν»). Μερικοὶ Ροῦμάνοι συγγραφεῖς συνεχίζουν νὰ θυσιάζουν στὸν βωμὸ τοῦ σωβινισμοῦ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια καὶ νὰ γράφουν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ «προβλήματος τῶν Ἀρωμαῶν» στὴν Ἑλλάδα. Βλ. σχετικὰ στοὺς Κωνσταντῖνου Κ. Χατζόπουλου, Οἱ Ἀρωμαῖοι καὶ τὸ ὀδοιπορικὸ τοῦ D. Bolintineanu στὴ Μακεδονία, «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία», παράρτημα τόμ. VII (1978), Θεσσαλονικὴ 1982, 27-45. Πρβλ. ἀκόμα, τὰ «Πρακτικά» τοῦ Διεθνoῦς Ἱστορικοῦ Συμποσίου (Βόλος, 27-30 Σεπτεμβρίου 1981)», Ἀθήναι 1983, ὅπου δημοσιεύεται πλήθος μελετῶν στὰ πλαίσια τοῦ πιὸ γενικοῦ θέματος: «Ἡ τελευταία φάση τῆς Ἀνατολικῆς Κρίσεως καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς (1878-1881)».

ραν στα μέρη αυτά ήταν τα ελληνικά: «Νά φέρουμε τὸ Ρωμαϊκό», ἔλεγαν.

Τὸ 1862, οἱ Μπαδραλέξηδες παρέστησαν στὴν ἐξοψη τοῦ βασιλιά Ὁθωνα, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε ὅτι δὲν ἐργάστηκε μὲ ζήλο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, παρόλο ποὺ ἡ Ρωσία εἶχε δηλώσει ρητὰ ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐλπίδες γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπίσης, παρέστησαν στὴ στέψη τοῦ Γεωργίου Α', τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας τῆς Δανίας. Ἐγνώριζαν ὅλες τὶς κινήσεις, ποὺ ἔκαμναν οἱ πολιτικοὶ παράγοντες, οἱ ὅποιοι ἀνέτρεπαν συχνὰ τὶς κυβερνήσεις. Ἔτσι, στὸ περιβάλλον, ὅπου ἔζησαν στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους, θεμέλιωσαν ἀκόμα περισσότερο τὶς σχετικὲς ἀποφάσεις τους.

2. Ἐπιστρέφουν στὸ Σέλι καὶ προπαγανδίζουν γιὰ τὴ «Μεγάλη Ἰδέα»

Σὲ ὅλα τὰ χρόνια ποὺ σπούδαζαν, τὶς διακοπὲς τὶς περνοῦσαν στὸ σπίτι τους, στὸ χωριὸ Σέλι τῆς Βέροιας. Τότε, γνώρισαν ὅλα τὰ γύρω χωριά, τόσο τὰ βλάχικα ὅσο καὶ τὰ ἄλλα, καὶ προσπαθοῦσαν μὲ τὴ δημοτικότητα, ποὺ εἶχαν κληρονομήσει ἀπὸ τὴν οἰκογένειά τους, νὰ ἐπεκτείνουν τὶς γνωριμίες καὶ τὴ φιλία μὲ πολλοὺς κατοικοὺς αὐτῶν τῶν χωριῶν. Ἔτσι, οἱ φίλοι τους μὴήθηκαν καὶ ἔγιναν θερμοὶ συναγωνιστὲς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ποὺ ἐπέδωκαν (νὰ πραγματοποιήσουν). Στὴν ἐνέργεια αὐτὴ ἦσαν πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ καὶ ἐργάζονταν μὲ τέτοιο σύστημα, ὥστε νὰ μὴ δίνουν ὑποποτικὸ στόχο, γιὰτὶ ἀλλιώτικα ἦταν ἐνδεχόμενο νὰ πέσουν σὲ παγίδα.

Ἡ πόλη Νάουσα, ποὺ εἶχε καταστραφεῖ, σὲ μικρὸ διάστημα κτίσθηκε πάλι χάρις στὶς οἰκογένειες τῶν Βλάχων, τῶν Γραικῶν καὶ τῶν ἄλλων, ποὺ ἤλθαν ἀπὸ μακριὰ καὶ ἀπὸ τὰ γύρω χωριά (τὰ ὁποῖα εἶχαν καὶ αὐτὰ τὴν ἴδια τύχη, μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821) καὶ ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὴ μόνιμα¹.

Ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης προσπάθησαν νὰ δημιουργήσουν γνωριμίες καὶ φίλους καὶ στὴ Νάουσα μὲ τὴ μεσολάβηση μερικῶν συμμαθητῶν τους στὴ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν. Μὲ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν στενεῖς σχέσεις, ἐπειδὴ ἦσαν μορφωμένοι καὶ αἰσθάνονταν ὅπως καὶ αὐτοί. Τοὺς μύησαν λοιπὸν στὰ σχέδιά τους, ὥστε νὰ εἶναι ἔτοιμοι στὴν κατάλληλη στιγμή.

Μία ἀτυχία ἀνάγκασε καὶ τοὺς δύο νὰ διακόψουν τὶς σπουδὲς τους: Τὸ ἔτος 1867 ὁ Γεώργιος Μπαδραλέξης, πατέρας τοῦ Πέτρου (ποὺ ἦταν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ γερὸ μυαλὸ τῆς οἰκογένειας καὶ ὄλου τοῦ χωριοῦ καὶ τοῦ Ξηρολίβαδου), μετὰ ἓνα κρουολόγημα σὲ ἓνα ταξίδι στὴ Θεσσαλία, ἀρρώστησε καὶ πέθανε. Τὸ γεγονός τοῦτο λύπησε πολὺ τὴν οἰκογένεια, τὴν ὁμάδα του, ὄλο τὸ χωριὸ καὶ ὄλους τοὺς γνώριμους. Ὁ ἀδελφός του Δημήτριος ἔμεινε μό-

1. Βλ. σχετικὰ τοῦ Γιώργου Χ. Χιονίδη, Ζητήματα φορολογίας..., ὅ.π.

νος, χωρίς να είναι κατάλληλος για τη μεγάλη επιχείρησή τους και τη διεύθυνσή της, γι' αυτό αποφασίστηκε να διακόψουν τις σπουδές οι νέοι Πέτρος και Παύλος και να μείνουν στο σπίτι, στη διαχείριση σαν έγγραμματα που ήταν.

Αυτοί, από την αρχή κατάλαβαν σε ποιά κατάσταση βρίσκονταν και απεφάσισαν να ελαττώσουν τον αριθμό των ζώων και να τοποθετήσουν τα χρήματα σε κτήματα και καλλιεργήσιμα χωράφια. Στα συχνά ταξίδια που έκαναν σε διάφορα χωριά του κάμπου και τότε στην Κατερίνη, τότε στη Νάουσα και στα Γιαννιτσά, έρχονταν σε επαφή με τους Βλάχους κτηνοτρόφους, οι οποίοι ξεχείμαζαν τα κοπάδια τους στην περιφέρεια αυτών των πόλεων. Έτσι, τους δόθηκε ή ευκαιρία να γνωρίσουν πολλά χωριά που κατοικούνταν από Γραικούς και Βουλγαρόφωνους και ήταν όλα τσιφλίκια Τούρκων μπέηδων.

Στα χωριά αυτά κάθονταν και οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι που ξεχείμαζαν τα πρόβατά τους. Για τις οικογένειές τους νοίκιαζαν από αυτούς ένα δωμάτιο και πλήρωναν για ένοικιο μονάχα μία βελέντζα, της οποίας ή αξία ήταν, για μέν τους κτηνοτρόφους πολύ μικρή, ενώ για τους γεωργούς μεγάλη, γιατί οι γυναίκες τους δεν ήξεραν να τις φτιάξουν.

3. *Η περιοχή Κολινδρού-Ελευθεροχωρίου*

Στη μέση του δρόμου από Βέροια προς Κατερίνη βρίσκεται ο Κολινδρός¹ σε μία θαυμάσια τοποθεσία, με πληθυσμό τρεις χιλιάδες κατοίκους,

1. Βλ. για τον Κολινδρό στο βιβλίο της Κλεοπάτρας Πολυζού-Μαμέλη, 'Ιστορία Κολινδρού, Θεσσαλονίκη 1972. Για την επανάσταση του Κολινδρού στα 1878 βλ. και τα προαναφερθέντα βιβλία των Ευάγγελου Κωφού και Γ.ω. Νοτάρη, δ.π., όπου και βιβλιογραφία. Ο κ. Ευάγγελος Κωφός ετοιμάζει την έκδοση της εξιστορήσεως των γεγονότων από τον επίσκοπο Κίτρους Νικόλαο, που περιέχει πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Βλ. Ευάγγελου Κωφού, 'Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η επανάσταση του 1878: Τα ανέκδοτα απομνημονεύματά του, «Μακεδονικά» 20 (1980) 193-207. Την πρώτη όμως αφήγησή των γεγονότων, από τον επίσκοπο Νικόλαο, δημοσίευσε ήδη ο Μιλτιάδης Δ. Σεϊτζάνης, δ.π., 164-173. Για τον επίσκοπο Νικόλαο βλ. ακόμα Ευάγγελο Γ. Καμαριανάκη, 'Ηρωικοί και πνευματικοί μορφαί της Θράκης, εκδ. 5η, 'Αλεξανδρούπολις 1974, 123-138, όπου και βιβλιογραφία, Γ.ω. Νοτάρη, 'Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η επανάστασις 1878 στη Μακεδονία, «Μνημοσύνη» 1 (1967) 87-99, και 'Ιεζεκιήλ, μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, 'Η έθνικη επανάστασις του 1878 και ο Θραξ επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, «Θρακικά» 4 (1933) 200-206, και ανάπτυξη, 'Αθήναι 1933, όπου και (αναρίθμητη) πρόσθετη σελίδα, στο τέλος, με άλλες πληροφορίες, όπως και το (εκλαϊκευμένο) άρθρο του Έμμανουήλ Πρωτοψάλτη, 'Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, περ. «Ό Έλληνισμός του Έξωτερικού», τχ. 254 (Μάρτιος 1974) 7-8. Για τα γεγονότα στην περιοχή Κολινδρού στα 1821-1822 βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Η έκστρατεία..., δ.π., 22, 24-26, 28, 32-33, σημ. 2, και 34. Για τον Κολινδρό βλ. και το πρόσφατο βιβλίο του Θ. Παπαζώτου, Κεμήλια του Κολινδρού, Θεσσαλονίκη 1985.

πού ήταν κυρίως Γραικοί και δλίγοι Βλάχοι. Οί κάτοικοι ήσαν γεωργοί και ιδιοκτήτες στά κτήματα πού καλλιεργούσαν, δηλαδή τὸ χωριὸ ἦταν κεφαλοχώρι. Ἡ κομόπολη βρίσκεται κοντὰ στὴ θάλασσα, γύρω στά 12 χιλιομέτρα ἀπὸ τὴν παραλία. Ἐδῶ ἦταν ἡ ἔδρα ἀρχιερέα.

Ἐτσι, ὁ Κολινδρὸς θεωροῦνταν κατάλληλος γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου γιὰ τὸ μέλλον. Ὅλοι οἱ κάτοικοί του ἦσαν χριστιανοί και δὲν ὑπῆρχε φόβος γιὰ προδοσία, γιατί ὁ κόσμος ζητοῦσε νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν ἀγαρηνὸ ζυγὸ.

Οἱ Μπαδραλέξηδες βρῆκαν στὸν Κολινδρὸ και ἀγόρασαν μερικά κτήματα γιὰ νὰ εξασφαλίσουν τὴ χειμερινὴ βοσκή γιὰ τὰ κοπάδια, ἐνῶ γιὰ τὴ θερινὴ πήγαιναν στὴν περιφέρεια τῆς Βέροιας, στὸ βουνὸ Δόξα (Βέρμιο).

Ἀπὸ τὸν Κολινδρὸ μέχρι τὸ Ἐλευθεροχώρι¹ (δπου βρισκόταν τὸ λιμάνι γιὰ καράβια μὲ πανιά) ἡ ἀπόσταση ἦταν 12 χιλιόμετρα και ἀπὸ κεῖ μέχρι τὴ Θεσσαλονίκη ἡ ἀπόσταση μὲ καράβι ἦταν ἔξ ὡρες.

Ὁ Πέτρος και ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης ἔπρεπε νὰ πηγαινουν συχνὰ στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ ἐνημερώνονται γιὰ τὴν πορεία τῆς πολιτικῆς καταστάσεως (γενικὰ στὴν Εὐρώπη και εἰδικὰ στὴ Βαλκανικὴ) πού παρακολουθοῦσαν μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον. Στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονικῆς ἦταν ἐπικεφαλῆς ἓνας μεγάλος πατριώτης, πού λεγόταν Ντουμπιγῶτης (sic)². Ἡ πόρτα τοῦ προξενείου ἦταν ἀνοιχτὴ γιὰ αὐτούς, ὅποιαδήποτε ὥρα, μέρα και νύχτα. Πολλὲς φορὲς εἶχαν συμβούλιο μὲ τὸν πρόξενο.

4. Οἱ διαμάχες στὴ Βαλκανικὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Σέρβων και τῶν Βουλγάρων

Ἡ Μεγάλὴ Ἰδέα δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ μὲ ἐντατικὴ ἐργασία, στὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνωμένοι οἱ ἰθύνοντες χριστιανοί (ὄλο τῆς Βαλκανικῆς). Ἀπὸ καιρὸ, οἱ χριστιανοί διαιρέθηκαν:

Οἱ Σέρβοι ἱδρυσαν δικὸ τους αὐτόνομο κράτος, μὲ γλώσσα, γράμματα και ἐκκλησία σερβικὴ. Οἱ Βούλγαροι ἐργάζονταν ἐπίσης ἐντατικὰ γιὰ νὰ ἱδρῦσουν ἐθνικὸ βουλγαρικὸ κράτος, μὲ γλώσσα, γράμματα και ἐκκλησία δικὴ τους. Ἡ ρῆξη μεταξὺ Βουλγάρων και Ἑλλήνων γινόταν συχνὰ. Οἱ

1. Γιὰ τὸ Ἐλευθεροχώρι βλ. στοῦ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, ὁ.π., 21, 24-27, 30, 39 και 60.

2. Πρόκειται γιὰ σύγχυση τοῦ ἐπιθέτου τοῦ Ἑλληνα γεν. προξένου στὴ Θεσσαλονικὴ Κωνσταντίνου Βατικιώτη μὲ τὸν στρατιωτικὸ ἀρχηγὸ τῆς ἐκστρατείας Κοσμά Σ. Δουμπιγῶτη. Πολλὰ σχετικὰ βλ. στά βιβλία τῶν Ἰω. Νοτάρη (γιὰ τὴν οἰκογένεια Δουμπιγῶτη βλ. ὅσα γράφονται κυρίως στὴ σημ. 1 τῶν σ. 186-187), Εὐαγγ. Κωφοῦ και Μιλτ. Σετζάνη, ὁ.π. Πρβλ. ἀκόμα (γιὰ τὸν Δουμπιγῶτη) και στοῦ Λεωνίδα Βούλγαρη, ὁ.π., 250.

Βούλγαροι είχαν διώξει πολλούς Έλληνες μητροπολίτες από τις πόλεις που σήμερα κατέχουν με την άνοχη των τουρκικών άρχων, οι όποιες ευνουσαν αυτή την κατάσταση (σύμφωνα με τὸ ἀξίωμα: «Διαίρει καὶ βασίλευε») καὶ δὲν συμπαθούσαν διόλου τοὺς Ἑλληνες μετὴ Μεγάλη Ἰδέα.

Τὸ 1870 οἱ Βούλγαροι, μετὴ σουλτανικό διάταγμα, ἴδρυσαν στὴν Κωνσταντινούπολη τὴ Βουλγαρική Ἐξαρχία.

Πρὸς τὸ παρόν, λοιπόν, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας δὲν ἔμεναν παρὰ οἱ Γραικοί, τὸ βλάχικο στοιχεῖο (πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πολλοὺς καὶ δραστήριους) καὶ μερικοὶ ἑλληνίζοντες βουλγαρογλωσσοί, ἐνῶ νορίτερα ἀγωνίζονταν γιὰ τὸν αὐτὸ σκοπὸ (δηλαδή γιὰ τὸ διώξιμο τῶν Τούρκων) ὅλοι μαζί οἱ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς. Τώρα ὁμως καθέννας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀνταγωνιστὲς προσπαθοῦσε νὰ ἐπεκτείνει τὴ μορφωτικὴ ἐπιρροή του στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια γιὰ νὰ εἶναι ἔτοιμος τὴ στιγμή πού θὰ κατέρρεε ἡ αὐτοκρατορία, ὥστε νὰ ἀρπάξει ὅσες μποροῦσε περισσότερες ἐπαρχίες.

5. *Οἱ Βλάχοι κτηνοτρόφοι ἐκμεταλλεύονται τὰ βοσκοτόπια τῶν περιοχῶν τῆς Βέροιας, τῆς Κατερίνης καὶ τῶν Γιαννιτῶν*

Μεταξὺ τῶν χωριῶν Κάτω Σέλι (Κάτω Βέρμιο) καὶ Ἄνω Σέλι (Ἄνω Βέρμιο), πού κατοικοῦνταν (τὸ τελευταῖο) ἀπὸ Ἀρβανιτόβλαχους μετὴ σέλιγκα τὸν Βασίλη, καὶ τοῦ χωριοῦ Ξηρολίβαδου ὑπῆρχε ἀγάπη καὶ ὁμόνοια.

Οἱ Κάτοικοι τοῦ Ἄνω Σελίου προἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ἐνῶ τῶν ἄλλων χωριῶν κατάγονταν ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, τὴ Σαμαρίνα καὶ ἀπὸ ἄλλα χωριά τῆς Πίνδου. Αὐτοί, καὶ ἐδῶ συνέχιζαν τὸ σύστημα νὰ συμπεθεριάζουν ἀναμεταξύ τους. Ἔτσι, ἓνα ἀγόρι τοῦ Τσάρα ἀπὸ τὸ Ξηρολίβαδο παντρεύθηκε μετὴ ἓνα κορίτσι τοῦ Μπαδραλέξη ἀπὸ τὸ Κάτω Σέλι καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης πῆρε γιὰ γυναίκα του κόρη τοῦ Στέργιου Χατζηγῶγου ἀπὸ τὸ Ξηρολίβαδο καὶ τὴν ἄλλη κόρη του τὴν παντρεύτηκε ὁ Γεώργιος (Γίτσης) Τσουμέτης ἢ Παπαδημητρίου ὅπὸ τὸ Σέλι. Τότε ἦλθε ὁ τσελιγκας Καπρίνης ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα μετὴ καμιά εικοσαριά οικογένειες, μετὴ τρεῖς χιλιάδες γιδοπρόβατα καὶ μετὴ ἀγέλη ἀπὸ φοράδες.

Τὰ τσελιγκάτα τοῦ Ξηρολίβαδου εἶχαν περισσότερα γίδια, τὰ ὅποια τὰ κρατοῦσαν στὰ ριζὰ τοῦ Βερμίου πρὸς τὴ Βέροια, γιὰτὶ ὑπῆρχαν ἄφθονοι θάμνοι ἀπὸ πουνάρι, μετὴ φύλλωμα πού διατηρεῖται χλωρὸ καὶ τὸν χειμῶνα καὶ εἶναι πολὺ καλὴ τροφή γιὰ τὰ γίδια.

Ἄλλα τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους τῆς Βέροιας, τῶν Γιαννιτῶν καὶ τῆς Κατερίνης τὰ εἶχαν Βλάχοι καὶ τὰ κατεῖχαν ἔτσι:

ἌΟ Τίκας, ὁ Δούμας, ὁ Παπαστεργίου, ὁ Γιάκας, ὁ Πατάξης καὶ ἄλλοι ἦσαν στὰ Γιαννιτῶν.

Στὴ Βέροια τὰ εἶχαν ἔτσι: ἌΟ Χατζηγῶγος εἶχε ἰδιόκτητο κτῆμα σιὸν

‘Αηγιάννη¹. ‘Ο Καπρίνης ήταν εγκατεστημένος στην Τόπλιανη (Γεωργιανός), ο Μπουκουβάλας στο Κουμανίτσι (Κομνήνιο). ‘Ο Νικόλαος Θανασιόκας, ο Μπυλιόκας και Σαγρής στο Διχαλεύρι². ‘Ο Γιώτου, ο Ζεάνας Ντάσιου στα Μονόσπιτα και στο Τουρκοχώρι (Πατρίδα). ‘Ολοι ήταν με τις ομάδες τους.

Στην περιφέρεια της Κατερίνης (τά κατείχαν) ως έξη: Στο Κίτρος ήταν ο ‘Αρβανιτόβλαχος Βασίλης, στη Χράνη και στο Νιόκαστρο³ ο Χρήστος Ζέγας, που τὰ είχαν ιδιόκτητα και τὸ καλοκαίρι, με τις διακόσιες οικογένειες, ἔβγαιναν στο Μορίχοβο. Στο ‘Ελευθεροχώρι ήταν ο Παναγιώτης Βέρος και στην Παλιονέστανη και στα ἄλλα γύρω μανδριά ήταν ο Μπαδραλέξης με τὴν ομάδα του.

Και μιά και ὅλοι αὐτοὶ οἱ κτηνοτρόφοι κατείχαν ὅλα τὰ βουνά και τοὺς κάμπους τῶν περιφερειῶν τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας, τῆς ‘Εδεσσας, τῶν Γιαννιτσῶν και τῆς Κατερίνης και ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος ποθοῦσε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ὁ Πέτρος και ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης, που ἦσαν ἐπικεφαλῆς ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως, βρῆκαν τὸ κατάλληλο ἔδαφος γιὰ νὰ ἐκμεταλλεῦτον αὐτὴ τὴν ψυχικὴ κατάσταση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε σὲ ὦρα ἀνάγκης νὰ βροῦν σὲ τούτους ἀποκούμπι. Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση κατὰ τὸ ἔτος 1871.

6. Προετοιμάζεται τὸ κίνημα

Τὸ κίνημα προετοιμάζαν κρυφὰ ὁ Παῦλος και ὁ Πέτρος Μπαδραλέξης με τοὺς ἄλλους κορυφαίους τῆς Βέροιας και τῆς Νάουσας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν και ὁ Περδικάρης⁴.

1. Πρόκειται γιὰ τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας, ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχε μεγάλον χωριὸν, ὃ ‘Αγιος ‘Ιωάννης («‘Αι-Γιάννης»), τὸ ὁποῖον καταστράφηκε (πυρπολήθηκε) στὰ γεγονότα, μᾶλλον, τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1822. Σχετικὰ στοιχεῖα θὰ δημοσιεῦσω στὸν 3ο τόμον τοῦ προαναφερμένου βιβλίου μου.

2. ‘Ἦταν ἀξιόλογον χωριὸν στὴν περιφέρεια τῆς Βέροιας, ὅπου γεννήθηκε και ὁ Γέρο Καρατάσος. (‘Ο Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς ‘Α θ. Ν α σ ι κ α ς, ὁ.π., 16, γράφει ὅτι ἡ Σμίξη κτίστηκε γύρω στὰ 1500-1550 ἀπὸ 14-15 οἰκογένειες, στίς ὁποῖες προστέθηκαν ὑστερα ἄλλες τρεῖς οἰκογένειες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ μία ἦταν τοῦ Καρατάσου, ἀπὸ τὴν Τζουντίνα (σημερινὸν Δίκροφον-Δικόρφον) ‘Ἰωαννίνων, ὅπως, ὁμως, μοῦ διευκρίνισε (σὲ τηλεφωνικὴ ἐπαφή μας) ὁ συγγραφέας (27-4-1984) ἐνν πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Μακεδόνων ἀγωνιστῶν). Καὶ τὸ χωριὸν αὐτὸ (δηλαδὴ τὸ Διχαλεύρι) καταστράφηκε στὰ χρόνια τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1822. ‘Εχω συγκεντρώσει και γι’ αὐτὸ ἀρκετὸ ὕλικόν, περὶ θὰ δημοσιευθεῖ στὸ ἴδιον βιβλίον μου.

3. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ γνωστὸ χωριὸν Νεόκαστρο, τῆς περιοχῆς Μελίκης ‘Ημαθίας. Συμμετέτρεχεν στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878. Βλ. Μ ι λ τ ι ἄ δ ο υ Δ. Σ ε ι ζ ἄ ν η, ὁ.π., 166 και 174, και Ἐ θ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὕ, ὁ.π., 311.

4. Στὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ κεμένου τοῦ Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ, ὁ μεταφραστῆς του

Δέν ήταν όμως δυνατό νά έχει καλά αποτελέσματα τὸ κίνημα τοῦτο χωρίς σοβαρὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ Ἐλλάδα βρισκόταν σὲ ἐλλεινὴ κατάσταση ἀπὸ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀποψη: Οἱ κυβερνήσεις ἦσαν στὴ διάθεση τῶν καπεταναιῶν, οἱ ὅποιοι ἔκαναν τοῦ κεφαλοῦ τους χωρίς νά ἔχουν συναίσθηση τοῦ ἀληθινοῦ ἔθνικοῦ χρέους. Αὐτοὶ συνεδύαζαν τὸ συναίσθημα αὐτὸ μὲ τὰ συμφέροντα, μὲ τὸ χουζούρι καὶ μὲ τὴν καλοπέρασή τους.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις πίεζαν τὸ τουρκικὸ κράτος γιὰ νά κάμει ὅσο τὸ δυνατό περισσότερες μεταρρυθμίσεις. Ὅλος ὁ κόσμος ἦταν σὲ ἀναμονή, μιὰ ἀναμονὴ ἡ ὁποία δέν εἶχε τέλος μέχρις ὅτου ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς Μιδάτ πασάς μὲ τὸ κόμμα του ἀνατρέπει τὸν σουλτάνο Ἀζίζ, τὸ 1876, καὶ τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν ἀνεψιὸ του, τὸν σουλτάνο Μουράτ, τὸν ὁποῖο όμως δέν κατόρθωσε νά κρατήσει στὸν θρόνο του περισσότερο ἀπὸ τρεῖς μῆνες.

Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ σουλτάνου Ἀζίζ (τὸ 1876) ἡ Σερβία ἐνωμένη μὲ τὸ Μαυροβούνιο ἐπανεστάτησαν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Τρεῖς στρατιεῖς τουρκικοῦ στρατοῦ κινήθηκαν ἐναντίον τους. Ἄλλες ὁρδὲς μαυσιμπουζούκηδων (ἀτάκτων) Ἀλβανῶν κίνησαν καὶ κατέκλυσαν τὸν κάμπο τῆς Θεσσαλονίκης,

(Γ. Καπρίνης) εἶχε προσθέσει στὸ κείμενο τὰ ἐξῆς, στὰ ἑλληνικά: «καὶ ὁ Γεώργιος Χατζηγῶγος ἀπὸ τῆ Βέροια, ὅπου τὰ μυστικὰ συμβούλια γίνονταν ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὸ σπίτι τῶν Χατζηγῶγῶν (νῦν οἰκία Ζάννου) καὶ ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης ἦταν γαμπρὸς ἀπὸ ἀδελφῆ τῶν Χατζηγῶγῶν». Ἐξάλλου, ἔγραψε καὶ τὰ ἐξῆς, στὰ ρουμάνικα (πίσω ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχὴ σελίδα τῶν ἀναμνήσεων), ποῦ δέν τὰ μετέφερε όμως στὸ μεταφρασμένο, στὰ ἑλληνικά, κείμενο: «Γιὰ τὸ θέμα τῶν μυστικῶν συμβουλίων ξέρω καλά, γιατί μᾶς τὰ ἱστοροῦσε μία ἀπὸ τίς νύφες τῶν Χατζηγῶγῶν, ἡ γυναίκα τοῦ Ἀποστόλη Χατζηγῶγου, ποῦ ἦταν ἀδελφὴ τοῦ πατέρα μου. Μᾶς διηγόταν, λοιπόν, ὅτι, ὄντας μὲ τίς δύο ἄλλες νύφες τῶν Χατζηγῶγῶν νέες καὶ δουλεύοντας ὅλη μέρα στὴ λάτρα τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὴν περιποίηση τῶν παιδιῶν τους, περιμέναν πότε νά νυχτώσει γιὰ νά ἀναπαυθοῦν. Ὅταν τὸ βράδυ ἐφθάναν ἐπισκέπτες γιὰ συμβούλια αὐτὲς δυσανασχετοῦσαν γιατί πολλὰ φορὲς ἔμεναν ξάγρυπνες ὅλη τὴ νύχτα, ἀφοῦ ἦσαν ὑποχρεωμένες (σύμφωνα μὲ τίς τότε συνήθειες), σὰν νύφες, νά περιποιηθοῦν ἐκεῖνες τοὺς ἐπισκέπτες, μὲ κοφίδες καὶ τσαί καὶ ἔπρεπε νά γερμίζουν συνέχεια τοὺς ναργιλέδες μὲ καπνὸ. "Φανταστεῖτε", μᾶς ἔλεγε ἡ θεία μου, "τί βάσανο ἦταν γιὰ μᾶς νά μᾶς φωνάζουν ἡ ὥρα 2-3 τὰ ξημεράματα γιὰ νά γερμίζουμε τοὺς ναργιλέδες μὲ καπνὸ καὶ νά τοὺς κάνουμε τὸν 5ο ἢ καὶ τὸν 7ο καφέ". Αὐτὰ τὰ γράφω ἐγώ, ὁ Γεώργιος Καπρίνης, γιατί ὁ θεῖος μου Γιώτας (πρωτεξάδελφος τῆς μητέρας μου) δέν τὰ γράφει, εἶτε γιατί δέν τὰ ἤξερε, εἶτε γιατί τὰ λησμόνησε». Ἡ μετάφραση (ἐδῶ) στὰ ἑλληνικά εἶναι τῆς δ. Βιργινίας (Τζίνας) Γ. Καπρίνη, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ. Ἄσχετα μὲ τὴν ἀλήθεια ἢ τὴν ἀκρίβεια τῆς προσθήκης τοῦ Γ. Καπρίνη τὴν καταχωρῶ, γιατί μᾶς δίνει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ συγγενικὴ σχέσι μεταξὺ τοῦ Μπαντραλέξη, τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ μεταφραστῆ τῶν ἀναμνήσεων. Ὁ γιὸς τοῦ Γιώργου Χατζηγῶγου Δημοσθένης («Τένης») Χατζηγῶγος ἦταν ὁ ἡγέτης τῶν Βλάχων τοῦ Ξερολιβάδου, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν παρασκευὴ καὶ τὸ ἐμπόριο τυροκομικῶν προϊόντων στὴν Ἑλλάδα καὶ οὐτὸ ἐξωτερικὸ. Πέθανε τελευταῖα (27-6-1982) καὶ κηδεύτηκε στὴ Βέροια.

τυραννώντας και λεηλατώντας τὸν πληθυσμὸ καὶ μάλιστα μπροστά στα μάτια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες ἀδυνατοῦσαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν. Πήγαινε ἡ ὁμάδα στὰ τσελιγκάτα, καθόταν, ἔπινε, ἔτρωγε ψημένα ἀρνιά καὶ κριάρια καὶ ὅταν σηκόνονταν νὰ φύγουν ζητοῦσαν νὰ πληρωθεῖ ὁ κόπος τῶν δοντιῶν τους (:«ντὶς παρασί») σὲ χρῆμα!! Τόσο εἶχε παραγίνει αὐτὴ ἡ κατάσταση, ὥστε καὶ οἱ πιὸ ψύχραιμοι καὶ φιλήσυχοι ἄνθρωποι ἐρεθίστηκαν καὶ ἔπαθαν καὶ τὰ νεῦρα τους.

Σὲ ὅλο τὸ διάστημα τοῦ σερβοτουρκικοῦ πολέμου τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν κουνήθηκε διόλου, οὔτε μάλιστα καὶ μετὰ τὴν πτώση τοῦ σουλτάνου Μουράτ καὶ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ σουλτάνου Χαμίτ, ὅταν ἡ Ρωσία κήρυξε τὸν πόλεμο.

Ἄδικα ἔτρεχαν ὁ Παῦλος καὶ ὁ Πέτρος Μπαδραλέξης, ὁ Παναγιώτης Βέρος, ὁ Σαφαρίκας καὶ οἱ ἐξέχοντες Βεροιώτες καὶ Ναουσαῖοι στὸν Ἑλληνα πρόξενο Ντουμπιάτη, γιὰ νὰ μεσολαβήσει στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι, γιὰ νὰ τοὺς στείλει ἐνισχύσεις σὲ ὅπλα καὶ στρατό, ὥστε νὰ κηρύξουν τὴν ἐπανάσταση. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ποὺ τότε διοικοῦνταν ἀπὸ τὸν γέροντα Κανάρη (ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο: «Ἐθνικὸς ἀνὴρ»), κατόπιν παρεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας, δὲν θέλησε νὰ ἀναμειχθεῖ σ' αὐτὸν τὸν πόλεμο, ποὺ ἔκαμε ἡ σλαβικὴ φυλὴ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου εἶχε ἐπαναστατήσει, ἐνῶ οἱ κάτοικοι τῆς Δυτ. Μακεδονίας ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ ἐξεγερθοῦν. Γύρω στὰ τέλη τοῦ 1877 κατάλαβε τὸ σφάλμα τῆς ἡ κυβέρνησι, παραιτήθηκε καὶ ἀνέλαβε ὁ Κουμουνοδότης γιὰ νὰ σώσει ὅ,τι ἔμεινε νὰ σωθεῖ.

7. *Ξεφορτώνεται ὀπλισμὸς (στὸ Ἑλευθεροχώρι)*

Μετὰ τὴν ἐπίμονη παράκλησι τῶν ἀρχηγῶν τῆς κινήσεως τῆς Μακεδονίας, ἡ κυβέρνησι Κουμουνοδότηρου ἔστειλε δύο καράβια μὲ πανιὰ φορτωμένα μὲ ὅπλα, μπαρούτι καὶ βόλια¹. Δυστυχῶς τὰ ὅπλα ἦσαν «τσακματοῦρες» (ἐμπροσθογεμῆ), ἐνῶ οἱ Τούρκοι εἶχαν ὅπλα «μαρτίνια»².

Τὰ καράβια ἦρθαν στὸ πέλαγος καὶ περίμεναν τὸ σύνθημα νὰ πλευρῖσουν στὴ σκάλα τοῦ Ἑλευθεροχωρίου, ἀλλὰ τοῦτο ἦταν πιά ἀδύνατο, γιὰτὶ φύλαγαν ἐκεῖ οἱ Τούρκοι. Κοντὰ ὅμως στὸ Ἑλευθεροχώρι ὑπῆρχε ἄσος

1. Βλ. σχετικὰ στοῦ Μιλιτιάδου Δ. Σετζάνη, ὁ.π., 151 καὶ 165, καὶ στοῦ Ἰωάννου Σ. Νοτάρη, ὁ.π., 343-344 καὶ 338-339.

2. Γιὰ τὰ εἶδη τῶν ὄπλων («μαρτίνια», «σασσεπά», τὰ «ἐμπροσθογεμῆ» καὶ τὰ «ὀπισθογεμῆ»), βλ. στοῦ Εὐαγγέλου Κωφοῦ, Ἡ ἐπανάστασις..., σ. 32 σημ. 1, 103, 106, 108, 116, 201, 208, 233, 269, 306, 327, 337 καὶ 342, Ἰω. Νοτάρη, ὁ.π., 57 κ.έ. καὶ Λεωνίδα Α. Βούλαρη, ὁ.π., 172-173 σημ.*, σ. 239 σημ.* καὶ σ. 285.

ἀπὸ δρένια δένδρα, πού ἀπλωνόταν μέχρι τὴν παραλία καὶ κάλυπτε γύρω στὰ 10 χιλιόμετρα. Σὲ αὐτὸ τὸ δάσος ἐργάζονταν Ἀρβανιτόβλαχοι, οἱ ὁποῖοι ἔκαμναν κάρβουνα ἀπὸ δρένια γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Κάθε μέρα φόρτωναν κάρβουνο ἀπὸ τὴ σκάλα σὲ ἓνα ἢ δύο καράβια, τὰ ὁποῖα στέλλονταν στὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ πρόξενος Ντουμπιγιάτης ἔστειλε τὸν γραμματέα του γιὰ νὰ παραγγεῖλει στὸν Παῦλο Μπαδραλέξη (στὸν Κολινδρὸ) καὶ στὸν Παναγιώτη Βέρο (στὸ Ἐλευθεροχώρι) νὰ πάρουν ὄλα τὰ κατάλληλα μέτρα, ὥστε νὰ ξεφορτωθοῦν τὰ ὄπλα χωρὶς νὰ γίνεи τοῦτο ἀντιληπτό καὶ νὰ τὰ κρύψουν.

Τὴ φροντίδα αὐτὴ ἀνέλαβε αὐτοπροσώπως γιὰ νὰ τὴν πραγματοποιήσει ὁ Παναγιώτης Βέρος. Ὁ τελευταῖος κάλεσε ὄλους τοὺς Ἀρβανιτόβλαχους καρβουνιαραίους καὶ τοὺς διέταξε νὰ σκάψουν λάκκους γιὰ καμίνια ἀμέσως, τὴν ἴδια νύχτα. Κάλεσε ἀκόμα καὶ ὄλους τοὺς τσομπαναραίους καὶ τοὺς ἀγωγιάτες γιὰ νὰ βοηθήσουν στὴν ἐκφόρτωση.

Ἐδῶ θὰ σημειώσω καὶ ἓνα ἀστεῖο ἐπεισόδιο: Ὁ καπετάνιος τοῦ καρβιου πῆγε στὸν Παναγιώτη Βέρο καὶ ἐπέμενε νὰ ξεφορτώσουν τὰ ὄπλα ἐκείνη τὴ μέρα. Ὁ Παναγιώτης Βέρος ὅμως εἶχε ἀντίθετη γνώμη, ὅτι δηλαδὴ ἦταν πολὺ ἐπικίνδuno νὰ γίνεи τὸ ξεφόρτωμα στὴ διάρκεια τῆς μέρας, διότι μποροῦσε νὰ γίνουν ἀντιληπτοί. Εἶπε λοιπὸν στὸν πλοίαρχο νὰ παραμείνει ἀνοιχτὰ τὴ θάλασσα καὶ νὰ φέρεи ὕστερα τὸ καράβι, τὴ νύχτα, κοντὰ στὸ δάσος γιὰ νὰ τὸ ξεφορτώσουν. Ὁ καπετάνιος ὅμως ἐπέμενε νὰ ξεφορτώσει γρήγορα καὶ νὰ φύγει, προφασιζόμενος ὅτι τέτοια διαταγὴ εἶχε ἀπὸ τὸν πρόξενο. Ὁ Βέρος ὀργίστηκε καὶ ἔβρισε μὲ πρωτόγονες φράσεις τὶς γυναῖκες τοῦ πλοίαρχου καὶ τοῦ προξένου. Μετὰ πολλὰς μέρες ὁ Παναγιώτης Βέρος πῆγε στὴ Θεσσαλονίκη. Συνάντησε στὸ καφενεῖο τὸν καπετάνιο καὶ πῆγαν μαζί στὸ Προξενεῖο. Ὁ πρόξενος μόλις τοὺς εἶδε, τοὺς κράτησε μὲ χαρὰ στὸ γεῦμα. Ἀφοῦ ἔφαγαν καὶ ἤπιαν, ἤρθαν στὰ κέφια καὶ ὁ πρόξενος εἶπε στὸν πλοίαρχο νὰ ἐπαναλάβει τὰ ὕβριστικά λόγια, τὰ ὁποῖα εἶπε ὁ Παναγιώτης Βέρος γιὰ τὴ γυναῖκα του. Τότε, ὁ πρόξενος φώναξε τὴ γυναῖκα του καὶ τῆς εἶπε ὅτι αὐτὸς εἶναι πού τὴν ἔβρισε. Τέτοια οἰκειότητα καὶ θάρρος εἶχαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μὲ τὸν πρόξενο.

Ἡ ἐκφόρτωση ἐγίνε κανονικά. Οἱ καρβουνιάρηδες ἔσκαψαν τὶς γοῦρνες. Ἦρθαν καὶ ὄλοι οἱ ἀγωγιάτες καὶ οἱ τσομπάνηδες. Τὰ καράβια ἄραξαν τὴ νύχτα κοντὰ στὸ δάσος καὶ μέχρι τὸ πρωὶ τέλειωσαν ὄλα. Οἱ καρβουνιαραῖοι τὰ ἔβαζαν στὰ καμίνια καὶ τὰ σκέπαζαν μὲ χῶμα, σὰν νὰ ἦσαν καμίνια, ἔτοιμα νὰ τὰ δώσουν φωτιά. Κανένας δὲν ἀντιλήφθηκε τίποτε. Ὑστερα, εἰδοποιήθηκαν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὰ γύρω χωριά νὰ ἐπισκεφθοῦν, ἓνας ἓνας, τοὺς καρβουνιάρηδες καὶ μόλις ἐφθασαν ἐπὶ τόπου ἐφοδιάζονταν μὲ ὄπλα, βόλια καὶ μπαρούτι καὶ ἔτσι ἀρματώθηκαν ὄλοι, χωρὶς νὰ πάρει κανένας μυρουδιά.

8. *Αρχίζει η επανάσταση*

Τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ τοὺς ἔστειλαν πέντε χιλιάδες στρατό, ἀλλὰ δὲν ἦρθαν παρὰ μόνο εἴκοσι πέντε ἄνδρες. Ἐκεῖ βρισκόταν καὶ ὁ καπετάν Σπανοβαγγέλης¹ (ὁ ὅποιος ἦταν Σαρακατσιάνος) μὲ τὴν ομάδα του ἀπὸ τριάντα ἄνδρες. Ὑπῆρχαν καὶ κάμποσες, ἄλλες, πιὸ μικρὲς ομάδες. Ὅλο ὄλο συγκεντρώθηκαν καμιά τριακοσαριά ἄτομα².

Ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης ἐγκατέστησε τὸ στρατηγεῖο του στὸν Κολινδρό, μαζί μὲ τὸν δεσπότη καὶ τὸν Σπανοβαγγέλη. Ἐχοντας στὴ διάθεσή τους γύρω στοὺς τριακόσιους ἄνδρες, ἄρχισαν τὴ δράση τους στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονα, στὰ παλιὰ σύνορα, γιατί ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἡπειρος εἶχαν ξεσηκωθεί νωρίτερα.

Στὸν ποταμὸ Ἀλιάκμονα ἡ διάβαση γινόταν μὲ καράβια («σάλες») μὲ «σπάρτινα» (= σχοινιά)³. Τὴν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 1878 ἔκοψαν τὰ σχοινιά καὶ ἔτσι διακόπηκε ἡ συγκοινωνία, γιατί τὸν χειμῶνα καὶ τὴν ἀνοιξή τὸ ποτάμι κατεβάζει πολὺ νερὸ καὶ ἔτσι ἦταν ἀδύνατο νὰ ἔλθει ἐνίσχυση ἀπὸ τὴ Βέροια.

Μὲ τὸ πρῶτο δῶσαν φωτιά στὸ κονάκι τοῦ Γιαγιᾶ μπέη ἀπὸ τὸ χωριὸ Μελίκη⁴, ὁ ὅποιος ἦταν Ἀλβανὸς στὴν καταγωγή καὶ ὁ πιὸ τρομερὸς ἐχθρὸς

1. Πρόκειται, ἀσφαλῶς, γιὰ τὸν καπετάνιο Εὐαγγέλη-Βαγγέλη Χοστέβα. Βλ. γιὰ τοῦτον στὰ βιβλία τῶν Εὐδ. α γ γ. Κωφ. οὐ, Ἰω. Νοτάρη, Μιλ. τ. Δ. Σεϊζάνη καὶ Λεων. Βούλγαρη, δ.π., σὲ πολλὲς σελίδες τους.

2. Πραγματικά, τόσα ἄτομα ἀποτελοῦσαν τὸ σύνολο τῆς πολεμικῆς δυνάμεως τῶν ἐπαναστατῶν, ὅπως γράφουν (21.2.1878) ὁ μητροπολίτης Κίτρους Νικόλαος καὶ ὁ Παῦλος Δ. Πατραλέξης πρὸς τὸν Πρόξενο τῆς Θεσσαλονίκης. Βλ. Εὐαγγ. Κωφ. οὐ, δ.π., 311-312, πρβλ. ὁμοῦ καὶ τὴ σ. 154.

3. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ θέση λεγόταν «Καράβι». Βλ. Γιώργ. οὐ Χ. Χιονίδης, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἀγνωστα στοιχεῖα γιὰ κλεφταρματολοὺς καὶ γιὰ τὴν επανάσταση (1821-1822) στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὸν Ὀλύμπο, «Μακεδονικὰ» 20 (1980) 103-165 καὶ ἰδιαίτερα 114. Πρβλ. καὶ 109 καὶ 129. Ἡ κατασκευή γέφυρας ἀποφασίστηκε τὸ 1925. Βλ. σχετικά στοῦ Ἰω. ἀν. οὐ Παπαδάκη - Στάϊκου, Μισὸς αἰῶνας πολιτικῶν ἀγῶνων καὶ ἔθνικης δράσεως, Ἀθῆνα 1974, 154-155. Τὰ πέρα ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ Ἀλιάκμονα (σὲ σχέση μὲ τὴ Βέροια) χωριά λέγονται «περατινά» καὶ οἱ κάτοικοί τους «περατινοί», μέχρι καὶ σήμερα, Βλ. σχετικά σὲ γράμμα τοῦ Κ. Κ. Βατικιώτη (22.2.1878) στοῦ Ἰω. Νοτάρη, δ.π., 221-224 καὶ συγκεκριμένα τὴ σ. 224.

4. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ τούτου, ὅπως καὶ ἄλλων χωριῶν τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας καὶ τῆς Νάουσας, συμμετείχαν σὲ τούτη τὴν επανάσταση γι' αὐτὸ καὶ ὑπέφεραν πολλὰ. Βλ. Μιλ. τ. Δ. Σεϊζάνη, δ.π., 155, 166, 168, 174, 181-185 καὶ 197, Ἰω. Νοτάρη, δ.π., 113, 224-227, 232 κ.έ., 276, 284, 297, 302, 312, 318 καὶ 365, Εὐαγγ. Κωφ. οὐ, δ.π., σὲ πολλὲς σελίδες καὶ ἰδιαίτερα στὴ σ. 88 σημ. 4, σ. 101-105, 108, 110, 113, 121, 125, 132, 153, 155, 162, 311, 334-336 καὶ 341, πρβλ. δὲ καὶ 348, ὅπου («ἐφρετήριο τοπωνυμίων») μνημονεύονται οἱ σελίδες· στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ἡ συμβολὴ τῆς Βέροιας, πρόσθεσε ὁμοῦ καὶ τίς (παρალიφεθίσας) σελ. 88, 144, 153, 157 καὶ 158, τοῦ Ἰδ. οὐ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος,

τῶν χριστιανῶν ἐκεῖνης τῆς περιφέρειας. Τὰ κοπάδια του, ἀπό δύο χιλιάδες πρόβατα, τὰ πῆραν καί τὰ χρησιμοποίησαν γιά τή διατροφή τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἀξανάτονα κάθε μέρα. Τό ἕνα κατόπι τοῦ ἄλλου, καί σέ λίγο διάστημα, ὄλα τὰ κονάκια τῶν Τούρκων μπέηδων ἔγιναν στάχτη γιά ἐκδίκηση γιά ὄσα δεινά ὑπέφεραν ἀπό αὐτοῦς ὀλόκληρους αἰῶνες. Ἡ κατάσταση αὐτή ὄμως δέν πρόκειταν νά κρατήσει πολύ, γιατί δέν ἦλθε ὁ ἑλληνικός στρατός, πού τοῦς εἶχαν ὑποσχεθεῖ. Ἡ κυβέρνηση Κουμουνδούρου ἦρθε στά πράγματα στό τέλος τοῦ 1877, ἀκριβῶς ὄταν ὁ ρωσο-ρουμανο-τουρκικός πόλεμος τέλειωνε. Δοκίμασε νά ἔπανορθώσει τὰ σφάλματα τῆς προηγούμενης κυβερνήσεως, ἐπιστράτευσε στρατό καί τόν ἔστειλε στά σύνορα, μόλις ὄμως ἔφθασε αὐτός στόν Δομοκό διατάχθηκε νά παραμείνει ἐπὶ τόπου, μετά ἀπό ἐπέμβαση τῆς Ἄγγλιας.

Τήν πρώτη Μαρτίου τοῦ 1878, ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης, ὁ δεσπότης, ὁ Παναγιώτης Βέρος, ὁ Σαφαρίκας, ὁ καπετάν Σπανοβαγγέλης, ὁ Πέτρος Μπαδραλέξης καί ἄλλοι κορυφαῖοι Γραικοί καί Βλάχοι συγκεντρώθηκαν στόν Κολινδρό, σήκωσαν τήν ἐπαναστατική σημαία καί κήρυξαν τήν ἔνωση τούτης τῆς περιφέρειας μέ τήν Ἑλλάδα. Δῶσαν διαταγή, ὄλα τὰ κοπάδια νά ἔνωθοῦν καί νά τὰ φυλάξουν μόνο οἱ γέροι καί τὰ μικρά παιδιά καί ὄλοι οἱ ἄλλοι (ὄσοι μποροῦσαν νά βαστοῦν ὄπλο) νά συσπειρωθοῦν κάτω ἀπό τή σημαία καί νά προστατεύσουν τήν πατρίδα.

9. Τά γεγονότα στό μοναστήρι τῶν Ἁγίων Πάντων

Μέ αὐτόν τόν τρόπο σχηματίστηκε στρατός ἀπό τρεῖς χιλιάδες ἄτομα, ὁ ὁποῖος ἀποσύρθηκε στό μοναστήρι τῶν Ἁγίων Πάντων.

Τό δημοτικό τραγοῦδι λέγει¹.

*Φλεβάρης δέν κουσοῦργιασε-Καί Μάρτης δέν ἐμπῆκε
"Ὀλ" ἢ Βλαχιά συντάγεται-Νά φέροι τὸ Ρωμαῖκο
Στῶν Ἁγίων Πάντων βγήκανε-Ψηλά στό καρασούλι*

δ.π., 195-196, 200-202, 203 καί 205, καί Νικ. Γκαρμπολά, Πῶς ἦ Μακεδονία παρέμεινε ἑλληνική, Θεσσαλονίκη 1933, 23, 27, 50, 106-107, 110, 116, 153 καί 207-208. Βλ. ἀκόμα καί Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ἡ συμμετοχή τῆς περιοχῆς Βεροίας εἰς τήν ἐπανάστασιν τοῦ 1878, «Μακεδονική ζωή» τχ. 9 (Φεβρουαρίου 1967) 46. Ὁ Ἰδ. ο. Ν. Στρατηγόπουλος, Ἁναμνήσεις ἐκ τῆς ἐν Μακεδονία ἐπανάστασεως τοῦ 1878, Ἄθηναι 1904, ἀντιγράφι ἀπλῶς (βλ. τίς σ. 16 καί 24-30) τὸ βιβλίον τοῦ Μιλτ. Σετζάνη (βλ. τίς σ. 151, 155, 165-166, 168, 170 καί 172). Πρβλ. καί Ἰεζεκιήλ, μητροπολίτου Θεσσαλιωτίδος καί Φαναριοφερσάλων, δ.π., 203.

1. Τό δημοτικό αὐτό τραγοῦδι δέν ὑπῆρχε στή σ. 37 τοῦ κειμένου τοῦ Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ. Προστέθηκε (στή σ. 52 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεώς του) ἀπό τόν Γ. Καπρίνη.

*Και τὸν Δεσπότη λέγαμε-Και τὸν Δεσπότη λένε
Δεσπότη μ', δὸς μας δύναμη-Δὸς μας τὴν εὐλογία
Τοὺς Τούρκους νὰ βαρέσουμε-Τ' ἄγρια θηρία.*

Ἐκεῖ ἄρχισαν νὰ ὀχυρώνονται οἱ ἐπαναστάτες γιὰ τὴν ἄμυνά τους. Ἐδῶ, ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης σχημάτισε μία προσωρινὴ κυβέρνηση. Πρόεδρος τῆς ἦταν ὁ ἴδιος¹, ἐνῶ μέλη τῆς ὁ δεσπότης, ὁ Σπανοβαγγέλης καὶ ὁ Σαφारीκας.

Ἐ Παναγιώτης Βέρος ἔμεινε ἐπιφυλακὴ στὸ Ἐλευθεροχώρι, τὸ ὁποῖο ἦταν πιὸ κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ ἐπικοινωνεῖ πιὸ εὐκόλα μὲ τὸ Προξενεῖο. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς βλάχικες οἰκογένειες ἀκολούθησε τοὺς ἐπιστρατευμένους ἄνδρες τους καὶ παρέμειναν κοντὰ στὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Πάντων.

Ἀπὸ τὴν 1 Μαρτίου μέχρι τὴ 15 Ἀπριλίου τοῦ 1878 δὲν παρέμεινε οὔτε ἓνας Τούρκος στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ Ἀλιάκμονα ποταμοῦ, γιὰτὶ ἀντελήφθησαν τὶς κινήσεις καὶ τὶς ἐτοιμασίες τῶν ἐπαναστατῶν ἐγκαίρως καὶ ἔτσι ἐφυγαν πέρα ἀπὸ τὸν ποταμὸ καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Βέροια.

Ἐ Χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας, τῆς Ἐδεσσας

1. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀληθινὸ. Τὸ λάθος εἶναι τοῦ συγγραφέα καὶ γράφεται στὴ σελίδα 37 τοῦ κειμένου του, καὶ ὀφείλεται, εἴτε σὲ ἄγνοιά του, εἴτε στὴν προσπάθειά του νὰ ὑπερτονίσει τὴ συμβολὴ τοῦ συγγενοῦ του. Πρόεδρος τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως ἦταν —ὅπως εἶναι γνωστὸ καὶ ἀναμφισβήτητο— ὁ Εὐάγγελος Κοροβάκος, ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο. Βλ. Ἰω. Ν ο τ ἄ ρ η, ὁ.π., σὲ πολλὰς σελίδες καὶ ἰδιαίτερα 41 κ.έ. καὶ 194 κ.έ., τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, ὁ.π., 89 καὶ 93, Ε ὑ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὑ, ὁ.π., 31, 35 καὶ 100. Ἄλλωστε στὴ σχετικὴ προκήρυξη τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὑπογράφει τοῦτος ὡς πρόεδρος, ἐνῶ δὲν ἀναφέρεται κἀν ὁ Π. Μπαδραλέξης-Πατραλέξης. Βλ. φωτοτυπία τούτης στὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐαγγ. Κωφοῦ καὶ φωτοτυπία τῆς ὡς δέκατο πίνακα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὅπου (εἰκ. 9η) καὶ φωτογραφία τοῦ Εὐαγγ. Κοροβάκου. Τὸ κείμενο δημοσίευσε πρῶτος (σὲ βιβλίο) ὁ Μ ι λ τ ι ἄ δ η ς Δ. Σ ε ἰ ζ ἄ ν η ς, ὁ.π., 155-156, καὶ ὕστερα ἄλλοι. Βλ. Ἰω. Ν ο τ ἄ ρ η, ὁ.π., σημ. 2 τὸν σ. 225-226. Ὁ Παῦλος Μπαδραλέξης-Πατραλέξης ἦταν βέβαια σπουδαῖος πρωτεργάτης τῆς ἐπαναστάσεως στὴν περιοχὴ Κολινδρῶ-Σελίου καὶ σωστὰ χαρακτηρίζεται, ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀθηνῶν, «πρωτογός τοῦ κινήματος ἐν Πιερῶ». Βλ. Ἰω. Ν ο τ ἄ ρ η, ὁ.π., 342-343, σημ. 5. Πρβλ. Μ ι λ τ ι ἄ δ ο υ Δ. Σ ε ἰ ζ ἄ ν η, ὁ.π., 151, 165, 183 καὶ 187. Ἄλλωστε, ὁ Πατραλέξης συνυπέγραψε καὶ ἔγγραφο μὲ τὸν ἐπίσκοπο Κίτρους Νικόλαο πρὸς τὸν Ἐλληνα γ. πρόξενον στὴ Θεσσαλονίκη. Βλ. Ε ὑ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὑ, ὁ.π., 312-313. Ἐξάλλου, τὰ «Καλύβια Μπαδραλέξη» ἦσαν τὸ ὀρμητήριο καὶ τὸ καταφύγιο τῶν καπετάνιων Παναγιώτη Καλογήρου καὶ Βαγγέλη Χοστέβα, οἱ ὁποῖοι ἐπικοινωνοῦσαν μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο μέσῳ τοῦ Παύλου. Βλ. Ε ὑ ἄ γ γ. Κ ω φ ο ὑ, ὁ.π., 332-333. Ὁρθῶς γράφει ὁ Σ ω κ ρ. Ν. Α ἰ ἄ κ ο ς, Σύντομη ἐπισκόπησι, ὁ.π., 3, ὅτι ὁ Παῦλος ἦταν «... ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878». Ἡ συμβολὴ τῶν «Βλαχοποιμένων» τοῦ Σελίου καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν τοῦ Βερμίου ἦταν πολὺ σημαντικὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ πολλὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται στὰ πιὸ πάνω βιβλία.

καί τών Γιαννιτσών, δέν μπορούσε νά εκδηλωθεί παρά μόνο όταν θά εφθανε ό στρατός από τήν Έλλάδα καί, μιá πού ό στρατός δέν ήρθε, δέν κινήθηκε.

Κατά τήν 3 Μαρτίου 1878 ύπογράφηκε ή ειρήνη μεταξύ τής Ρωσίας καί τής Τουρκίας καί σύμφωνα με τή συνθήκη αὐτή ή Μακεδονία, ή Θεσσαλία καί ή Ήπειρος, έμειναν στήν Τουρκία. Καί επειδή οί περιοχές αὐτές είχαν επαναστατήσει έπρεπε ό σουλτάνος νά στείλει ένα σώμα στρατού γιά νά ειρνεύσει τόν τόπο. Ή Άγγλία, ή όποία είχε έμποδίσει τήν προέλαση του έλληνικού στρατού, επενέβηκε στίς τουρκικές άρχές καί ζήτησε ό στρατός, πού θά πήγαινε εκεί, νά κρατά λευκή σημαία, τής ειρήνης. Ό στρατός αποβιβάστηκε στο Έλευθεροχώρι καί άπ' εκεί άρχισε τήν πορεία του.

Ό Παναγιώτης Βέρος, ό όποίος περίμενε μέχρι τήν τελευταία στιγμή νά έλθει ό έλληνικός στρατός, όταν είδε νά αποβιβάζεται τουρκικός στρατός καί νά προχωρεί πρós τά πλάγια καί πρós τίς ρευματιές τών Πιερίων με λευκή σημαία, δέν ήξερε τί νά κάνει. Μιá όμως πού ήταν άνθρωπος έξυπνος καί άποφασιστικός, σκέφθηκε πώς ήταν δυνατό νά σώσει τήν κατάσταση καί ιδιαίτερα τά γυναικόπαιδα, τά όποία είχαν βγει στο βουνό. Ήπειδή, λοιπόν, γνώριζε τήν τουρκική γλώσσα πολύ καλά, άν καί ήταν άγράμματος, καί μόνο τήν ύπογραφή του ήξερε νά βάζει έλληνικά, παρουσιάστηκε στόν διοικητή τών στρατευμάτων καί κατόρθωσε νά τόν πείσει ότι ό λαός είναι ήσυχος, αλλά οί «κλέφτες» τόν ξεσήκωσαν με τή βία καί τόν ανέβασαν στο βουνό. Παρεκάλεσε τόν πασά νά φροντίσει νά σώσει τά γυναικόπαιδα, με όποιο τρόπο ήξερε αὐτός. Τέλος, ό διοικητής έδωσε διαταγή σέ όλα τά στρατεύματα, σύμφωνα με τήν όποία όπου βρίσκαν οικογένειες έπρεπε νά τίς προστατεύσουν καί νά τίς οδηγήσουν στά σπίτια τους. Στο μεταξύ όμως ό στρατός είχε προχωρήσει καί σέ μιá χαράδρα (κοντά στούς Άγιους Πάντες), πού ονομαζόταν «Γαλακτό»¹, καί δημιουργήθηκε σύγχυση. Στο σημείο αὐτό ό στρατός έπεσε κατά τόν έλιγμό του τυχαία σέ μιá ομάδα από γυναικόπαιδα, πού ήταν κρυμμένα.

Ή προφορική παράδοση μάς πληροφορεί², ότι ρίχτηκαν στόν γκρεμό επτά γυναίκες, δηλαδή: 1) ή Μαρία Μητηρητόνη, 2) ή Κυράτσα Γκουδουβάνου, 3) ή Έλένη Τούλη, 4) ή Βαγγελή Σάντου, 5) ή Σουλτάνα Μαρτίση, 6) ή Μαρία Σνούλα καί 7) ή Κατερίνα Νιώπα, πού ρίχτηκε στόν γκρεμό με τό μωρό της, πού λεγόταν Γιάννης, τό όποιο όμως δέν σκοτώθηκε καί όταν πή-

1. Βλ. ΜιλτιάδουΔ. Σετζάνη, δ.π., 172-173 καί 183, Ίω. Νοτάρη, δ.π., 230, του Ίδίου, Ό έπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, δ.π., καί συγκεκριμένα τή σ. 92, Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ή συμμετοχή..., δ.π. Φωτογραφία τής τοποθεσίας βλ. στο περ. «Μακεδονική ζωή» τχ. 45 (Φεβρουαρίου 1970) 2 καί 5.

2. Ή παράγραφος αὐτή δέν ύπήρχε στο κείμενο του Π. Ναούμ. Είναι προσθήκη του μεταφραστή του Γ. Καπρίνη.

γαν να τους πάρουν βρήκαν το παιδάκι να βυζαίνει από τη νεκρή μητέρα του. 'Ο Γιάννης έζησε μέχρι το 1930. 'Η παράδοση λέγει ότι φονεύθηκαν δύο γυναίκες, από τον Κολινδρό, με όπλο, δέν ξέρομε όμως τα όνόματά τους.

'Ο τουρκικός στρατός έφθασε στην περιοχή των 'Αγίων Πάντων, όπου ήταν εγκατεστημένο το στρατηγείο και η Προσωρινή Κυβέρνηση. Οί 'Ελληνες είχαν όχρωθει με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ελεύθερα τὰ μετόπισθέν τους για να μπορέσουν στην ανάγκη να άποσυρθούν.

Στους 'Αγιους Πάντες¹ η Προσωρινή Κυβέρνηση με έπικεφαλής τον Παύλο Μπαδραλέξη και με τον στρατό εφοδιασμένο όπως όπως πολέμησε δύο μέρες, παρόλο ότι οί Τούρκοι πρόβαλαν τη λευκή σημαία. Κατάλαβαν οί έπαναστάτες ότι ήταν άδύνατη η αντίσταση, γιατί ήσαν άρματωμένοι με όπλα, με τσακματούρα, τὰ όποια μπουκωναν μετά από λίγα βόλια, ενώ οί Τούρκοι είχαν όπλα πισωγεμή, «μαρτίν». Γι' αυτό το βράδυ τής δεύτερης μέρας δόθηκε το σύνθημα τής ύποχωρήσεως. Οί οικογένειες, που βρέθηκαν στο μοναστήρι, παραδόθηκαν στον τουρκικό στρατό και οί Τούρκοι τις όδήγησαν στα σπίτια τους, χωρίς να πάθει κανένας τίποτε. Στη μάχη σκοτώθηκαν τέσσερεις Βλάχοι: 'Ο Γεώργιος Χρήστου η Τανέκας, ό Δημήτριος Σαραπτοής, ό 'Αποστόλης Μόκανος και ό Στέργιος Τεγούσης.

10. Το άτυχο τέλος και η άναχώρηση για την 'Αθήνα. 'Η έπιστροφή στη σλαβομένη Μακεδονία

Μετά την ύποχώρηση τής κυβερνήσεως στο βουνό, διαπιστώνοντας

1. Για τις μάχες και τα γεγονότα στο μοναστήρι αυτό του νομού 'Ημαθίας βλ. στού Μιλτιάδου Δ. Σεϊζάνη, δ.π., 170, 172-174, 181 κ.έ. και 193, 'Ιω. Νοτόρη, 'Ανέκδοτα έγγραφα..., δ.π., 200, 237, 247, 250, 273, 284, 286 και 293-295, Εύαγγ. Κωφού, 'Η έπανástασις..., δ.π., 113, του Ιδίου, 'Ο έπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος..., δ.π., 91-93, Νικ. Γκαρπολά, δ.π., 116. Πρβλ. ακόμα Κλ. Τσουρκα, Προσκύνημα στούς 'Αγιους Πάντας, τό Ζάλογγο τής Μακεδονίας, περ. «Μακεδονική ζωή» τχ. 45 (Φεβρουάριου 1970) 1-11, όπου και πολλές φωτογραφίες, 'Ιεζεκιήλ, μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, δ.π., 202-203, και 'Ηλία Παυ. Γεωργίου, 'Η πολιτική τής Γαλλίας κατά τās έν Θεσσαλία, 'Ηπειρώ, Μακεδονία και Κρήτη έπανástασεις του 1877-1878, 'Αθήναι 1969, 114-115 και σημ. 30 (σ. 167), όπου και παραπομπή σε εφημερίδες τής έποχής. Για τὰ γεγονότα στον 'Όλυμπο, πió γενικά, βλ. και 107, 119, 157, 160, 172, 226, 229-230, 239, 246, 256 και 260-261, ενώ για όσα συνέβηκαν στο Λιτόχωρο βλ. και 72, 101, 130 και 232. 'Εξάλλου, άναφέρεται (σ. 66-67) ότι στο γενικότερο κίνημα μετείχε (1877) και ό Ναουσαίος όπλαρχηγός Ν. Στόικος. Για τὰ γεγονότα του 1878 ύπάρχει και η (έκλεικτεμένη μά πολύ χρήσιμη και στηριζόμενη σε πλούσια βιβλιογραφία) έργασία του Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Οί έπανástασεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970, 59-129. (Για τις μάχες στο μοναστήρι τούτο γράφει στις σ. 88-91 και 98).

ο Παύλος Μπαδραλέξης, ότι όλα πάνε χαμένα, διέταξε τον στρατό, που αποτελείτο στον κανόνα από κτηνοτρόφους, να σκορπίσει και ένας ένας να περάσουν ανάμεσα από τους Τούρκους και να επιστρέψουν στα σπίτια τους, το οποίο και έγινε. Παρέμειναν μόνο οι ομάδες των κλεφτών, που έλαβαν μέρος στη μάχη. Ο Παύλος Μπαδραλέξης με τον Σπανοβαγγέλη, τον Πέτρο Μπαδραλέξη, τον δεσπότη του Κολινδροῦ, τον Σαφαρίκα και άλλους, καμιά εξηνταριά (που δεν δέχθηκαν να γυρίσουν στα σπίτια τους) ξεκίνησαν άρματαμένοι προς τη Θεσσαλία (ή όποια ήταν και αυτή επαναστατημένη) και μετά από πορεία δέκα ημερῶν ἔφθασαν στην Ἀθήνα.

Στόν δρόμο είχαν και ένα επεισόδιο: Σέ μία γέφυρα, στόν Σαλαμπριά (=Πηνεῖο), φύλαγε ἀπόσπασμα τουρκικοῦ στρατοῦ και ἦταν δύσκολο νά περάσουν. Ὁ Παύλος Μπαδραλέξης διάλεξε τρεῖς σκοπευτές (ἀπό τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας ἦταν ὁ Γεώργιος Μισιακούλης) και τοὺς διέταξε νά βαδίσουν με προφύλαξη, ὥστε νά μή τοὺς πάρει εἶδηση ὁ σκοπός, νά ρίξουν και οἱ τρεῖς μαζί και νά τὸν σκοτώσουν. Και πραγματικά τοῦτο ἔγινε: Κινήθηκαν με πολλές προφυλάξεις και σέ τοῦτο διευκολύνθηκαν ἀπό τὸ γεγονός ὅτι ἦταν νύχτα. Πλησίασαν, ἔριξαν και οἱ τρεῖς μαζί και σκότωσαν τὸν σκοπό. Τὸ τουρκικό ἀπόσπασμα, πού κοιμόταν σέ σκηνές, μόλις ἄκουσε τὴν ὁμοβροντία, ξαφνιάστηκε και οἱ ἄντρες τὸ ἔβαλαν στα πόδια. Ἐφυγαν. Ἀμέσως ὄλοι, ὅσοι ἀποτελοῦσαν τὴ συνοδεία, πέρασαν γρήγορα τὴ γέφυρα και τελικά ἔφθασαν στην Ἀθήνα χωρίς ἄλλο επεισόδιο.

Μετά ἀπό ἕνα μήνα παραμονὴ ὄλων στην Ἀθήνα, ὁ Παύλος Μπαδραλέξης τοὺς συγκέντρωσε και τοὺς εἶπε: «Τώρα πλέον δὲν ἔχομε τίποτε νά κάμουμε ἔδῳ, γι' αὐτὸ σᾶς συμβουλεύω νά φύγετε ὄλοι και νά πᾶτε στα σπίτια σας. Ἐάν σᾶς συλλάβουν οἱ Τούρκοι, νά ἰσχυρισθεῖτε ὅτι σᾶς πήραμε με βία ἐγὼ και ὁ Σπανοβαγγέλης». Και ἔτσι ἐπέστρεψαν ὄλοι μαζί με τὸν Πέτρο Μπαδραλέξη.

Ὁ Παύλος Μπαδραλέξης ἐπικηρύχθηκε ἀπό τὶς τουρκικὲς ἀρχές και παρέμεινε στην Ἀθήνα δέκα ὀκτῶ ὀλόκληρα χρόνια. Ἐπιδοτοῦνταν ἀπό τὸ ἑλληνικό κράτος με ἐξήντα δραχμές τὸν μήνα. Στὸ τέλος ἀπέκαμε ἀπό τὴ μεγάλη νοσταλγία και ἔτσι, μετά ἀπό πολλὲς ἐνέργειες και πάρα πολλὰ ρουσφέτια, κατόρθωσε νά πάρει ἀμνηστία ἀπό τὸν σουλτάνο και νά γυρίσει στην πατρίδα γιὰ τὴν ὁποία τόσο ἀγωνίστηκε!

1. Ἐδῶ τέλειωνε τὸ κείμενο τοῦ Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ. Ἡ τελευταία παράγραφος, στὸ δημοσιευμένο, ἔδῳ, κείμενο, εἶναι προσθήκη μου, με βάση πληροφορίες τῆς δ. Βιργινίας (Τζίνας) Γ. Καπρίνη. Ὁ μεταφραστὴς Γ. Καπρίνης εἶχε προσθέσει ἀκόμα δύο παραγράφους γιὰ τὸν συγγραφέα Παναγιώτη (Γιώτη) Ναοῦμ και γιὰ τὴ συγγενεία του με τὸν Μπαδραλέξη, πού θεώρησα πῶς ὠφέλιμο νά μεταφερθοῦν και νά χρησιμοποιηθοῦν στὰ «Εἰσαγωγικά προλεγόμενά» μου (ὅπως εἶχε κάμει, ἄλλωστε, και ὁ πρῶτος ἐπιμελητὴς τοῦ δα-

‘Από τὰ ἀγόρια τοῦ Παύλου Μπαδραλέξη τὸ ἓνα, ὁ Δημητράκης, ἔγινε διευθυντὴς στὸ (Βλάχικο) Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Βέροιας, ἐνῶ τὸ ἄλλο, ὁ

κυκλογραφημένου, πρώτου κειμένου, κ. Ἀλέξανδρος Παπαβασιλείου), γιὰ νὰ προσοικειωθεί ὁ ἀναγνώστης καὶ νὰ γνωρίζει προκαταβολικὰ ὅσα σχετίζονται μὲ τὸν συγγραφέα του. Ἡ ἐνθόμηση τῶν Μπαντραλέξηδων καὶ τῆς ζωῆς τῶν Βλάχων στὸν 19ο αἰ. διατηρήθηκε στὰ δημοτικὰ τραγοῦδια τοὺς καὶ μέχρι σήμερα. Ἔτσι ξέρομε (βλ. Εὐαγγέλου Στεφανοπούλου, Ράχη-Ραχιά-Ράχον, ἱστορία-λαογραφία, ἀνέκδοτο χειρόγραφο, 253) δημοτικὸ τραγοῦδι, ποῦ ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Τὸ μάθατε τὸ χαμπέρι;
Βγήκαν οἱ Μακοῦδες κλέφτες
Στὴν Κρανιά μέσ’ τὸ μπινογάζι.
Πάτησαν ἓνα καρβάνι
Τοῦ Μπάτρα-λέξη ἀπ’ τὸ Σέλι.
Πῆραν ἄσπρα, πῆραν γρόσια
Πῆραν κίτρινα φλωράκια
Πῆραν καὶ μιὰ Βλαχοπούλι
Πούττον ἄσπρη σὰν τὸ γάλα
κόκκινη σὰν τὸ πιπέρι
καὶ ψηλὴ σὰν κυπαρίσσι
Κοὶ τὴ βγάλαν στὸ χαρῖτσι.
Χίλια δὴν’ ὁ καπετάνιος
Κι ἄλλες δύο ὁ ψηχογιὸς του
Κι ἓνας ἔμπορος λεβέντης
Ρίχνει κάτω τὸ κιμέρι.*

Ἐξάλλου, ὁ Βεροιώτης λογοτέχνης κ. Στέλιος Σβαρνόπουλος, δημοσίευσε (βλ. «Τ’ Ἀη-Γιαννιοῦ οἱ φωτιὲς κι’ ὁ κλήδονας», ἐφ. «Βέροια», τῆς 4-6-1982, τὸ ὁποῖο (κεῖμενο) ἀναδημοσίευσε τελευταῖα στὸ βιβλίο του, Πατριδογνωσία τῆς Βέροιας, Βέροια 1984, σ. 64-66) ἄλλη παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου τραγοῦδιου (ποῦ ὀνομαζόταν «Γ’ κλιάτα»), τὴν ὁποία τραγουδοῦσαν οἱ Βλαχοπούδες, ὅταν γιορταζόταν ὁ «Κλήδονας», δηλαδὴ «οἱ φωτιὲς τ’ Ἀι-Γιαννιοῦ». Οἱ σχετικοὶ στίχοι τῆς ἔχουν ὡς ἐξῆς:

*... Ἄντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ
κίνησε τὸ καρβάνι
τὸ καρβάνι τοῦ Μπαντραλέξη
ἄντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ...
Πῆραν ἄσπρα πῆραν γρόσια
πῆραν καὶ μιὰ βλαχοκόρη
ἄντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ
ποῦ ἦταν ἄσπρη σὰν τὸ χιόνι
κόκκινη σὰν τὸ πιπέρι
καὶ λιγνὴ σὰν τὸ καλάμι.
Πάτησαν κι’ ἓνα καρβάνι
τὸ καρβάνι τοῦ Μπαντραλέξη
Ἄντι ταρινὰ ταρινὰ νινὰ...*

Ἄλέκος, τέλειωσε νομικά και ἐξάσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου στὴν Κωνσταντζα (τῆς Ρουμανίας).

Βέροια

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ

Παρόμοια τραγούδια ἀκούσθηκαν καὶ στὴν πρώτη χορευτικὴ ἐκδήλωση (κινηματογράφος Καπρίνη, τῆς Βέροιας), τὴν 3-4-1982, τοῦ νεοσύστατου «Λαογραφικοῦ συλλόγου τῶν Βλάχων τῆς Βέροιας».

Γιὰ τίς μετὰ τὸ 1940 συνθήκες γιὰ τὴ ζωὴ τῶν Βλάχων τῆς Βέροιας βλ. τοῦ Σ τ έ λ ι ο υ Χ ρ. Σ β α ρ ν ό π ο υ λ ο υ, Γλωσσάριο τῆς Βέροιας, Βέροια 1973, 128-130.

SUMMARY

George Ch. Chionidis, The unpublished Memoirs of Giotis (Panagiotis) Naoum about the Walachs of Epirus and Macedonia in the 19th C and the 1878 revolution in Macedonia.

Here are published the Memoirs (manuscript) of the Greek Walach Giotis (Panagiotis) Naoum (1874-1966), born at Veroia and died in Bucharest where he had emigrated.

The text of the Memoirs is in Roumanian and was translated in Greek by Georgios Ad. Caprinis (1895-1971), born and died in Veroia, also a Walach and relative of the author.

Giotis Naoum's Memoirs are based on narrations by people who lived during the immigrations of the Walachs from the villages of Pindos—Avdela, Samarina, Gramosta, Smixi, Perivoli etc.—which were the result of the persecutions and unbearable oppression by Ali-Pasha Tepelenlis of Ioannina.

The text is very interesting and is presenting new information about the Walachs of Pindos, displacements, history, way of life, economy etc., and about the administration, security and other subjects concerning the Ottoman Empire during the 19th C.

The family (falkari) Badralexis is playing a leading role in all the events.

In the second part of the Memoirs, there is information about the contribution of the Koutsowalachs in the revolutionary movements of Macedonia in 1878 (Litohoro, Kolindros, monastery of Aghioi Pandes).

In this revolution, the contribution of Pavlos Badralexis and other Koutsowalachs was very important and Giotis Naoum, relative of Badralexis, gives new details about the events.

The publisher of the Memoirs is considering the problems the text is presenting and is commenting on it giving at the same time Greek and foreign bibliography.